

De Take-Off

Verslag van activiteiten van het Centrum voor Gender en Diversiteit,
Faculteit der Cultuurwetenschappen
Universiteit Maastricht

september 2001 – september 2003

De Take-Off

Verslag van activiteiten van het Centrum voor Gender en Diversiteit,
Faculteit der Cultuurwetenschappen
Universiteit Maastricht

september 2001 – september 2003

Inhoudsopgave

1. Woord vooraf

2. Onderzoek

2.1 Gender, Diversiteit en Cultuur – cultural studies, humanities, history

- 2.1.1 Migratieproject - Cultuur en Migratie in Nederland in de twintigste eeuw
- 2.1.2 Biografisch onderzoek naar Aletta H. Jacobs
- 2.1.3 *Gothic Literature* - Gotieke verschijningen in moderne Nederlandse literatuur
- 2.1.4. Senioren op het web
- 2.1.5 Ontwikkelde Onderzoeksaanvragen

2.2 Gender, Diversiteit en Wetenschap

- 2.2.1 De genderdimensie van FP5
- 2.2.2 Expression of Interest 'Toolbox to facilitate gender mainstreaming of FP6 projects'
- 2.2.3 Themanummer *Science in Context*
- 2.2.4 Evaluatie van het diversiteitsbeleid van ZoN-MW
- 2.2.5 Derde Opzij-wisselleerstoel: Gender, Democratie en Biomedische Wetenschappen
- 2.2.6 Evenementen, symposia en lezingen over Gender, Diversiteit en Wetenschap
  - IJkpunten
  - Workshop met Pnina Abir-Am
  - Genderdemocratisch Labyrinth

3. Onderwijs

3.1 Interfacultaire blokken

- 3.1.1 Denken over Gender en Diversiteit
- 3.1.2 Cultural Diversity in a Global Perspective: the International Classroom
- 3.1.3 Minor Globalisation and Diversity

3.2 University College Maastricht

- 3.2.1 Twentieth Century Poetry and Songs
- 3.2.2 Cultural Studies I
- 3.2.3 Writing Skills

3.3 Scriptie- en promotiebegeleiding

4. Maatschappelijke Dienstverlening

4.1 EQUAL-project Doorbreking Genderkloof Universiteiten

- 4.1.1 Organisatie
- 4.1.2 Focusprojecten

- 4.1.3 Jaarthema's
- 4.1.4 Transnationale project
- 4.1.5 De *Kick-off meeting*
- 4.1.6 Coördinatiebijeenkomsten
- 4.1.7 Overige activiteiten

4.2 Voorzitterschap LOEKWO, 2001-2002

4.3 Het OnderzoeksAtelier V/m UM

4.4 Voorzitterschap Adviescommissie Emancipatie en Diversiteit van de UM

4.5 Divers@Gender

4.6 Opzij-lezingen 2003

4.7 Website

4.8 Steuncomite Afghaanse vrouwen

- 4.8.1 Onder de wapenrok
- 4.8.2 Debat over wel of niet terugkeren naar Afghanistan

5. Onderzoek en onderwijs Facultaire Groepen

5.1 Faculteit der Cultuurwetenschappen

5.2 Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde

5.3 Faculteit der Gezondheidswetenschappen

5.4 Faculteit der Geneeskunde

5.5 Faculteit der Rechtsgeleerdheid

5.6 Faculteit der Algemene Wetenschappen en de Faculteit der Psychologie

6. Publicaties, Papers, Lezingen en Netwerken

6.1 prof. dr. Maaïke Meijer

6.2 prof. dr. Marli Huijjer

6.3 prof. dr. Liesbet van Zoonen

6.4 dr. Mineke Bosch

6.5 dr. Jyotsna Gupta

6.6 dr. Margo Brouns

6.7 drs. Annelies van der Horst

6.8 drs. Agnes Andeweg

7. Medewerkers

1. Woord vooraf

Per 1 september 2003 bestaat het Centrum voor Gender en Diversiteit van de Universiteit Maastricht (UM) vijf jaar. Wij moeten onszelf vaak in de arm knijpen om zeker te weten dat we er al vijf jaar zijn. Dat zegt iets over de overgave waarmee wij het werk op het Centrum doen en het plezier dat we erin hebben. Het zegt ongetwijfeld ook iets over de snelle veranderingen die de universiteit doortrekken, een dynamiek die ons weinig gelegenheid geeft achterover te leunen en op onze lauweren te rusten. Toch pakken we die lauweren er nu maar even bij. Wat hebben we de afgelopen jaren allemaal gedaan? De eerste periode vond u beschreven in ons eerdere verslag: *De Start*, dat vertelde over de eerste drie jaar van onze existentie, van maart 1998 tot september 2001. De afgelopen twee jaar zouden we de *Take-off* kunnen noemen. Belangrijke nieuwe initiatieven en projecten in deze periode waren: het binnenhalen van EQUAL, een groot Europees project waarover wij de leiding hebben en dat zich richt op het doorbreken van de genderkloof aan universiteiten; het aangaan van een band met het University College Maastricht, een opleiding waaraan we nu veel onderwijs bijdragen; de doorstart van het project OnderzoeksAtelier V/m UM, een stimuleringsprogramma voor vrouwelijke wetenschappers van deze universiteit; de komst (met oratie en congres) van een nieuwe Opzij-hoogleraar - de derde -, en tenslotte het opzetten van een commerciële poot van het Centrum, de onderneming Divers@gender, om onze kennis niet alleen bij studenten en wetenschappers maar ook bij geïnteresseerden op de markt te brengen. Ondertussen bloeit het onderzoek en stelden we onze eerste (zelfverdiende) aio aan. Dit alles vindt u in aanschouwelijk detail verteld op de bladzijden die volgen.

Met de projecten groeide de organisatie, waarvan een groot deel wordt gedragen door onze onvolprezen bureau-manager Wilma Lieben. De student-assistenten, Mare van den Eeden en Irene de Jong, ondersteunden haar bij de uitvoering van de vele bureauwerkzaamheden, terwijl Simone Melis en Tim Manschot het EQUAL-project versterkten. In 2003 werd een nieuw programma voor het adressenbestand ontwikkeld, de stagiaire Saskia van Houtem zorgde in 2002-2003 voor een input in het PR-beleid. In ons onderwijs werden wij bijgestaan door enkele waardevolle krachten. Zo nam drs. Agnes Andeweg bijna geruisloos de onderwijstaken over van dr. Jyotsna Gupta, die wij node zagen vertrekken naar de Universiteit voor Humanistiek. Met dr. Carina Furnee gingen wij een bijzondere band aan die het mogelijk maakte ook haar deskundigheid en enthousiasme in te zetten in de 'international classroom'. Ten slotte gelukte het ons Maruja Bobo Remijn voor enkele onderwijstaken aan te trekken. Inspirerend is het werken aan de interfacultaire minor 'Globalisation and Diversity' met collega's dr. Chris Leonards, prof. dr. Louk de la Rive Box en dr. Wiebe Nauta uit de Faculteit der Cultuurwetenschappen. Zij delen met ons het vertrouwen in het belang van diversiteit en interfacultaire uitwisseling. De waardevolle samenwerking met dr. Margo Brouns in het OnderzoeksAtelier stopte noodgedwongen in 2002, evenals die met drs. Ilse van Lamoen. De laatste werd opgevolgd door drs. Loes Mallee, die, samen met Ermo Daniels, met verve de Grote Gelddag in 2003 op stapel zette. Met Johan van Amersfoort zette zij bovendien de Interactie-Performance Trainingen voor VIDI-kandidaten voort. Ook moet de plezierige aanwezigheid in ons Centrum van Erika Baròs, een Hongaarse studente Nederlands die een klein jaar met een Huygensbeurs bij ons haar scriptie schreef, worden vermeld. Haar plaats zal in het academische jaar 2003-2004 worden ingevuld door Eموke Peci.

In het laatste jaar kreeg het Centrum een ander gezicht door de komst van drs. Annelies van der Horst, de ondernemende en doortastende projectmanager van EQUAL, en prof. dr. Marli Huijjer, die prof. dr. Liesbet van Zoonen opvolgde als derde Opzij-hoogleraar. Beiden hebben een prikkelende bijdrage geleverd in de interne evaluatie van het Centrum, waarin de onderzoekscultuur en het maken van keuzen in het bijzonder onder de loep

werden genomen. Een bijzondere samenwerking hebben wij uiteraard met al onze gelieerde medewerkers in de faculteiten: dr. Ineke Klinge (GW), prof. dr. Gerard Pfann en dr. Maarten Vendrik (EWB), dr. Lies Wesseling (CW), dr. Tiny van Merode en Yvonne Winants (G), drs. Ingrid Westendorp en dr. Ria Wolleswinkel in (R) en dr. Hanneke van Mier (P). Op de achtergrond, maar niet onbelangrijk, waren steeds tot hulp en steun bereid: Leo Primožic, personeelsconsulent van de FdCW, de vele bureaumedewerkers van de FdCW, en last but zeker niet least, Karin van Bergen en Sandra Daas van het ASC. Zonder hen zouden wij de diverse financiële stormen niet hebben kunnen trotseren.

Prof. dr. Hans Philipsen danken wij voor zijn gevraagde en ongevraagde adviezen, die hopelijk in nog groter frequentie tot ons zullen komen door de Adviesraad waarmee wij in het voorjaar van 2003 een aanvang hebben genomen. Wij danken de decaan van de Faculteit der Cultuurwetenschappen, prof. dr. Paul Tummers, voor zijn betrokkenheid en inzet voor het Centrum, de Faculteit der Cultuurwetenschappen voor haar gastvrijheid, het College van Bestuur ('De Berg') voor het in ons gestelde vertrouwen; de facultaire collega's en opdrachtgevers voor de samenwerking; de studenten en bezoekers van lezingen voor hun immer levendige belangstelling.

De studies van gender en diversiteit gaan nooit verloren! Letterlijk, want tot onze vreugde is de aanvankelijk tijdelijke instelling van het Centrum voor Gender en Diversiteit omgezet in een in principe vast instituut, dat zich mag verheugen in een toenemende bekendheid en groeiende reputatie. Ook het Bestuur van de Stichting Opzij, dat ons in 1997 een bijzondere leerstoel schonk voor een periode van vijf jaar, liet ons onlangs weten deze leerstoel aan dit Centrum te willen voortzetten. Wij zien de toekomst met vertrouwen tegemoet.

prof. dr. Maaike Meijer en dr. Mineke Bosch

2. Onderzoek

2.1 Gender, Diversiteit en Cultuur – cultural studies, humanities, history

In het Centrum bestaan twee onderzoekslijnen, een op het gebied van gender, diversiteit en cultuur, de andere op het gebied van gender, diversiteit en wetenschap. In de eerste onderzoekslijn worden verschillende thema's (migratie, historische vrouwenbeweging, het gotieke in de cultuur, internet games) onderzocht vanuit een gedeeld (inter)disciplinair kader dat wordt gevormd door een overlap tussen cultural studies, cultuur-historisch en literatuurwetenschappelijk genderonderzoek. In de tweede onderzoekslijn staat een thema centraal dat uit diverse disciplineaire invalshoeken en met inzet van verschillende methoden wordt onderzocht.

2.1.1 Migratieproject - Cultuur en Migratie in Nederland in de twintigste eeuw

prof. dr. Maaïke Meijer

In opdracht van het Prins Bernhard Cultuurfonds heeft Maaïke Meijer in 2000 een vijfdelige populair-wetenschappelijke boekenreeks opgezet, waarvan het eerste deel in het najaar van 2003 verschijnt. Vervolgens komt er elk half jaar een deel uit.

In deze reeks wordt bekeken hoe de Nederlandse cultuur de laatste honderd jaar is veranderd door de komst van migranten. De Nederlandse cultuur is altijd in beweging geweest, niet alleen door de invloed van migranten, maar wel mede daardoor. De veranderingen in onze cultuur leidden in de afgelopen eeuw tot hevige maatschappelijk discussies. Daarbij kwam steeds de vraag terug: wat houdt de Nederlandse cultuur precies in? Het doel van deze reeks is het aanbieden van gegevens waaruit een nieuw antwoord op die oude vraag afgeleid kan worden. Uit de vele verhalen over culturele veranderingen die deze vijf delen vertellen, rijst een onverwacht dynamisch beeld op van de Nederlandse cultuur: het beeld van een bewegelijke veelheid van culturen, die steeds nieuwe verbindingen met elkaar aangaan. In deze reeks kunt u lezen op welke manier de culturen en tradities die migranten meebrachten - of die hen vooruitsnelden doordat Nederlanders ze al van 'elders' hadden opgepikt - zich hebben gemengd met autochtone culturele gewoonten. Op sommige terreinen hebben culturele confrontaties niet geleid tot vermenging en wederzijdse beïnvloeding, maar juist tot afscheiding en afstoting, en tot het zich terugtrekken in subculturen. In ieder deel van deze reeks zal worden nagegaan hoe die processen van contact en vermenging zijn verlopen. Welke betekenis namen die nieuw ontstane culturele vormen aan voor zowel 'oude' als 'nieuwe' Nederlanders?

Cultuur

Cultuur wordt in deze reeks ruim opgevat. Cultuuruitingen kunnen betrekking hebben op museale kunst, films en literatuur, nieuwsmedia, kleding, groepstalen, sport, wonen, religie, liefde en relatievorming, leefstijlen. Maar ook op klassieke muziek, op populaire liedjes, op dans en theater, op voedsel en op gewoonten die het bereiden van voedsel omringen. Ook lichaamstaal, de omgang met geld, de inhoud en organisatie van arbeid, transport, de functie en inrichting van huizen, winkels en woonwijken worden in deze reeks gezien als cultuur.

Het gaat ons bij al die manifestaties van cultuur niet alleen om de veranderingen die door de komst van migranten zijn teweeggebracht, maar ook om de steeds wisselende manier waarop mensen betekenis geven aan die

veranderingen. Nieuwe elementen in een gevestigde cultuur worden op den duur als 'eigen' ervaren en de herkomst wordt dikwijls vergeten. Ook de culturen van migranten veranderen op hun beurt door vermenging en integratie. Veel scheidslijnen tussen de cultuur van gevestigden en nieuwkomers verdwijnen na enige tijd vanzelf, andere blijven sluimerend aanwezig om op onverwachte momenten opnieuw aan betekenis te winnen. Als wij in deze reeks de Nederlandse cultuur beschrijven in haar diversiteit dan bedoelen we vooral diversiteit in landen van herkomst. Maar veranderingen in gedrag en gewoonten worden nooit alleen door herkomst bepaald. Jongens en meisjes, bijvoorbeeld, bewegen zich op een verschillende manier in de samenleving. We besteden daarom ook aandacht aan de rol van andere verschillen in culturele veranderingsprocessen, zoals sekseverschil (specifieke jongens- en meisjes- c.q. mannen- en vrouwenculturen), generatieverschil, seksuele diversiteit (lesbische en homosubculturen) verschil in klasse en milieu en de religieuze diversiteit die het product was van de autochtone verzuiling.

Migratie

Geen enkele samenleving bestaat alleen uit mensen die op het eigen grondgebied zijn geboren. Er is altijd instroom van mensen van 'buiten'. Bij het traceren van de invloed van migratie beperken we ons in deze reeks tot de twintigste eeuw. Deze eeuw staat het dichtste bij ons. Oude en nieuwe Nederlanders kunnen zich nog persoonlijk verbonden voelen met culturele veranderingen die zijzelf, hun ouders en grootouders hebben doorgemaakt. Dat geldt minder voor wat zich in vroeger eeuwen heeft afgespeeld, toen de binnenkomst van migranten voor net zulke diepgaande veranderingen zorgde. Zo kon in de zeventiende eeuw op zeker moment niet minder dan een derde van de bevolking van Amsterdam vreemdeling genoemd worden. De migratiegeschiedenis van Nederland in de afgelopen eeuwen is uitvoerig beschreven: bijvoorbeeld in het overzichtswerk van Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders* (1994), dat de migratiegeschiedenis van Nederland vanaf de zestiende eeuw in kaart brengt. Wij zullen dat werk niet overdoen, maar ons richten op het relatief onbetreden terrein van de *culturele* gevolgen van het migratieproces.

Hoewel er dus ook voor 1900 al eeuwen gemigreerd werd, nam het aantal nieuwkomers uit het buitenland aan het begin van de twintigste eeuw gestaag toe. De pieken lagen in de Eerste Wereldoorlog, het daarop volgende Interbellum en in de afgelopen drie decennia. Tot omstreeks 1960 werd de migratie naar Nederland gedomineerd door Duitsers en in mindere mate door Oost-Europeanen, Spanjaarden en Italianen. Joden hadden altijd al in Nederland geleefd, maar in de jaren dertig arriveerden nieuwe groepen joodse vluchtelingen, die samen met de gevestigde Nederlandse joden in de nazi-tijd in groten getale zijn opgepakt en in concentratiekampen vermoord. Met migranten uit China en de koloniën (Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen) maakte Nederland al in het Interbellum kennis, maar door de massale naoorlogse immigratie - als gevolg van dekolonisaties - nam hun invloed aanmerkelijk toe. Een belangrijk omslagpunt in de Nederlandse opvattingen over immigranten ligt omstreeks 1960, toen een verschuiving optrad van koloniale migratie naar de komst van 'gastarbeiders' uit het Middellandse-Zeegebied. Hun specifieke culturele kenmerken werden benadrukt, zeker toen bleek dat velen zouden blijven en er een omvangrijke volgmigratie op gang kwam. Die volgmigratie viel deels samen met de volksverhuizing uit Suriname na de onafhankelijkheid in 1975. In de jaren daarna ontstond een migratiebeweging van tienduizenden asielzoekers uit Zuid-Amerika, Afrika en Azië.

Er was niet alleen sprake van migratie *naar* Nederland, maar ook *binnen* Nederland. Zo trokken bijvoorbeeld grote groepen noorderlingen, Brabanders en Zeeuwen naar de Randstad. Net als de Drenten die in de jaren vijftig naar Eindhoven verhuisden om bij Philips te werken, kunnen zij worden gezien als economische

vluchtelingen, op zoek naar een beter bestaan. Die omvangrijke interne migratie blijft echter buiten het bestek van deze reeks, hoewel het interessant zou zijn na te denken over de vraag of de migratie vanuit de nog niet zelfstandige koloniën (zoals Suriname) eigenlijk ook niet als interne migratie kan worden gezien. Ook de migraties vanuit Nederland naar Canada, Nieuw-Zeeland, Australië en Zuid-Afrika blijven buiten beschouwing. De geografische beperking van ons project ligt bij de grenzen van het huidige Nederland. We richten ons met name op immigranten die van elders naar Nederland zijn gekomen.

Wanneer we de twintigste eeuw overzien, gaat het in die Nederlandse immigratiegeschiedenis om Belgische vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog; om Hongaarse kinderen die na de Eerste Wereldoorlog in Nederlandse pleeggezinnen werden ondergebracht; om Duitse dienstbodes in de jaren twintig en dertig; om ambulante groepen die verspreid door de tijd binnentrokken en die arbitrair werden geëtiketteerd als ‘zigeuners’; om veelal Duitse joden; om auteurs, lezers en uitgevers van de exilliteratuur; om rijksgenoten, dus Indische Nederlanders en Molukkers, Antillianen en Surinamers; om Joegoslaven, Polen en Italianen die kwamen werken in de Limburgse mijnstreek; om arbeiders uit het Middellandse-Zeegebied, in de jaren vijftig en later met name Turken en Marokkanen; om de vanaf de jaren zestig steeds onzichtbaarder geworden ‘westerse’ migranten zoals Amerikanen, Japanners, Belgen, Engelsen en Duitsers die vanwege de toegenomen mobiliteit en internationalisering al dan niet tijdelijk in Nederland wonen en werken. En ten slotte om vluchtelingen en asielzoekers uit de hele wereld in het laatste decennium, alsmede om adoptiekinderen uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Achter in dit boek vindt u een uitgebreid historisch overzicht van de immigratie naar Nederland in de twintigste eeuw. Dit is het historisch decor waartegen zich de culturele transformaties afspelen die het onderwerp zijn van deze reeks.

Cultuur en Migratie

Tijdens al die immigratiegolven waren de Nederlandse identiteit en cultuur voortdurend aan verandering onderhevig, mede door de ontmoeting met de migranten. De status van de nieuwkomers is daarbij even flexibel gebleken als de aard van de Nederlandse cultuur en identiteit. Wat ‘Nederlands’ was, werd steeds opnieuw gedefinieerd *in relatie tot* de identiteit van anderen. Daarbij werd vaak gepoogd de eigen Nederlandse identiteit onduidelijk af te grenzen van die van de ‘anderen’. Nederlanders waren afwisselend schoner, netter, preutser, godsdienstiger, minder luidruchtig, minder misdadig en zo verder dan ‘vreemdelingen’. Met de komst van migranten met een islamitische achtergrond is een aantal van zulke categorieën in zijn tegendeel veranderd. Nu zijn het soms migrantengroepen die verondersteld worden netter, godsdienstiger en zediger te zijn dan de gemiddeld meer gesecculariseerde, seksueel vrijere, alcoholdrinkende Nederlanders. Nederlandse beelden van nieuwkomers sporen vaak niet met de manier waarop dezen zichzelf zien. Niet zelden komen zulke beelden voort uit de neiging om anderen te zien als spiegelbeeld, als keerzijde van wat men zelf denkt te zijn. Identiteit is relatief en bestaat altijd in relatie tot met wie men zich meet. Ook het karakter van de Nederlandse cultuur lag en ligt daarom allerminst vast: die werd steeds opnieuw uitgevonden met behulp van de ander als afzetpunt. Hetzelfde proces speelde zich ook bij migranten af: ook zij herontdekten hun eigen cultuur en identiteit met Nederland als afzetpunt. Cultuur is een beweeglijk, veranderlijk product van beeldvorming en constructie. Aan beide kanten kan sprake zijn van afgrenzing en contactweigerings - paradoxaal genoeg ook een vorm van cultuurverandering - maar ook van opening, menging, absorptie, transformatie. Ook die nieuwe mengvormen kunnen Nederlands genoemd worden. Het begrip Nederlandse cultuur kan dan zowel conservatief worden opgevat als een reservaat van het (vermeend)

autochtone, of meer vooruitstrevend als een cultuur die, door de opname van wat migranten hebben ingebracht aan kunst, zienswijzen, leefvormen en stijlen, voortdurend verandert. Die laatste opvatting van Nederlandse cultuur is de onze. Tegelijk bestuderen we deze voortdurende herdefiniëring van de Nederlandse cultuur. De twintigste-eeuwse debatten daarover vormen dan ook een rode draad in de reeks.

Een andere rode draad vormt het patroon van culturele assimilatie van migranten die er al één of meer generaties zijn. Zij staan hun positie als nieuweling steeds weer af aan recentere nieuwkomers - die meer opvallen - tot de volgende groep migranten ook hen weer tot oude bekenden maakt. Daarbij speelt kleur en Europese herkomst vaak een rol. Sommige groepen worden tegelijk ervaren als vertrouwd én vreemd. Dat was het geval met de Duitsers, de grootste migrantengroep tot omstreeks 1960. De 'immigratie uit Duitsland' was van groot belang voor de groei en bloei van de Nederlandse cultuur. Zeker tot aan de Tweede Wereldoorlog waren de kunst, de wetenschap en het bedrijfsleven sterk op de machtige oosterbuur georiënteerd. Parallel aan de Duitse trek naar Nederland, vonden veel Nederlanders emplooi op de Duitse arbeidsmarkt. Door de omvangrijke migratie tussen beide landen werden deze banden ook op persoonlijk niveau levend gehouden. Intussen werden Duitsers en andere Europese migranten, net als de latere Oost-Europese en niet-westerse migranten, wel degelijk als vreemd en anders behandeld, zowel cultureel als juridisch. Zij kregen hoe dan ook de juridische status van vreemdeling. Die vreemdelingenstatus van witte migranten uit omliggende landen is in de afgelopen decennia nagenoeg verdwenen en overgedragen op nieuwkomers uit streken buiten Europa. Net zoals de Amerikaanse historicus Noel Ignatiev zich afvroeg *How the Irish became white* (1994), willen wij met deze reeks een antwoord geven op de vraag hoe West-Europeaanen onzichtbare immigranten zijn geworden.

Een andere stuwende vraag achter deze reeks luidt: hoe gaat dat wederzijdse verbeelden van wat 'eigen' en wat anders is, in zijn werk? Bij het zoeken naar antwoorden is volop geprofiteerd van de inspirerende golf postkoloniale theorie en kritiek, die voor een groot deel afkomstig is uit het Angelsaksisch taalgebied, uit Australië, Azië, de Amerika's en Afrika. Deze postkoloniale theorie wordt hier toegepast op de Nederlandse (en Europese) context. De geschiedenis van migratie, etnische conflicten en multicultureel samenleven ziet er in Nederland enigszins anders uit dan in de Verenigde Staten, Engeland en de landen van het voormalige Britse imperium. Op Nederlands grondgebied waren het niet de zwarten, de Ieren en Latino's, zoals in Amerika, maar zogenaamde 'zigeuners' en joden, in de jaren zeventig de Surinamers en in het laatste decennium de moslims, die de volle laag kregen van de (negatieve en positieve) projecties van gevestigden op nieuwkomers. Bepaalde processen van beeldvorming mogen dan vergelijkbaar zijn, de Nederlandse situatie wijkt op belangrijke punten ook af.

We concentreren ons in deze reeks niet zozeer op de migratiegeschiedenis als historisch feit, noch op een moeilijk traceerbare mentaliteitsgeschiedenis. We gaan ervan uit dat de wederzijdse beelden van 'zelf' en 'ander' worden gevormd in het concrete leven van alledag: in de confrontatie met anderen op scholen, tijdens het boodschappen doen, tijdens het flirten en in de kunsten. De reeks richt zich daarom op concrete, zichtbare veranderingen in de culturele, materiële en sociale omgeving. Wat heeft zich in de kunsten, in het wonen, het samenleven en in de alledaagse cultuur afgespeeld op het Nederlandse grondgebied in de twintigste eeuw? Hoe zijn de gewoonten, de visies en de culturele tradities van migranten verknoopt met de wortels van de Nederlandse samenleving? Soms ligt de nadruk op esthetiek, verteltechnieken, op manieren waarop groepen zich profileren, of op percepties van groepen over en weer. Soms gaat het om het blootleggen van mengvormen, archivering van vergeten invloeden, reconstructie van culturele familiegeschiedenissen, of om levensverhalen van nieuw gekomen cultuurdragers. Al

deze analyses en verhalen samen maken duidelijk hoezeer de Nederlandse cultuur een verre van onproblematische, maar altijd dynamische veelheid van culturen is, die op allerlei terreinen met elkaar interacteren.

Voltooid is nu het eerste deel, dat ‘kunsten in beweging’ in de jaren 1900-1980 beschrijft. Het volgende deel richt zich ook op ‘kunsten in beweging’, maar dan in de periode 1980-2000. De drie daaropvolgende delen hebben als ondertitels *Levensverhalen uit de Twintigste Eeuw*, *Wonen en Samenleven vanaf de Eerste Wereldoorlog* en *Veranderingen van het Alledaagse 1950-2000*. De redactie van de reeks wordt gevormd door Maaïke Meijer (Universiteit Maastricht, hoofdredacteur), Rosemarie Buikema (Universiteit Utrecht), Isabel Hoving (Universiteit Leiden), Leo Lucassen, Jaap Vogel, Wim Willems (alle drie Universiteit van Amsterdam) en tenslotte Gloria Wekker (Universiteit Utrecht).

2.1.2 Biografisch onderzoek naar Aletta H. Jacobs

dr. Mineke Bosch

In het kader van de door het Prins Bernhard Cultuurfonds gestarte biografieënreeks, ontving Mineke Bosch in 1994 de opdracht een biografie van Aletta H. Jacobs te schrijven. Naar verwachting zal deze worden voltooid in 2004.

Feminisme en de wetenschappelijke biografie

Het bruisende feminisme uit de jaren zeventig bracht een levendige biografische arbeid met zich mee die resulteerde in een stroom van boeken, boekjes en bundels met biografische portretten van vrouwen. Deze hadden ten doel vrouwen aan de vergetelheid van de door mannen gedomineerde collectieve herinnering te ontrukken en inspirerende voorbeelden te bieden. De vele levensverhalen die in deze context ontstonden, waren doorgaans weinig historisch, ronduit hagiografisch en zelfbevestigend en toonden ook weinig interesse voor meer theoretische kwesties als de verhouding tussen betrokkenheid en distantie, persoon en werk, individu en maatschappij of openbaar en privé, en voor de kwestie van representativiteit of uitzonderlijkheid. Binnen de zich aarzelend institutionaliserende academische vrouwenstudies werd dan ook lange tijd met een boog om de biografie heen gelopen. Niet alleen het odium van de ‘exemplarische biografie’ waarmee de feministische biografie beladen was, bleek daarbij een obstakel. Onderzoeksters aarzelden ook zelf of het wel mogelijk was om de benodigde distantie te behouden in het licht van een zo persoonlijk onderwerp. En daarbij kwamen andere bezwaren: was het genre niet bij uitstek uitdrukking van en misschien zelfs constitutief voor de moderne en liberale nadruk op de autonome man die in de publieke sfeer zijn sporen had verdiend? Zou een ‘vrouwenbiografie’, onder andere door de bijna onvermijdelijk grotere band van een vrouw met het privé-leven (c.q. seksualiteit) en het sociale, niet altijd per definitie haar status als tweede sekse bevestigen? Zelfs wanneer de nadruk lag op haar verdiensten in de openbare sfeer, maar dan vanwege het onvermijdelijk uitzonderlijke karakter van zo’n publiek vrouwenleven? En hoe zat het met de representativiteit van die bijzondere vrouwenlevens?

Gelukkig zijn die aarzelingen niet doorslaggevend geweest. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig zijn binnen vrouwen- en genderstudies in binnen- en buitenland interessante discussies gevoerd over allerlei aspecten van de biografie die hebben geleid tot een herwaardering van dit genre, ook binnen gendergeschiedenis. Op verzoek van het Prins Bernhard Cultuurfonds schreef ik in 1994 dan ook een notitie waarin ik het belang van de ontwikkeling van deze nieuwe trend benadrukte en de hoop uitsprak dat de door het Fonds voorgenomen biografieënreeks ook in dit opzicht stimulerend zou zijn. *Pièce de résistance* was een lange lijst van vrouwennamen

die een biografische studie waard waren. Het resulteerde in hun vraag of ik zelf geïnteresseerd zou zijn in het schrijven van een biografie, en zoja, over wie dat dan zou zijn.

Aletta Jacobs: een biografie in wording

Het stond voor mij direct vast dat als ik een biografie zou schrijven, Aletta Jacobs mijn vrouw zou zijn. Niet omdat zij nu een grote historische liefde van mij was, maar omdat het in Nederland jammerlijk ontbreekt aan 'basismateriaal'. Nog steeds fungeert *Van Moeder op dochter* (1948-1968-1978) als het meest geraadpleegde overzichtswerk en ontbreekt het aan een standaardgeschiedenis van de vrouwenkiesrechtbeweging. Met een biografie van Jacobs dacht ik dat tenminste één van de lacunes in dit opzicht zou zijn gedicht.

Omdat ik lang niet toekwam aan de werkelijk biografische arbeid (die dateert van mei 2000), had ik tijd om over de vorm of de methodologie na te denken. Hoe belangrijk was voor mij de vraag 'wie was Aletta Jacobs', en hoe belangrijk het waarom van haar bijzondere levenspad? Hoe wilde ik omgaan met de ge-genderde relatie tussen openbaar en privé? De vraag naar wie zij was of naar 'de persoon' van Aletta Jacobs kostte weinig hoofdbrekens. De werkelijke Jacobs bestond evenmin als de werkelijke Mineke Bosch of wie dan ook, hetgeen me echter niet zou ontslaan van de wens om te achterhalen hoe tijdgenoten haar waarnamen, en hoe zij zichzelf placht te zien en te presenteren. Het waarom van haar levenspad en roem interesseerde mij wél, maar dan vooral als resultaat van gender-processen en minder of niet als resultaat van karakter en psychologie. De vraag die velen mij stellen, namelijk "of zij aardig was", en waar velen ook al een antwoord op weten (natuurlijk niet echt) vond ik onbelangrijk. De relatie openbaar en privé kostte niet al te veel hoofdbrekens. Het stond voor mij vast dat ik behalve aan Jacobs (openbare) werkzaamheden als arts en haar vrouwenkiesrechtcarrière ook aan haar (vrouwen-)vriendschappen of meer persoonlijke omgang met tijdgenoten recht wilde doen. Dat had ik ook al eerder gedaan in de brievenuitgave *Lieve dr. Jacobs* (1985) en de Amerikaanse bewerking *Politics and Friendship* (waarbij moet gezegd dat in de Amerikaanse uitgave uit 1990 de te grote nadruk op het persoonlijke enigszins was gecompenseerd door uitgebreidere aandacht voor de politieke context van de International Woman Suffrage Alliance.)

Net als de biografie van Beatrice Webb, die haar protagoniste niet in relatie tot haar beroemde echtgenoot Sidney, maar tot haar drie zusters beschreef om de grens tussen individu en samenleving, zelf en ander open te breken, zou ik de vrouwen (en enkele mannen) om Jacobs heen willen portretteren, maar volgens een andere systematiek. Per periode zou ik één of twee biografische portretten van vrouwen (of mannen) willen opnemen in hun wederzijdse relatie tot Aletta Jacobs. Broer en zus Julius en Charlotte Jacobs in jeugd en studentenleven, de vurige radicaal en haar geliefde Carel Gerritsen en de sociaal hervormster Helene Mercier in de jaren tachtig, de feministe Marie Rutgers-Hoitsema en de socialiste Cornélie Huygens in de jaren negentig, haar Amerikaanse vriendinnen Carrie Chapman Catt en Ann Howard Shaw en haar Nederlandse tegenstandster Welmoet Wijnandts Francken-Dyserinck in het eerste decennium in de twintigste eeuw, minister-president Cort van de Linden en Olive Schreiner in het tijdperk van de Eerste Wereldoorlog enzovoorts. Behalve aan vriendschap en liefde zou het door een zorgvuldige keuze niet ontbreken aan conflict, zowel persoonlijk als ideologisch!

Dit experiment met de vorm - het opnemen van portretten van tijdgenoten - zou tevens een antwoord zijn op de invloedrijke *Herinneringen* die Aletta Jacobs in 1924 optekende en die nog steeds de overlevering over Aletta Jacobs en over de eerste feministische golf domineren. Was dit boek niet een belangrijke reden voor het feit dat 'eerste feministische golf' en 'Aletta Jacobs' vrijwel synonieme begrippen zijn geworden? Waren daardoor niet bijna alle feministische tijdgenoten achter Jacobs' brede rug verborgen gebleven, en teloor gegaan in de collectieve

herinnering? Mijn wens om niet thematisch, maar zuiver chronologisch te werk te gaan, was eveneens een antwoord op de dominantie van Jacobs' *Herinneringen*. De biografie zou geen herhaling mogen zijn van de 'zeven werken van Aletta Jacobs', maar moest eerder een kroniek van haar dagelijks leven in al zijn facetten worden: persoonlijk en politiek. Dat ik de autobiografie niet alleen als een objectieve en feitelijke bron voor Jacobs' leven zag, maar vooral als een identiteitsconstructie waarin Jacobs zichzelf, in de woorden van Presser over het egodocument, "opzettelijk verhult of verbergt", wilde ik bovendien zichtbaar maken door een terugkerende en expliciete uiteenzetting met haar *Herinneringen*. Het zou geen *debunking* van haar autobiografie hoeven worden maar wel moeten leiden tot een relativering van haar heldinnendom.

Ten slotte meende ik dat het geen representatieve biografie zou moeten zijn omdat ik van mening ben dat individuele levens nu eenmaal niet representatief kunnen zijn. Wel illustratief, of exemplarisch, maar dan vooral in de beperkte betekenis van een voorbeeld; van de manier waarop een leven in die tijd, in die specifieke context, door een vrouw (of man) kon worden geleefd. Niet in plaats van, of pontificaal vóór de levens van andere vrouwen, maar ernaast. Toch zou de biografie ook niet alleen naar Jacobs en de tijdgenoten om haar heen moeten verwijzen, maar ook inzicht moeten verschaffen in de politieke cultuur, de professionele en sociale omgeving en de diverse vrouwenbewegingen waarin zij zich bewoog, en dit alles natuurlijk bovendien in het licht van gender.

Inmiddels is het grootste deel van de biografie geschreven en heb ik nog tien laatste levensjaren en Jacobs' jeugd en studie te gaan. Wat is er overgebleven van al mijn theoretische en methodologische voornemens? Zijn er nieuwe preoccupaties ontstaan?

Wat bleef, zijn de ideeën over het belang van de tijdgenoten en het betrekkelijk soort 'voorbeeldigheid' van een biografie. Naar ik hoop, toont de biografie Aletta Jacobs inderdaad in relatie tot de mensen om haar heen en geeft het bovendien interessante inkijkjes in de verschillende contexten waarin zij zich bewoog. De manier waarop gender daarin een rol speelt, krijgt in de tekst hopelijk een vanzelfsprekende maar onnadrukkelijke plaats. Wat niet is overgebleven is het experiment met de vorm omdat dat te gekunsteld bleek en het verhaal ook op een hinderlijke manier bleek te onderbreken. Dat betekent niet dat er geen aparte portretten van tijdgenoten worden opgenomen, maar dat hun verhalen in het verhaal zijn geweven. Zo besteed ik zelfs aandacht aan een tijdgenoot die Jacobs nooit persoonlijk lijkt te hebben gekend, hoewel dat toch zeer voor de hand lag, namelijk de tweede vrouwelijke arts in Nederland, Catharine van Tussenbroek. In mijn verhaal ga ik in op mogelijke verklaringen voor deze ontbrekende 'relatie' die samenhangen met verschillende visies op de relatie tussen vrouwelijk lichaam en feministische politiek. Maar ook met het feit dat Van Tussenbroek, via haar relatie met het vrouwelijke "hoofd ener school" behoorde tot die groep vrouwen, namelijk onderwijzeressen, die in 1883 door Jacobs werd benaderd om met haar het kiesrecht op te eisen - en dat afwees. Evenmin heb ik het volgehouden om steeds waar dat kon, Jacobs' visie op de feiten en de door mij gevonden bronnen met elkaar te confronteren om daaruit haar zelfbeeld te reconstrueren. Het werd te saai en leverde ook te weinig op. Zo groot bleek de afstand tussen haar zelfbeeld en het beeld dat ik uit de feiten opbouwde trouwens ook helemaal niet te zijn. Door mijn bronnenbestudering groeide zij, meer dan ik vooraf had gedacht, naar het (heldinnen-)verhaal toe dat zij zelf vertelde.

Wat intussen heel belangrijk is geworden, zijn het sprekende detail, de anekdote en de concentratie op ogenschijnlijk onbelangrijke vragen: wanneer precies; waar en hoe ging één en ander in zijn werk - vragen die eigenlijk alleen maar te beantwoorden zijn door een nauwkeurige bestudering van primaire bronnen of de combinatie van heel veel verschillende bronnen en literatuur. Hoe opwindend was niet de ontdekking dat de

veelgeciteerde brief van Aletta Jacobs aan Samuel van Houten uit 1882, waarin zij hem vraagt of zij het zal wagen zich als kiezeres aan te dienen bij de komende gemeenteraadsverkiezingen, zij één dag na de oprichtingsvergadering van de Neo-Malthusiaansche Bond schreef, waar haar vriend Gerritsen en dezelfde Van Houten een hoofdrol speelden? Ik zag meteen voor me hoe Jacobs tijdens die bijeenkomst Van Houten misschien wel had aangesproken, waarop hij haar had aangeraden hem een brief te schrijven. En als je het werkelijk ging bijhouden, hoeveel van de vergaderingen van de Radicale Bond en de Amsterdamse afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht hadden niet plaatsgevonden in wat nu de pianohandel tegenover boekhandel Atheneum is aan het Spui, het gebouw De Eendracht? Geen wonder dat Jacobs er in 1904 haar 25-jarig doctorsjubileum vierde en niet lang erna de voormalige wethouder en hoogleraar Wim Treub er zijn afscheidsreceptie hield, waar hij de kort tevoren gestorven Gerritsen herdacht als zijn tweelingbroer in het radicale Amsterdam. De socialisten en unie-liberalen hadden zo hun eigen lokalen om bij elkaar te komen, terwijl na 1905 in de vrouwenkiesrechtbeweging andere plaatsen van samenkomst in zwang raakten.

Kennelijk is er iets als een ‘politiek van plaats’ dat licht kan werpen op persoon en beweging. Het Concertgebouw en de grote zaal in de dierentuin in Den Haag passen bij een nieuwe fase in kiesrechtactivisme, evenals Jacobs’ verhuizing naar Den Haag in 1918, misschien wel in anticipatie op de parlamentszetel die haar helaas is ontgaan. Hoeveel spreekbeurten Jacobs hield, waar en wanneer, vind ik even belangrijk voor mijn verhaal als wat zij er vertelde. Stond zij om zes uur op om naar Groningen te gaan en ’s avonds weer naar Amsterdam terug te keren om haar correspondentie af te handelen? En wat zegt het niet om te weten dat Jacobs – praktisch als zij volgens de Amerikaanse arts en hygiëniste Alice Hamilton was – tijdens haar naoorlogse reis door Duitsland om in opdracht van de Society of Friends de benarde voedselsituatie te bestuderen, een grote kaas en een homp gekookte ham meezeulde? Het proviand diende voor eigen gebruik en dat van haar reisgezelschap, al schildert Hamilton het roerende tafereel van een Jacobs die haar uitgehongerde kiesrechtvriendin Minna Cauer van kaas voorziet.

Vaak komen juist in de details openbaar en privé, persoonlijk leven en wereldpolitiek op een onverwachte en onopzettelijke manier bij elkaar. Uit deze soms heel plastische gegevens blijkt hoe gekunsteld het is om het persoonlijke van het openbare te scheiden. Komt niet juist op het zijpad het leven in al zijn geur en kleur tot zijn recht? De aandacht voor het detail en de anekdote brengt zeker een reeks nieuwe preoccupaties met zich mee - of zijn het verschuivingen van de oude? Hoe er voor te zorgen dat de details het verhaal niet overwoekeren, dat de bronnen er met mij vandoor gaan? Hoe het evenwicht te bewaren tussen anekdote en verhaallijn, het leven en het werk, de hoofd- en subtekst? Dit zijn oude en legitieme vragen, die op verschillende manieren te beantwoorden zijn, maar die vooral veel gevoel voor esthetiek en bedrevenheid in de compositorische acrobatiek vergen. Voorlopig laaf ik mij nog even aan het plezier van het bronnenonderzoek en de lust tot het schrijven van verhalen.

2.1.3 Gothic Literature - Gotieke verschijningen in moderne Nederlandse literatuur

drs. Agnes Andeweg

Per 1 februari 2003 is Agnes Andeweg gestart met een aio-onderzoek. Haar promotor is Maaike Meijer, co-promotor is Lies Wesseling van de vakgroep Letteren en Kunst (FdCW)

De *gothic novel* is een literair genre dat hoogtijdagen beleefde in de periode 1765-1820. Kenmerkend voor de *gothic novel* zijn de setting en de plot. Kort samengevat: in een afgelegen en labyrintisch oord, waar een dreiging van geweld voelbaar is, komt een kwetsbare en nieuwsgierige held(in) in aanraking met een geheim. Dikwijls is er

een complex plot vol wendingen: er doen zich spookachtige en angstaanjagende verschijnselen voor; en personages blijken onvermoede familierelaties te hebben. Voorbeelden van klassieke *gothic novels* zijn Horace Walpole's *The Castle of Otranto* (1764), Mary Shelley's *Frankenstein* (1818) en Charlotte Brontë's *Jane Eyre* (1847).

Ook na de eerste bloeiperiode van het genre is het gotieke, met tussenpozen, populair gebleven.

Het gotieke is in deze tijd nog aanwezig, en strekt zich uit tot voorbij het genre van de roman. Gotieke verhaalelementen zijn op allerlei plaatsen in de hedendaagse cultuur terug te vinden: in literatuur, in film, griezelverhalen, detectives, science-fiction, computerspelletjes, op internet, et cetera. Het gotieke is niet alleen een achttiende-eeuws literair genre, maar een verzameling van elementen die een vruchtbaar interpretatiekader vormen om hedendaagse culturele vertogen te analyseren. Sinds de jaren tachtig is het onderzoek naar het gotieke explosief gegroeid, met name in de Angelsaksische literatuurwetenschap.

Het gotieke geeft vorm aan de schaduwzijde van het vooruitgangsideaal van de moderniteit. Tegenover de rationalistische en humanistische waarden van de moderniteit plaatst het gotieke het irrationele, het immorele en het fantastische. Het gotieke biedt een verhaalstructuur voor wat uitgesloten wordt in een cultuur, het geeft vorm aan de culturele fantasieën over de Ander: "What dominant culture can't incorporate within itself, it must project outward." Onderzoek naar het gotieke kan inzicht bieden in constructies van culturele identiteit: "Reading gothic makes us see things." Wat eigenlijk geheim moet blijven, keert in het gotieke verhaal terug in de vorm van een spookverschijning, een verborgen kamer die afgesloten moet blijven, en andere angstaanjagende verschijnselen.

In Nederland is nog maar weinig onderzoek gedaan naar het gotieke. Eén van de redenen daarvoor zou kunnen zijn dat een traditie van klassieke *gothic novels*, zoals in Groot-Brittannië, in Nederland lijkt te ontbreken (Schouten 1997). Niettemin zijn ook in de Nederlandse literatuur romans te vinden die putten uit de gotieke traditie, zowel in het verleden als in het heden. In dit onderzoek wil ik het gotieke als interpretatiekader gebruiken voor de analyse van moderne Nederlandse romans (1970-2000). Ik gebruik daarbij de inzichten uit de moderne Angelsaksische literatuurwetenschap op het gebied van de *gothic*. De vraag die centraal staat is: op welke manier maken moderne Nederlandse auteurs gebruik van gotieke elementen in hun romans? Hoe kunnen hun bewerkingen van de klassieke *gothic novel* geïnterpreteerd worden? Hoe worden mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit in hun werk geconstrueerd?

Dit zal worden onderzocht door een *close reading* van een aantal moderne Nederlandse romans. De (postklassieke) narratologie (Herman & Vervaeck, 2001) biedt daarvoor een goed methodologisch uitgangspunt. De klassieke, structuralistische narratologie heeft in de laatste decennia allerlei invloeden ondergaan uit andere, minder systematisch uitgewerkte hermeneutische methoden zoals de deconstructie, psycho-analyse, intertekstualiteit, post-koloniale en feministische benaderingen van literatuur. Herman & Vervaeck hebben getracht zich hiervan rekenschap te geven. Hun (postklassiek) narratologisch instrumentarium biedt de mogelijkheid om machtsstructuren in verhalen adequaat te analyseren.

Het werk van onder anderen Vonne van der Meer, Hella Haasse, Manon Uphoff, Thomas Rosenboom, Marcel Möring, Frans Kellendonk en Gerard Reve zal onderwerp van onderzoek zijn. Hun werk bevat onmiskenbaar gotieke elementen, in de vorm van spookverschijningen, afgesloten kamertjes, het motief van de dubbelganger, of intertekstuele verwijzingen naar klassieke *gothic novels*. Via gedetailleerde analyses van deze romans van vrouwelijke en mannelijke auteurs zal de probleemstelling onderzocht worden. Op welke manier

gebruiken zij gotieke elementen in hun werk? Welke verschillen zijn er tussen vrouwelijke en mannelijke auteurs? Valt in Nederland een traditie van *female gothic* aan te wijzen?

2.1.4 Senioren op het web

Ouderen & games - een kwalitatief onderzoek naar ouderen die computer- en videospelen spelen

drs. M. Copier

In 2001-2002 voerde Marinka Copier een halfjaar durend onderzoek uit naar ouderen en games aan het Centrum voor Gender en Diversiteit, in samenwerking met Infonomics. Centraal stond de vraag wat de betekenis van het spelen van digitale spelen is voor senioren.

Tijdens de conferentie *Computer and Video Games Come of Age* (2000) concludeerde organisator Henry Jenkins dat computer- en videogames zich in een economische, technologische, culturele en esthetische voortgangsfase bevinden. Ten eerste is de games-industrie in economische zin Hollywood voorbij aan het streven. Op technologisch vlak worden games voortdurend geavanceerder en cultureel gezien zorgt dit er mede voor dat de afzetmarkt van games zich steeds meer uitbreidt tot vrouwen, volwassenen en senioren *gamers*. De computer- en videogames waar Jenkins het over heeft zijn bijzonder professioneel, maandenlang werk gaat vooraf aan het eindresultaat en het verhaal en de *graphics* zijn te vergelijken met die van een film. Zouden de ouderen, senioren of 50-plussers in Nederland dergelijke games spelen of geïnteresseerd zijn in het spelen ervan? Uit verschillende onderzoeken is inmiddels gebleken dat het spelen van games bijzonder positieve effecten kan hebben op ouderen. Want hoe eenvoudig en triviaal deze spelen ook mogen lijken, het spelen ervan vereist concentratie, geheugen, coördinatie en een snel reactievermogen.

In mijn onderzoek naar ouderen die computer- en videogames spelen ben ik nagegaan wat voor soort games de 50-plussers in Nederland spelen. Spelen zij alleen computerspellen zoals schaken en *Tetris* of wagen zij zich ook aan de zogenaamde *console*- of videogames zoals die van de Sony Playstation? Ik ben geïnteresseerd in het beantwoorden van vragen als: binnen welke sociale en fysieke context worden de games door ouderen gespeeld; welke betekenis heeft het spelen van games voor hen; leidt het spelen van een computer- of videogame tot een bron van conversatie en een netwerk van contacten met omstanders en/of andere (oudere) gamers? Door middel van interviews heb ik achterhaald welke verhalen senioren inzetten om over deze vrije tijdsbesteding te praten. Eveneens heb ik aandacht besteed aan de inhoud van de games en vragen als hoe ouderen in computer- en videogames worden gerepresenteerd?

De betekenis van het doen van digitale spelen voor de door mij geïnterviewde 50-plussers bleek heel divers. Het doel van het spelen hing voor de respondenten altijd samen met ontspanning. De meeste respondenten kwamen echter niet in aanraking met digitale spelen door eens in een winkel rond te kijken. Het begint meestal met de aanschaf van een computer waar zij op het werk, thuis of door middel van een computercurcus mee om hebben leren gaan. Mijn conclusie is dat 50-plussers vrijwel alle genres van digitale spellen spelen. De meeste respondenten speelden echter vooral één bepaald genre en zouden best eens een ander spel willen uitproberen. Zij bleken echter om een aantal redenen afgesloten van de markt. Zo zijn een groot aantal games die zij spelen, bijvoorbeeld kaartspellen en schaak, niet opgenomen in de traditionele genre-indeling. Bovendien zit er een probleem in de aanduiding van digitale spelen met de term *games* en *gamers*. Hierdoor voelden ouderen zich niet aangesproken.

Voor hen duidt deze term op schietspelen die vooral door jongeren gespeeld worden. Deze terminologie werkt ook door in de tijdschriften over digitale spelen en in de winkels waar veel in Engelstalig jargon wordt beschreven. Ouderen hebben over het algemeen geen toegang tot dit jargon en komen daardoor niet in aanraking met nieuwe digitale spellen. De meeste respondenten waren voor het verkrijgen van nieuwe spellen afhankelijk van familierelaties.

Interactiviteit als dagelijks leven: een literatuurstudie

In 2002 voerde Marinka Copier bovendien een literatuurstudie uit naar interactiviteit in het dagelijks leven als voorbereiding tot een aanvraag binnen het NWO-programma Transformaties en Kunst en Cultuur.

De interactiviteit van computergames kan heel nauw worden gedefinieerd als de manier waarop spelers via muis of toetsenbord ingrijpen in de gebeurtenissen die zich afspelen op hun scherm. Maar de interactie tussen de spelen en hun gebruikers houdt daar niet op. Vaak zit er niet één, maar meerdere spelers achter het scherm of spelen meerdere (vaak anonieme) spelers mee via het web. Ook houden de spelen niet op als de computer uitgaat, maar grijpen ze in op het dagelijks leven. Het spel dwingt kinderen en ook volwassenen tot een bepaalde dagindeling en levensritme omdat ze op gezette tijden het spel moeten ‘onderhouden’. Tegelijk ontwikkelen zich om het spel sociale omgevingen die een speciale relatie tot het spel hebben en die ook moeten worden ‘onderhouden’.

Dit project heeft twee invalshoeken. Ten eerste beoogt het een etnografie van het interactieve spel te ontwikkelen, door te onderzoeken hoe kinderen en volwassenen in het dagelijkse leven - in huishoudens en op scholen - met spelen omgaan. Ten tweede onderzoekt het hoe het spel het engagement en de identificatie van de spelers met het spel als spel, de wereld en de personages van het spel, en de gemeenschap van spelers organiseert. Dat betekent dat zowel de spelen zelf als de interactie ermee onderzocht worden: zowel de in het spel gerepresenteerde rollen, werelden en regels als de manier waarop spelers zich daarmee identificeren of de manier waarop ze die transformeren. Er wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan verschillende termen van gender, etniciteit en leeftijd.

In het literatuuronderzoek kwam vooral de etnografie van het interactieve spel aan de orde. Copier heeft uitgezocht in hoeverre de etnografie een bruikbare methode zou kunnen zijn om onderzoek te doen naar het interactieve spel. Hierbij kwamen de auteurs Howard S. Becker, Harold Garfinkel, Erving Goffman en Victor Turner aan bod.

2.1.5 Ontwikkelde Onderzoeksaanvragen

Liesbet van Zoonen en Maaïke Meijer ontwikkelden samen een drietal NWO-aanvragen op het gebied van multimediale cultuur, in samenwerking met Jeroen Jansz van de UvA.

1. Voor NWO-programma MES (Maatschappij en Electronische Snelweg)

De digitale kloof en entertainmenttechnologieën: de articulatie van gender, leeftijd en etniciteit in relatie tot technologie in multimedia-games. Dit project zou zich richten op inhoud, vorm en verhalen van multimedia-spellen, als op het reclamemateriaal waarmee dit aan de man/vrouw wordt gebracht. In beide zijn representaties te vinden van technologie en van de (legitieme of meest voor de hand liggende) gebruikers van deze spelen. Welke beelden

van sekse, leeftijd en etniciteit liggen besloten in zowel de spelen als in aanprijzingen en beschrijvingen ervan, en hoe produceren (of ondermijnen) deze representaties de digitale kloof die er tussen gebruikersgroepen (veelal jong en mannelijk) bestaat?

2. Voor NWO-programma MES (Maatschappij en Electronische Snelweg)

De digitale kloof en entertainmenttechnologieën: hoe vrouwen, ouderen en etnische minderheden multimedia-games spelen en hoe dit bijdraagt aan hun participatie op de electronische snelweg.

Onderzoek naar de praktijken en ervaringen van groepen spelers die significant minder multimedia-games spelen, zoals meisjes, ouderen, en leden van etnische minderheden. Deze mindere participatie wordt gerelateerd aan hun toegang tot internet en hun gebruik van de informatiebronnen op internet. Methode: focusgroepen, diepte-interviews en participerende observaties.

Aanvraag toegekend, oio is geplaatst aan de Universiteit van Amsterdam (UvA).

3. Voor NWO-programma Sociale Cohesie

De effecten van inhoud en receptie van interactieve computer- en videogames voor de sociale cohesie onder jongeren.

Het spelen van interactieve spellen op een PC, video-console of op het internet is een betrekkelijk nieuw en buitengewoon populair tijdverdrijf. *Gaming* is een tijdsintensieve en individualiserende vorm van entertainment. Er is weinig wetenschappelijk onderzoek beschikbaar naar de sociale effecten van *gaming* en de omstandigheden waaronder die optreden. In dit project staat de vraag centraal wat de effecten van *gaming* zijn op de sociale cohesie onder jongeren? We beogen negatieve en positieve effecten in kaart te brengen en relateren de effecten aan de inhoud van games en receptie patronen bij de spelers.

Aanvraag toegekend bij de herhalingsaanvraag, oio is geplaatst aan de UvA.

2.2 Gender, Diversiteit en Wetenschap

Het onderzoeksthema Gender, diversiteit en wetenschap heeft ook in de afgelopen twee jaar enkele interessante producten opgeleverd, niet in de laatste plaats door de komst van de nieuwe Opzij-hoogleraar, die met haar onderzoek op het gebied van gender, democratie en biomedische wetenschappen het veld is komen versterken. De aloude vraag “Women in science: why so few?” blijft boeien, en heeft speciaal voor de specifiek Nederlandse context (*the Dutch Case*) een antwoord gekregen in de vorm van een artikel in *Science in context*. Daarnaast ging de aandacht uit naar de wijze waarop door wetenschappers en door beleidsmakers op het gebied van onderzoek en wetenschap genderstereotypen en genderhiërarchieën worden ge(re-)produceerd, niet in het minst doordat juist geen

aandacht wordt besteed aan sekse of gender. De *gender impact assessment* blijkt een belangrijk middel om deze ontbrekende genderdimensie in onderzoek en organisaties aan het licht te brengen.

2.2.1 De genderdimensie van FP5: de gender impact assessment van het EU-onderzoek op het gebied van de levenswetenschappen en het effect daarvan op FP6

Op 8 en 9 november 2001 werden tijdens een groot internationaal congres in Brussel, Gender in Research, de resultaten gepresenteerd van zeven gender impact assessments die van de verschillende specifieke (thematische en horizontale) programma's van het Vijfde Kader Programma werden verricht, samen met het synthese-rapport dat op deze studies was gebaseerd.¹ Het was 'the finest hour' van Ineke Klinge en Mineke Bosch die in een megazaal met aan weerszijden van het spreekgestoelte projectieschermen, en getolkt in de belangrijkste Europese talen, na anderhalf jaar intensieve arbeid de resultaten konden laten zien van hun gender impact assessment van het specifieke programma *Quality of Life and Management of Living Resources*, kort gezegd, het EU-onderzoeksprogramma op het gebied van de levenswetenschappen. Het Centrum was aanvrager en contractor van dit onderzoek, waaraan behalve Ineke Klinge, die als specialist op het gebied van gender and health het onderzoek leidde, en Mineke Bosch, nog drie onderzoeksters op tijdelijke basis werkten: Anita Kuppens, Lisette Desain en Susan Niemantsverdriet.

Gender mainstreaming van EU-onderzoeksbeleid

De achtergrond voor deze studies wordt gevormd door het EU-beleid dat gender mainstreaming hoog in zijn vaandel heeft staan. Binnen het Europese onderzoek (DG Research) heeft dit op basis van de Communicatie van de Commissie Vrouwen en Wetenschap: vrouwen mobiliseren om de wetenschap te verrijken (COM (1999) 76 final) geleid tot het creëren van een sterke *women and science unit* die een tweesporenbeleid heeft uitgezet. Enerzijds gaat het daarin om de vorming van een beleidsplatform, anderzijds om een *gender watch*. Als onderdeel van het beleidsplatform werd het ETAN-rapport uitgebracht, *Science policies in the European Union: Promoting excellence through mainstreaming gender equality* (2000) waaraan Mineke Bosch meewerkte, en waarover al in *De Start* werd bericht. Ook werd een Helsinkigroep in het leven geroepen, bestaande uit beleidsmedewerkers van ministeries van onderwijs en wetenschappen in alle lidstaten en aangesloten landen. Als onderdeel van het beleidsplatform werd bovendien actie ondernomen om netwerken van vrouwelijke wetenschappers te bevorderen en het onderzoek in de industrie onder de loep te nemen. De gender watch richt haar aandacht op een monitoring van de drie aspecten die volgens de Europese Commissie aan vrouwen en wetenschap of de genderdimensie in wetenschap te onderscheiden zijn: de bevordering van onderzoek **door, voor en over** vrouwen. De gender impact assessments vormden een onderdeel van de gender watch en beoogden in kaart te brengen hoe het zat met de genderdimensie van het Vijfde Kader Programma en aanbevelingen te doen voor het Zesde Kader Programma.

Gender impact assessment van het specifieke programma: Quality of Life and Management of living resources

De resultaten van het onderzoek waren deels voorspelbaar, maar verrasten ook. Voorspelbaar was dat maar een fractie van de door ons gescreende projecten die de gender impact check doorkwamen en waarin sekse /gender dus

---

¹ Zie voor de volledige reeks: www.cordis.lu/improving/women/documents.htm

aan de orde was, dat ook deden: ongeveer 20 procent (oftewel 80 procent niet). Niet verrassend was ook dat de participatie van vrouwelijke onderzoekers tamelijk gering was met gemiddeld 19 procent. Van de projecten had 30 procent geen vrouwelijke partners en 27 procent had maar één vrouwelijke partner. Verrassend daarentegen was dat de participatie in commissies waarvan de samenstelling door de EC te beïnvloeden was, de beoogde 40 procent benaderde - waaruit de inspanning blijkt die geleverd wordt om de doelstellingen te behalen.

Interessanter misschien nog dan de resultaten is de methodologie die ontwikkeld werd om de gender impact assessment uit te voeren. Zo werd een bibliografische Gender Impact Resource gecreëerd (een literatuurlijst die de state of the art op het gebied van QoL onderzoek weergaf) met behulp van speciaal voor diverse databases ontwikkelde zoekleutels die rekening hielden met de problematische meerduidigheid van het concept gender. Daarnaast werd een protocol ontwikkeld voor het doen van een Gender Impact Assessment check van lopende EU-projecten. Wat de participatie van vrouwen in de ontwikkeling, implementatie en uitvoering van het EU-onderzoek betreft, werd gewezen op het belang van reële doelstellingen, dat wil zeggen van streefcijfers voor participatie van vrouwen die zijn gebaseerd op beschikbaarheid van vrouwen in het veld van onderzoek. Dat betekent dat voor vrouwen in beleidsbepalende en besluitvormende commissies en adviesgroepen het percentage groter kan zijn dan voor vrouwen in panels en projecten. De aanbevelingen varieerden van de wijze waarop gender tot kwaliteitscriterium en tot onderdeel van het beoordelingsproces kon worden gemaakt, tot aanbevelingen om sekseverschillen mee te nemen bij het onderzoek op het gebied van genomica. Zij kwamen in nauwe samenspraak met de Commissie tot stand.

De genderdimensie in FP6

De nabijheid van de Brusselse ambtenaren en wetenschappers die bij wijze van spreken kritisch over onze schouders meekeken - aanvankelijk veel meer dan ons lief was - heeft uiteindelijk een heel gunstig effect gehad. Niet alleen dwong hun houding ons om educatiever te werk te gaan dan wij als wetenschappers vaak geneigd zijn te doen en ons beter in te leven in *normal science*, maar ook heeft het er na afloop van de operatie toe geleid dat de aanbevelingen uit onze rapporten voor een groot deel zijn geïmplementeerd in het Zesde Kader Programma. Alle onderzoekers, verenigd in de grote consortia die de European Research Area kenmerken, moeten zich voortaan expliciet rekenschap geven van de genderdimensie van hun onderzoeksaanvraag, in termen van de participatie van vrouwen (onderzoek door vrouwen) en van de inhoud van hun programma (onderzoek voor en over vrouwen). Dat valt op te maken uit de diverse programmateksten, de *Guide for Proposals*, *Guide for Evaluators* enzovoorts.

In het recente verleden heeft dit al geleid tot nieuwe contacten en deelname in EU-onderzoeksprojecten. Zo werd Ineke Klinge benaderd door een groot onderzoeksconsortium SAADS (neurologie/depressie) waarvoor zij in samenwerking met Mineke Bosch een Actieplan op het gebied van de genderdimensie van het onderzoek schreef. Tevens heeft zij daarin een eigenstandig onderzoek geformuleerd en consultancy geleverd. Tezelfdertijd werd Mineke Bosch benaderd door een consortium uit Gent op het gebied van nanotechnologie (*smart textiles*) om vergelijkbare vragen te beantwoorden betreffende de genderdimensie van het onderzoeksvorstel.

2.2.2 Expression of Interest 'Toolbox to facilitate gender mainstreaming of FP6 projects'

Op 6 juni 2003 werd een Expression of Interest ingediend in het actieprogramma Science and Society, waarin wordt voorgesteld om de methodologieën van de zeven gender impact assessment studies met elkaar te vergelijken en samen te voegen in een gemakkelijk te hanteren protocol. Hiervan zouden niet alleen onderzoekers, maar ook

beoordelaars en evaluatoren kunnen profiteren bij hun pogingen om de genderdimensie te integreren en/of die pogingen te beoordelen.

2.2.3 Themanummer *Science in Context*

In internationale kring trok *the Dutch Case*, het feit dat in Nederland de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de wetenschap relatief heel groot is, de aandacht. Mineke Bosch werd in december 2001 uitgenodigd hierover een bijdrage te schrijven voor een themanummer van het gerenommeerde tijdschrift *Science in Context* over vrouwen en wetenschap in Europa, onder gastredacteurschap van Londa Schiebinger. Hoewel in de aanvang van dit proces door een groot aantal deelnemers druk werd gecorrespondeerd over uitgangspunten van het themanummer, kwamen uiteindelijk alleen de Duitse, Franse en Nederlandse bijdragen door de (langdurige) reviewprocedure heen. Het antwoord dat wordt gegeven op de vraag of er sprake is van een *Dutch Case*, bestaat uit een historische en een eigentijdse analyse, waarbij aan het typisch Nederlandse verschijnsel van de verzuiling een sleutelrol wordt toegedacht.

2.2.4 Evaluatie van het diversiteitsbeleid van ZoN-MW

In opdracht van ZoN-MW werd door Mineke Bosch een evaluatie verricht van de implementatie van het diversiteitsbeleid, waarvoor de systematische verzameling van gegevens en het empirisch onderzoek werd gedaan door drs. Ilse van Lamoen. In het kader van dit onderzoek werden de teksten van zes programma's, en de inhoud en beoordelingsprocedures van 40 projecten geanalyseerd. De evaluatie resulteerde in het rapport *Duidelijke taal! Evaluatie van het diversiteitsbeleid in ZoN-MW, 1998-2002*. Dit rapport werd toegelicht en besproken in een vergadering van de Themagroep Sekse en Gezondheid en in de Klankbordgroep Interculturalisatie binnen ZoN-MW.

2.2.5 Derde Opzij-wisselleerstoel: Gender, Democratie en Biomedische Wetenschappen

De derde Opzij-wisselleerstoel richt zich op gender en biomedisch/gezondheidswetenschappelijk onderzoek, en meer specifiek op nieuwe ontwikkelingen, zoals de opkomst van genomics en risico-geneeskunde. Bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder Opzij-hoogleraar op 14 februari 2003, sprak Marli Huijer haar oratie uit, getiteld: *Vrijmoedig spreken. Publieke gesprekken over gender en biotechnologie*. In haar rede ging zij in op de politieke implicaties van de ontwikkelingen binnen de biomedische wetenschappen en welke inbreng vrouwen (kunnen) hebben op deze ontwikkelingen. Als product, gebruiker, proefpersoon en burger zijn vrouwen nauw betrokken bij biowetenschappelijke en technologische praktijken. Tot op heden hebben ze echter minder in te brengen in publieke en politieke gesprekken over biotechnologie dan mannen. Een gelijkelijke inbreng van vrouwen kan bereikt worden door een beroep op gelijke rechten maar ook door burgerschap, dat wil zeggen de mogelijkheden die vrouwen hebben om actief te bepalen hoe zij spreken, handelen en bestaan - in relatie tot anderen - vormgeven. "Vrijmoedig spreken", een aan het latere werk van de Franse filosoof Foucault ontleend begrip, biedt vrouwen kansen om eigen inzichten, waarheden en ervaringen op diverse manieren in te brengen.

Rond het thema 'Gender, democratie en biomedische wetenschappen' werd op de dag van de oratie het Genderdemocratisch Labyrint georganiseerd. Ook is dat het thema voor de serie Opzij-lezingen. In samenwerking

met Klasien Horstman zal Marli Huijter tevens aan de hand van interviews een boek over dit thema schrijven dat voorjaar 2004 bij uitgeverij Boom zal worden uitgegeven.

2.2.6 Evenementen, symposia en lezingen over Gender, Diversiteit en Wetenschap

De ijkpunten geijkt...- *Evaluatie van het NWO-onderzoeksprogramma Nederlandse cultuur in Europese context vanuit het perspectief van vrouwengeschiedenis en genderstudie.*

Op 22 maart 2002 werd een Studiedag georganiseerd in samenwerking met de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroeg-Moderne Tijd. Dit symposium vormde het *pièce de résistance* van wat een gender impact assessment genoemd zou kunnen worden van het NWO-onderzoeksprogramma Nederlandse Cultuur in Europese Context, in de wandelgangen het 'Ijkpuntenprogramma' genoemd. Tijdens deze dag werden de vier vuistdikke Ijkpunt-delen *1650: Bevochten eendracht; 1800: Blauwdrukken voor een samenleving; 1900 Hoogtij van burgerlijke cultuur* en *1950: Welvaart in zwart-wit* door genderhistorici en -specialisten besproken, bekritiseerd en geamendeerd vanuit de vraag hoe de redacteuren de analytische categorie gender in hun deel hadden verwerkt. Dezen kregen vervolgens de gelegenheid hun werkwijze toe te lichten en in veel gevallen te verdedigen. Het leidde met 71 deelnemers tot levendige, soms verhitte discussies. De bijdragen aan deze dag zijn onder redactie van Mineke Bosch en Marieke Hellevoort als themanummer van het *Tijdschrift voor Sociale geschiedenis* (29/1 2003) gepubliceerd. Voor dit symposium werd een subsidie van NWO verkregen van 3600 euro.

Workshop met Pnina Abir-Am, 21 november 2002

Op 21 november organiseerde het Centrum een workshop over History, Gender and Science onder leiding van Pnina Abir-Am, wetenschapshistoricus en auteur en redacteur van enkele interessante artikelen en bundels, onder andere *Uneasy Careers and Intimate Lives*, samen met Dorinda Outram, en een themanummer van *Osiris* over *Commemorative Practices in Science*. De workshop trok een kleine groep specialisten onder wie twee historicae uit de KU Leuven.

Genderdemocratisch Labyrint, 14 februari 2003

Op 14 februari 2003 werd het Genderdemocratisch Labyrint georganiseerd. Het concept kwam van Loet Hin (die tevens de eindregie op zich nam), Marli Huijter (die de wetenschappelijke verantwoording waarborgde) en Irene Janze van Stichting Grensgevallen (die de artistieke leiding voerde). Verder werkten mee Mineke Bosch, Irene Duyn, Wilma Lieben en Judith Maas.

Deze wetenschappelijk-artistieke bijeenkomst in de voormalige Bonnefantenbibliotheek te Maastricht, die voorafging aan de oratie van de nieuwe Opzij-hoogleraar, beoogde praktisch vorm te geven aan het onderzoek naar politieke participatie van vrouwen in de besluitvorming over biotechnologie zoals dat komende jaren zal worden uitgevoerd binnen de leeropdracht van Marli Huijter. Het Genderdemocratisch Labyrint beoogde ruimte te geven aan een diversiteit aan meningen en uitingen over een actueel en politiek issue, in casu het kweken van embryo's voor medisch-wetenschappelijk onderzoek.

Na een wervelend openingswoord van Cisca Dresselhuijs, hoofdredacteur van het feministisch maandblad *Opzij*, stroomden ruim tweehonderd mensen - vooral vrouwen - de ruimte binnen. Op de bovenverdiepingen van het recentelijk ontruimde gebouw was een rondgang mogelijk door een groot aantal ruimtes die elk zodanig waren ingericht dat bezoekers gelijktijdig artistiek, politiek, moreel en wetenschappelijk werden aangesproken. In het trappenhuis hingen digitale beelden van Jo en Emmoniek Wolffs. Zij namen het begrip gender als uitgangspunt en fotografeerden zichzelf en hun twee kinderen als gendermodelgezin in een Noord-Hollands en Limburgs landschap.

In de eerste ruimte was een strandpaviljoen annex koffiehok, bestaande uit tekeningen, schilderijen en drie-dimensionale objecten, ingericht door Buro Jan-ZE. De installatie voegde een vervreemdend element toe aan de ruimte en identiteit van de bezoeker. Interactie met de bezoeker vond plaats door verkoop van ansichtkaarten (beschilderde foto's) door kinderen. Tevens kon "de toerist" zich op een polaroid laten fotograferen in de installatie. Gedurende de bijeenkomst werd deze ruimte gebruikt als ontmoetingspunt en als discussiehok. De grote tafels en de koffie nodigden uit tot gesprek.

In de volgende ruimte waren twee nissen ingericht. In de eerste ronde spraken hier sociaal wetenschapper Jyotsna Gupta en Yvonne Bles, coördinator het Centrum Missionaire Participatie Afrika. Gupta vertelde over de praktijk van handel in eicellen in India. Met name het feit dat in India verkoop van en onderzoek op eicellen in één hand wordt gehouden, riep veel vragen en discussie op. Bles sprak over haar ervaringen in een gemeenschapsproject in Tanzania en merkte op dat vanuit deze cultuur het enigszins wrang is te zien hoeveel energie de westerse mens steekt in de eigen gezonde toekomst.

In de tweede nis vonden in de eerste ronde de presentaties van kunstenaar Maja Kuzmanovic en hersenwetenschapper Gerard Boer plaats. Kuzmanovic hield een lezing geïllustreerd met dia's over 'the embryology of evolving spaces', vrij vertaald als het 'kweken' van publieke ruimtes. Boer hield een wetenschappelijke verhandeling over het gebruik van foetaal weefsel voor Parkinson patiënten. Tussen nis 1 en 2 hing een persoonlijk verhaal van Esther Beumer. Beumer schreef over de dromen die ze had tijdens haar eerste zwangerschap (na zes maanden werd een meisje geboren dat kort na de geboorte overleed) en tijdens haar tweede zwangerschap (die op het moment dat het Labyrint georganiseerd werd, nog niet voldragen was.)

Ook op deze lokatie: via internet werd het project *Land* van collectief N55 (Denemarken) vertoond. N55 tracht kleine stukjes grond overal ter wereld in hun bezit te krijgen en, nadat zij ze tot inzet van een werk gemaakt hebben, terug te geven aan het publiek. Aan het einde van de ruimte hingen kunstwerken van Desiree Tonnaer, en schilderijen van Marian Melkert. Desiree Tonnaer benadrukte de oorsprong en (re-)productie van het leven middels foto's van haar beeldhouwwerken van zaadlijsten en dansende libelles. Marian Melkert stelde schilderijen beschikbaar uit een reeks over anonieme vrouwen die deelnamen aan een publieke ruimte of gebeurtenis en daarmee de geschiedenis een andere wending gaven, zoals vrouwen die in de Eerste Wereldoorlog als soldaat-verpleegster naar het front gingen.

Via een trappenhuis kwam men op een grote zolder, waar Crien Klevis, beeldend kunstenaar en docent aan de Academie voor Beeldende Kunst te Maastricht samen met studenten met de achtergelaten tafels en studiehokken een zeventiende-eeuws snijtheater had ingericht. Midden in de ruimte stond een grote glazen tafel waar hersencoups op waren geprojecteerd. De beelden van de coups spatten uiteen op de vloer. In de eerste ronde sprak aan deze tafel Erik-Jan Bor van Freya, vereniging voor vruchtbaarheidsproblematiek. Hij benadrukte dat mensen te allen tijde op grond van volledige informatie de vrije keuze moeten hebben om eicellen en/of embryo's af te staan. Maar: eens gekozen, blijft gekozen. Na hem sprak Anne-Claar Rosingh, Remonstrants predikant voor de remonstrantse

gemeente Zuid-Limburg en werkzaam als studentenpastor op Tafelstraat 13. Rosingh gaf aan dat ze, in plaats van zich te laten verleiden tot een voor- of tegen uitspraak over het kweken van embryo's, het antwoord wilde zoeken in de vraag wat Jezus van het kweken van embryo's zou vinden: voor wie doen we het; wie wil dat graag; is alle leven van God; houdt dit onderzoek niet de illusie in stand dat de mens en het geluk maakbaar zijn?

Achteraan op de zolder lag op de grond een videokunstwerk van Wilma van Kempen, studente aan de autonome afdeling van de Academie voor Beeldende Kunst te Maastricht. Op de video was te zien hoe acht armen met handen in een spiegelbeeldig proces de strijd aangingen over de controle van een zeer kwetsbaar krijtje. Sporen van bewegingen vervaagden eerdere sporen. De handen probeerden het krijtje (een metafoor voor een eicel) te beschermen, te bezitten, weg te doen, los te laten. Aan de wanden van het theater hingen posters van Imke Ferket, studente visuele communicatie aan de Academie voor Beeldende Kunst te Maastricht.

Via de trap werd de zolder verlaten, en kwam men in een grote ruimte met opnieuw twee nissen. In nis 4 droeg *Hanneke Eggels* een gedicht voor. Het speciaal voor deze gelegenheid geschreven gedicht *Bij het maken van een kind* drukte verwondering uit over “de vrucht van verstand”, “het berekend wonder”, “deze glanzende kiemcel op sterk water”, die “gemanipuleerd is met pincet en pipet” (zie ook www.eggels.com). Na haar sprak André Postema, van de PvdA Maastricht. Postema beargumenteerde dat medisch onderzoek naar ziektes, en daarmee het kweken van embryo's, onder voorwaarden moet worden toegestaan: “Voor de sociaal-democratische maakbaarheidsgedachte blijven we op het verbeteren van de leefomgeving aangewezen. Een *brave new world* is niet de onze.”

In nis nummer drie was wetenschapsjournalist Jan Vink van Science Productions Utrecht, de hele middag aanwezig. Vink vertoonde drie videofragmenten waarin een dochter stapsgewijs besluit een embryo dat tot stand is gekomen met zaad van haar vader en een eicel van haarzelf te dragen om haar vader foetaal weefsel te kunnen doneren waarmee zijn Parkinson behandeld zou kunnen worden. Na elk fragment volgde discussie met het publiek. De animo voor deze discussies was zo groot, dat de nis ernaast af en toe last van het geluid had. In deze ruimte hingen meerdere kunstwerken, zoals foto's van Frank van Helfteren met daarop torso's van vrouwen. Van Helfteren liet zien dat bij het kweken van embryo's de emoties van het vrouwelijk lichaam een belangrijke rol spelen, maar dat deze snel ondergeschikt raken in de wetenschappelijk-rationele benadering. Er hingen zes cartoons van kunstenaar, moleculair bioloog Monique Mulder. De speciaal voor de bijeenkomst getekende cartoons, zoals het tehuis voor mislukte klonen, zijn inmiddels aangekocht door de afdeling klinische genetica van het UM, en worden daar geëxposeerd.

Halverwege de ruimte was er een doorlopende video-performance van Loet Hin waarin het kweken van embryo's langs talige associaties werd verbonden aan andere levensvragen. Aan het einde van de ruimte was een tweede koffiehoek ingericht. Deze werd van de ruimte afgescheiden door twaalf tekeningen van Buro Jan-ZE. De tekeningen deden verslag van de conceptuele ontwikkeling van het Labyrint. Eveneens vanaf het plafond hing een groot kunstwerk van architecte Edith Winkler. Ze gaf daarop haar visie in woord en beeld over de invloed van architectuur op democratische processen. Niet zozeer het gebouw zelf als wel de intermenselijke relaties die in het gebouw plaatsvinden, bepalen hoe een ruimte wordt ervaren, meent Winkler.

Nu de bezoeker rondgelopen was, bestond er de mogelijkheid een doodlopende gang in te gaan. In de laatste kamer werd een continu-conference gegeven door cabaretière Hester Macrander. Macrander fungeerde als jukebox. Bezoekers konden kiezen uit een grote hoeveelheid sketches uit eerdere en haar laatste show. Alle

sketches gingen over de keuzes rondom voortplanting waar tegenwoordige vrouwen mee “modderen”. En over het “onmogelijke” leven met kinderen.

Gedurende de middag werden in de nissen steeds opnieuw presentaties verzorgd. Guy Widdershoven, hoogleraar medische ethiek, stelde dat in het debat over het kweken van embryo's de nadruk vooral op de handelingsvraag ligt en daarmee op praktisch interessante concepten als beschermwaardigheid en geleidelijkheid. Een zorgethische benadering zou de discussie aanzienlijk kunnen verbreden. Voorafgaand aan zijn presentatie werd een video vertoond waarin Rabbijn Evers het Joodse standpunt ten aanzien van het kweken van embryo's uiteenzette. Dit standpunt baseert zich op de Joodse beginselen. De status van het embryo wordt vooral bepaald door de relatie moeder-kind. Daarom zijn er geen grote bezwaren tegen het gebruik van embryo's buiten de baarmoeder.

Mirjam Boer-Neele sprak namens de VSOB over de bescherming die het ongeboren kind verdient, en Catrien Santing, historica, sprak over hoe in de Middeleeuwen medici op zoek waren naar de bezielingsfactor bij het ongeboren kind. Joep Geraedts, hoogleraar klinische genetica, meende dat er veel hypocrisie is wanneer het om embryo-onderzoek gaat: omdat we, als het onderzoek elders wordt verricht, maar al te graag de resultaten willen gebruiken; omdat we wel onderzoek toestaan op 'rest'-embryo's die overblijven na reageerbuisbevruchting; omdat we niet tegen gebruik van het spiraal zijn. In de nis ernaast was een video-opname te zien van Ruud Schets, die vanuit zijn ervaringen als zaaddonor kanttekeningen bij het kweken van embryo's plaatste.

Josien van der Zee en Janneke Leers, verloskundigen en docenten aan de opleiding voor verloskundigen, vertelden in twee afzonderlijke sessies dat de vraag over het kweken van embryo's tot uitgebreide discussies in hun team had geleid. Hun mening over het kweken van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek wordt gevormd door hun beroepservaringen als verloskundigen, door hun moederschap, geloof en opvoeding: “We merken dat onze mening veranderd is naarmate we ons meer in het onderwerp verdiept hebben. Maar we zijn er nog niet uit. Op de vraag of embryo's speciaal voor dit doel gekweekt mogen worden zeggen wij gevoelsmatig nog: nee. Als verloskundigen blijven twee aspecten ons bezig houden: de verwondering over wat elk embryo kan worden en de verwondering over het groeien van een embryo tot een mens.”

Emma Crebolder, dichter, droeg het speciaal voor deze dag geschreven gedicht *www.embryo.com* voor. Met een klik op het toetsenbord komt Mosasaurus in beeld, ben je terug in het lab, of wordt het bestand gewist. Els Lieben, scholiere aan het St. Maartenscollege te Maastricht, gaf aan een dubbel gevoel te hebben over het kweken van embryo's. Vrouwen moeten volgens haar een grotere inbreng hebben in de discussie, omdat zij meer binding hebben met het onderwerp.

Ineke Klinge, genderstudies-specialist, constateerde dat de stem van vrouwen, met de kritische kanttekeningen, veelal verdwijnen uit de *geschiedenis* van het publieke debat. Vrouwen laten zich wel horen, maar worden niet gehoord. Als leveranciers behoren vrouwen zeggenschap te houden over het materiaal dat zij leveren, en mogen zij niet aan grote risico's worden blootgesteld. Het verder kweken van embryo's moet buiten de baarmoeder gebeuren: “Vrouwen zijn geen broedstoof.”

Piet Vleugelers van het CDA Maastricht, gaf aan dat de ontwikkeling van de levenswetenschappen zeer waardevol zijn. De overheid dient daarbij kwetsbaar leven te beschermen en solidair te zijn met zwakkeren. Voor het CDA betekent dit: geen bezwaar tegen in vitro fertilisatie voor bevordering van voortplanting, maar wel tegenstander van het creëren van embryo's ten behoeve van onderzoek. Het CDA bevordert zowel in Nederland als in de Europese Unie alternatief onderzoek in plaats van onderzoek met daarvoor gecreëerde menselijke embryo's.

Klasien Horstman, hoogleraar Filosofie en Ethiek van Bio-Engineering, besprak de commercialisering van biologisch materiaal vanuit een genderperspectief. Horstman pleitte ervoor controle over embryonaal en foetaal weefsel aan de moeder toe te kennen zonder dat in termen van eigendomsrechten te zien. Vrouwen moeten hun hinderkracht mobiliseren. “Een oude rol in een nieuw jasje steken, niet aan de kant laten zetten, niet de strijd in hun termen aangaan, maar zeuren en dwarsliggen en ruimte creëren voor een nieuw sociaal contract waarin de toeleveranciers van de grondstoffen van bio-engineering een plek hebben.”

Will Gerritsen, gezondheidsredacteur van dagblad De Limburger zei dat hoewel wetenschappers vragen om één vinger, ze de hele hand willen; eigenlijk willen ze mensen kweken. Publieke discussies zijn vaak achterhaald omdat de wetenschap met sprongen verder gaat. Edmee Janssen-Vallas, PvdA-vrouwennetwerk Limburg en als zodanig lid van de koepel Limburgse Vrouwen Raad, ging in op vragen die betrekking hebben op de vrouw als consument (ontvanger van weefsel en organen verkregen door het kweken van embryo's), leverancier van eicellen, embryo's of foetussen en mogelijke keurder van producten. Vanuit deze perspectieven vroeg zij zich af welk beeld wetenschappers hebben van de toekomstige samenleving. Rianne Reijss vertelde vanuit persoonlijke ervaringen over de onmiddellijke verantwoordelijkheid die ze voelde voor haar “buikbewoner”. Wanneer de bescherming van de “leveranciers” van eicellen of embryo's gegarandeerd is, kan ze niet anders dan vóór vooruitstrevend onderzoek zijn. Verder spraken in een rondetafelgesprek medewerkers van het Vrouwengezondheidscentrum Maastricht over het onderwerp. Yvonne Winants, huisarts te Maastricht, vertelde in gesprek met juriste Liesbeth Randag dat ze als huisarts met enige verwondering naar deze problematiek kijkt. Ook Dymphie van Berkel, socioloog, Cor Spreeuwenberg, decaan Gezondheidswetenschappen, Guido de Wert, hoogleraar gezondheidsethiek, Leon van Groenendaal, student medicijnen, Marta Kirejczyk, wetenschapsfilosoof, en Frans Keulen en Clemence Fey van Groen Links Maastricht, leverden een bijdrage.

Het Labyrint werd financieel mogelijk gemaakt door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), UM, Gemeente Maastricht, Stichting Grensgevallen, Stichting Opzij, Centrum voor Gender en Diversiteit en anderen.

3. Onderwijs

3.1 Interfacultaire blokken

Ook in deze periode verzorgde het Centrum twee interfacultaire blokken waarmee het, op de Faculteit der Psychologie en Geneeskunde na, studenten van alle faculteiten aantrok.

3.1.1 Denken over Gender en Diversiteit

Hebben mannen ook een menopauze? Mag een rechter een hoofddoek dragen? Loopt de digitale kloof langs lijnen van sekse of van leeftijd? Het blok Denken over Gender en Diversiteit werd in 2001 en 2002 opnieuw gegeven. Het blok biedt aan de hand van actuele maatschappelijke discussies een beter inzicht in praktijken van in- en uitsluiting. Deze inleidende cursus over genderstudies in verschillende disciplines trok weer studenten uit allerlei studierichtingen. Bijdragen aan het blok werden verzorgd door medewerkers van het Centrum, collega's van de Faculteit Economische Wetenschappen & Bedrijfskunde, sectie Genderstudies Gezondheidswetenschappen, sectie Genderstudies Rechten en enkele sprekers van buiten de UM.

Jyotsna Gupta coördineerde het blok in 2001-2002. Er namen 28 reguliere studenten aan deel en 10 mensen uit het HOVO. Agnes Andeweg werd in 2002-2003 de coördinator van het blok. Opnieuw was de belangstelling van HOVO-studenten groot, zo'n 20 mensen woonden de lezingen bij. De belangstelling van reguliere studenten liep wat terug, er werd dit jaar slechts één tutorgroep gevormd van 12 studenten. Opnieuw waren er veel studenten economie en bedrijfskunde die meededen; verder waren er studenten rechten, gezondheidswetenschappen en cultuurwetenschappen. Het blok is inmiddels ook opgenomen in het aanbod van keuze-onderwijs van de Faculteit der Geneeskunde.

3.1.2 Cultural Diversity in a Global Perspective: the International Classroom

De deelnemende studenten aan de International Classroom in 2003 waren afkomstig uit onder andere Polen, Frankrijk, de Verenigde Staten, Mexico, Peru, Spanje, Duitsland, Singapore, Hong Kong en Zuid-Korea. Het blok kan met recht een voorbeeld van culturele diversiteit in de praktijk genoemd worden. Concepten als gefragmenteerde identiteiten, oriëntalisme en interculturele communicatie, konden direct vanuit verschillende perspectieven bediscussieerd worden. Waar mogelijk werd aangehaakt bij actuele maatschappelijke ontwikkelingen. Uiteenlopende gebeurtenissen zoals de Amerikaans/Britse inval in Irak, of de beeldvorming van buitenlandse studenten in dagblad *De Limburger*, boden daartoe de gelegenheid. Opnieuw waardeerden de studenten de internationale opzet van het blok zeer.

In 2002 werd het blok gecoördineerd door Jyotsna Gupta. Er deden minder studenten mee dan in de voorgaande twee jaar: 28. In 2003 waren Carina Furnée, Maruja Bobo Remijn en Agnes Andeweg de tutoren; ditmaal waren er 81 studenten die deelnamen aan het blok. De lezingen werden verder in beide jaren door een aantal HOVO-studenten bijgewoond. De meeste deelnemers waren, net als in eerdere jaren, buitenlandse studenten die via het Centre for European Studies of de Faculteit Economie een deel van hun opleiding aan de UM volgen.

3.1.3 Minor Globalisation and Diversity

Vanaf 2004-2005 gaat het blok Cultural Diversity in a Global Perspective onderdeel uitmaken van een interfacultaire minor, Globalization and Diversity. Deze wordt voorbereid door dr. Mineke Bosch en drs. Agnes Andeweg, samen met

Chris Leonards (FdCW), coördinator van het blok Globalization and Inequality, prof. dr. Louk de la Rive Box (FdCW) en dr. Wiebe Nauta (FdCW).

3.2 University College Maastricht

Het University College is een in september 2002 gestarte brede Engelstalige bacheloropleiding, waar studenten aanvankelijk zowel Humanities, Sciences als Social Sciences studeren om zich daarna in één van die drie richtingen te verdiepen. In het eerste jaar kwamen er 72 studenten uit vele landen op af. In september 2003 wordt het dubbele aantal eerstejaars verwacht. De opleiding is een succes. Het Centrum draagt er verschillende (Engelstalige) onderwijsonderdelen aan bij. Bovendien is Agnes Andeweg Academic Adviser bij het College.

3.2.1 Twentieth Century Poetry and Songs

Ongeveer de helft van de eerstejaars die in september 2002 begonnen aan het University College in Maastricht volgde het blok Twentieth Century Poetry & Songs. Maaïke Meijer en Agnes Andeweg hadden samen vier tutorgroepen onder hun hoede. De cursus was erop gericht de studenten de beginselen van de poëzie-analyse te leren, aan de hand van het tekstboek van Helen Vendler, *Poems, Poets, Poetry*. Verder maakten de studenten kennis met verschillende theorieën over het lyrische, van onder meer Roman Jakobson, Jonathan Culler, Barbara Johnson en Jan de Roder. Deze analysemethoden werden vervolgens ook toegepast op popsongs, want één van de uitgangspunten van de cursus was dat liederen ook een vorm van poëzie zijn. Studenten werden gestimuleerd om zelf een songtekst of gedicht te schrijven, om in de praktijk te ervaren welke poëtische regels ze hanteren.

Eén van de centrale vragen van de cursus was hoe we ons rekenschap kunnen geven van de gesitueerdheid van poëzie. Net als andere tekstsoorten zijn gedichten en liederen vertogen waarin gender, etniciteit, nationaliteit en seksualiteit vorm krijgen. We besteedden aandacht aan de verschillende manieren waarop dichters/songwriters (m/v, wit/zwart, homo/hetero) zich uitdrukken, de verschillende genres die ze gebruiken, de manieren waarop ze de lezer aanspreken. Het blok werd feestelijk afgesloten met een Open Podium op het College, waar gedichten werden voorgedragen en liederen werden gezongen.

3.2.2 Cultural Studies I

Het is dit jaar (2003) voor het eerst dat het blok Cultural Studies I wordt gegeven door het Centrum voor Gender en Diversiteit. De cursus wordt aangeboden aan the University College, een brede bacheloropleiding, ook een primeur aan de UM. Het gaat in dit blok om een inleiding op het vak Cultural Studies. Om deze reden hebben we gekozen voor twee benaderingen van dit onderwerp: een praktische en een meer theoretische.

Op het praktische niveau staat het 'circuit of culture' centraal. Dit 'circuit of culture' bestaat uit vijf culturele processen: Representation, Identity, Production, Consumption en Regulation.* Met behulp van dit model kan men een cultureel object op verschillende niveaus analyseren. De theoretische benadering van Cultural Studies behelst onder meer een historische benadering van Cultural Studies en een uiteenzetting van de kritiek op de antidiscipline Cultural Studies. Verder wordt er aandacht besteed aan beeldvorming, een belangrijk onderdeel van Cultural Studies, want de huidige explosie aan betekenissen die via globale informatiesystemen de burger overspoelt, vereist nieuwe analysemethoden. De studenten maken kennis met de verschillende manieren waarop beelden geanalyseerd

kunnen worden. Een ander onderwerp dat in deze cursus veel aandacht krijgt is globalisering en de manier waarop in het globaliseringsproces cultuur ge(re-)produceerd wordt.

Het is grappig om te zien hoe sommige studenten aanvankelijk een ander idee hadden van dit vak; zo hadden ze verwacht dat dit programma vooral gericht zou zijn op een analyse van de hoge cultuur en Kunst met een grote K. Cultural Studies gaat juist uit van een bestudering van hoge én lage cultuur. Ook werd het de studenten duidelijk dat het begrip cultuur in verscheidene contexten geplaatst kan worden: het begrip is alles behalve eenduidig. Naast de onderwijsgroepen, twee keer per week, vindt er iedere week een lezing plaats die betrekking heeft op het in die week te behandelen onderwerp. Die lezingen waren:

Introduction to Cultural Studies I, door prof. dr. Maaïke Meijer

Towards a new critical theory, door dr. René Gabriëls

Introduction to Cultural Studies II, door dr. Jan Baetens

Domestic Technologies, door dr. Ruth Oldenziel

University culture in a gender perspective, door dr. Mineke Bosch

Barbie: the doll as cultural phenomenon, door drs. Hélène J.M. Winkelman

Het is erg prettig om met de studenten van de UCM te werken: ze zijn actief, enthousiast en niet bang om hun mening te geven. Coördinator van het blok was dr. Mineke Bosch, de blokplanningsgroep bestond uit Mineke Bosch en Maaïke Meijer. Tutor was drs. Maruja Bobo Remijn.

3.2.3 Writing Skills

Writing Skills is een cursus waarin studenten schrijfvaardigheden worden bijgebracht. In het eerste jaar - drie maanden lang een bijeenkomst per week - maken de studenten kennis met allerlei verschillende genres: het autobiografische verslag, een waarneming, een overdenking en een essay, waarin een moeilijk, gelaagd concept moet worden uitgelegd. De studenten herschrijven essays die eerder voor andere cursussen geschreven waren en lezen en becommentariëren elkaars werk. In de cursus Writing Skills leren studenten kritisch te lezen. Door de retorische kenmerken van een andere tekst te gaan herkennen en te evalueren hoe iemand anders schrijft, leren studenten de kneepjes van het vak. We werken met een uitstekend (gender-bewust) tekstboek: Rise B. Axelrod and Charles R. Cooper, *Reading Critically, Writing Well. A reader and a guide*. Sixth edition. Boston/New York (Bedford/St Martin's) 2002.

Writing Skills vond plaats in november en december 2002 and januari 2003, er deden 72 studenten (7 tutorgroepen) aan mee. Coördinator van het blok was prof. dr. Maaïke Meijer. Tutoren: prof. dr. Maaïke Meijer, dr. J. Spruijt (vanuit FdCW) en drs. Judith Maas.

3.3 Scriptie- en promotiebegeleiding

Scriptiebegeleiding Maaïke Meijer:

Nadira Omarjee (University of the Western Cape, Zuid-Afrika), *The Representation of Rape in the South-African Press*. (2001)

Erika Baros (University of Budapest, Hongarije. Verblijf met een Huygensbeurs aan het Centrum gedurende eerste helft van het academisch jaar 2001-2002), *Over de roman Van de koele meren des doods van Frederik van Eeden*. (2002)

Wendy Degens - afstudeerscriptie Cultuur- en Wetenschapsstudies UM), tweede lezer. (2001)

Pearl Ligeon - afstudeerscriptie en stage Gezondheidswetenschappen UM), *Welzijn en sociaal-economische positie van Ghanezen in de Bijlmer en de rol van de Ghanese kerk in de sociale cohesie*. (2003)

Emöke Pesci (University of Budapest, Hongarije. Verblijf met een Huygensbeurs aan het Centrum gedurende het academisch jaar 2003-2004) scriptie over Carry van Bruggen.

Scriptiebegeleiding Mineke Bosch:

Josje Weusten - pré-scriptie Cultuur- en Wetenschapsstudies UM, over de constructie van autistisch moederschap in autobiografieën (2003)

Idem – afstudeerscriptie CWS, tweede beoordelaar,

Hann van Schendel - afstudeerscriptie Cultuur- en Wetenschapsstudies UM, (2003)

Milen van Boldrik afstudeerscriptie CWS, tweede beoordelaar, *Kleur bekennen. Over het gebruik van huisbleekmiddelen*. (2003)

Lopende scriptiebegeleiding Mineke Bosch:

Marija Scheeve (afstudeerscriptie Cultuur- en Wetenschapsstudies UM), over gender en politiek.

Renske Fijen (afstudeerscriptie/stagebegeleiding Gezondheidswetenschappen UM), over verschillen in carrière-opbouw van mannelijke en vrouwelijke hoogleraren.

Maaïke Meijer als eerste promotor:

Elise Boltjes (1998-2003) *Voorbeeldig onderwijs. Voorbeeldgestuurd onderwijs bevordert het abstract denkvermogen, vooral van meisjes*. Voltooiing zomer 2003, promotie eind 2003. Met prof. Jaap van den Herik, UM.

Agnes Andeweg (2003-2007) *De gothic novel in de Nederlandse literatuur*. Promotie omstreeks 2006. Met dr. Lies Wesseling, UM.

Maaïke Meijer als tweede promotor:

Trudy van Wijk (2000-2003) *De huid vanzelfsprekend bewonen. Literair existentialisme en mystiek bij Ellen Warmond*. Promotiedatum 19 september 2003. Met prof. Wiel Kusters, UM.

Antelak M. al-Mutawakil (1998-2004) *A History of Women Writers in Yemen*. Promotiedatum onbekend. Met prof. Tineke Willemsen, KUB.

Deelname beoordelingscommissies proefschriften Maaïke Meijer:

Marianne Potting (UM) vragen op promotie 23 november 2001

Cees Slegers (UM) vragen op promotie 14 november 2001

Uldrik Speerstra (UL) vragen op promotie 13 december 2001

Jet Isarin (VU) vragen op de promotie 5 februari 2002

Dianne Alewijnse (UM) vragen op promotie 8 maart 2002

Susan Findenegg (KUN) vragen op promotie 25 juni 2002

Stine Jensen (UM) vragen op promotie 13 september 2002

Marco Goud (UM) vragen op de promotie 14 maart 2003

Deelname promotiecommissie proefschrift Marli Huijer:

Sytze Steenstra (UM) vragen op promotie 6 juni 2003.

4. Maatschappelijke Dienstverlening

Veel van de maatschappelijke diensten die het Centrum voor Gender en Diversiteit verleent, zijn gericht op verbetering van de positie van vrouwen in de wetenschap. De doelgroepen zijn verschillend. In het OnderzoeksAtelier staan vrouwelijke (en mannelijke) aanvragers centraal, terwijl het EQUAL-project zich in eerste instantie richt op bestuurders en beleidsmakers.

4.1 EQUAL-project Doorbreking Genderkloof Universiteiten

In de zomer van 2001 werd door Mineke Bosch een vooraanvraag ingediend voor de uitvoering van een project in het kader van de Europese subsidieregeling ESF/EQUAL. Het project is gericht op het “doorbreken van de genderkloof” binnen universiteiten. De titel sluit aan op een van de benoemde thema’s in het ESF/EQUAL-programma: doorbreking van de genderkloof of horizontale en verticale segregatie op de arbeidsmarkt.

Belangrijkste doel van het EQUAL-project is om de participerende universiteiten vertrouwd te maken en op weg te helpen met het principe van *gender mainstreaming*, dat wil zeggen het consequent in de gaten houden en integreren van emancipatiedoelstellingen bij het ontwerpen, uitvoeren en wijzigen van nieuw en bestaand beleid. Het borduurt voort op eerdere acties waarbij het Centrum betrokken was, zoals het schrijven van het Europese rapport *Gender Policies in the European Union. Promoting Excellence through Mainstreaming Gender Equality* (Osborn, Rees, Bosch e.a., 2000), de *Manual on Gender Mainstreaming at Universities* (Stevens en Lamoen, 2001) en de Gender Impact Study van het onderzoek op het gebied van de levenswetenschappen binnen het Vijfde Kader Programma, Quality of Life and Management of Living Resources (Klinge en Bosch, 2001)

Op 15 november 2002 werd de vooraanvraag gehonoreerd door het Agentschap SWZ, dat in Nederland de subsidieregeling uitvoert, en werd groen licht gegeven voor het indienen van een definitief voorstel. Eind november 2002 ging ‘actie 1’ van start. Per 1 januari 2002 kwam er versterking in de persoon van Annelies van der Horst. Op 15 mei kon na een rondje handtekeningen verzamelen bij drie universiteiten, de definitieve aanvraag persoonlijk worden afgeleverd in Den Haag. Een hele prestatie, gezien het feit dat een van de ontwikkelingspartners afhaakte en een nieuwe gevonden moest worden, terwijl ook het principe van ‘50 procent matching’ voor de nodige problemen zorgde.

Half juli 2002 werd bekend dat het project Doorbreking Genderkloof Universiteiten daadwerkelijk kon starten. De kosten van het gehele project bedragen ongeveer 1,2 miljoen euro. De totale subsidie die het Centrum voor Gender en Diversiteit hiervoor heeft verworven bedraagt 750.000 euro. Het grootste gedeelte van dit geld, bijna 450.000 euro, gaat rechtstreeks naar de drie universiteiten en naar het transnationale project. De deelnemende universiteiten brengen eenzelfde bedrag in in de vorm van cofinanciering. De cofinanciering van de kosten van de projectleiding worden gefinancierd uit een aanvullende subsidie van de Directie Arbeidsmarktbeleid van het Ministerie van Sociale Zaken.

4.1.1 Organisatie

De organisatie van het project is als volgt: het Centrum voor Gender en Diversiteit heeft de landelijke coördinatie van het project, dat wil zeggen, stuurt aan, stimuleert en is uiteindelijk verantwoordelijk voor het project. Mineke Bosch is projectleider, Annelies van der Horst is projectmanager. Zij zijn in de tweede helft van 2002 bijgestaan door Simone Melis en worden tot en met december 2003 ondersteund door Tim Manschot, beiden student-assistent. Naast de UM participeren de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) en de Vrije Universiteit Amsterdam (VU) in het project, samen met nog twee ontwikkelingspartners: het Nederlands Genootschap Vrouwenstudies en het Landelijk Overleg EmancipatieKwaliteit in het Wetenschappelijk Onderwijs (LOEKWO). NGV en LOEKWO hebben in het project vooral de rol van klankbord en doorgeefluik. Ook is er een transnationale overeenkomst gesloten met de Divers@, een project van de Universidad de Valencia.

Iedere universiteit is verantwoordelijk voor een zogeheten focusproject. Voor de uitvoering daarvan zorgen een EQUAL-coördinator en een 'boegbeeld', dat wil zeggen iemand –afkomstig uit het WP – die het project naar buiten toe vertegenwoordigt en die met de EQUAL-coördinator meedenkt. Dit duo wordt vervolgens bijgestaan door een *task force*, waarin een aantal representatieve en enthousiaste medewerkers van de universiteit (en daarbuiten) zitting hebben.

4.1.2 Focusprojecten

Zoals gezegd heeft ieder universiteit een eigen focusproject. De VU legt zich in haar focusproject toe op de fusie van de VU met de hogeschool Windesheim tot de 'universiteit van de eenentwintigste eeuw'. Het is de bedoeling mee te lopen met het (besluit-)vormingstraject en voortdurend de gendereffecten van de besluitvorming te bevragen en in te brengen. De KUN besteedt in haar focusproject aandacht aan het gender mainstreamen van werving-selectie- en benoemingsprocedures om onbewuste en ingesleten oordelen en gewoonten boven water te halen, en zo nodig onschadelijk te maken. De verwachting is dat dit kan leiden tot meer doorstroommogelijkheden voor vrouwelijke wetenschappers. Op hetzelfde terrein beweegt zich het focusproject van de UM: voortbouwend op het OnderzoeksAtelier (ook een project van het Centrum voor Gender en Diversiteit) waarin vrouwelijke wetenschappers ondersteund worden bij het ontwikkelen en indienen van onderzoeks aanvragen bij externe fondsen, worden de hier ontwikkelde methoden en manieren van aanpak gemainstreamd. Dat wil zeggen dat onderdelen van de specifieke begeleiding van jong (vrouwelijk en mannelijk) talent overgedragen worden aan de verantwoordelijken binnen de universiteit. Daarnaast wordt een gender impact assessment gedaan van het lopende onderzoekbeleid, toegespitst op de breedtestrategie.

4.1.3 Jaarthema's

Naast de focusprojecten voeren de universiteiten in het kader van een drietal jaarthema's een aantal kleinere projecten uit. In 2002 stond het principe en de praktijk van gendermainstreaming zelf centraal. Dit had als doel alle deelnemers uit te rusten met de belangrijkste informatie en kennis op dit gebied. Het voorgenomen 'informatiepakket gendermainstreaming' is eind 2002 verschenen in de vorm van een cd-ROM over gendermainstreaming. De cd-ROM is ruim verspreid onder alle betrokkenen van zowel het gehele project, als bij de deelnemende universiteiten. In 2003 gaat de aandacht uit naar mainstreaming van het universitaire management-informatiesysteem. In 2004 staat Effectieve Beeldvorming en Strategie op het programma.

4.1.4 Transnationale project

In het kader van het transnationale project hebben in 'actie 1', de voorbereidingsfase, een tweetal transnationale bijeenkomsten plaatsgevonden teneinde een plan voor het project te ontwerpen. De eerste meeting vond in februari van 2002 plaats in Maastricht. In april 2002 is in Valencia de Transnational Co-operation Agreement, een voorwaarde voor goedkeuring van het project, gereed gekomen. Het transnationale project bestaat uit drie elementen: een gedeelte gezamenlijk onderzoek en inhoudelijke betrokkenheid bij elkaars projecten, een trainingsgedeelte en de ontwikkeling van een *best practice guide* over geïntegreerde strategie ten behoeve van diversiteit en gender mainstreaming.

Voorafgaande aan de *Kick-off meeting* op 28 november 2002, waaraan de Spaanse partners een bijdrage leverden, werd ook een transnationale bijeenkomst gehouden waarop nadere uitwerking werd gegeven aan de plannen. In maart 2003 is een bezoek aan Valencia gebracht door Mineke Bosch en Annelies van de Horst, samen met Akke Visser en Hettyr van Emmerik van onze ontwikkelingspartner NGV. Gevieren gaven zij een gendertraining. Mineke Bosch participeerde bovendien in een Round Table, waaraan diverse Spaanse partners deelnamen, alsook Carmen Vela, het Spaanse lid van de ETAN-commissie.

4.1.5 De *Kick-off meeting*

De publieke aftrap van het ESF-EQUAL-project Bridging the Gender Gap at Universities vond plaats op donderdag 28 november 2002 in de Grote Sociëteit aan het Vrijthof te Maastricht.

De *Kick-off meeting*, die de titel *Gender in the Mainstream: towards EQUAL universities* meekreeg, bestond uit een meer theoretisch georiënteerd ochtendprogramma en een meer praktijkgericht middagprogramma waarin de diverse deelprojecten van de participerende universiteiten onder de aandacht gebracht werden. De meeting werd geopend door vice-voorzitter van het College van Bestuur, dr. A. Flierman, die 's ochtend ook voorzitter was.

In de ochtend werd het concept 'gender mainstreaming' belicht door diverse experts op dit terrein. Het spits werd afgebeten door Nicole Dewandre, hoofd van de Women and Science Unit in het Directoraat-Generaal Onderzoek van de Europese Commissie. In haar lezing legde zij de nadruk op het belang van gender mainstreaming in onderzoeksactiviteiten in de Europese Unie en de inbedding van het concept in het Zesde Kader Programma van de EU. De lezing van Mineke Bosch, projectleider van het EQUAL-project, lag in het verlengde hiervan. In haar betoog ging zij in op de gender mainstreaming van het Europese onderzoeksbeleid als een *good practice*. Enkele succesfactoren voor gender mainstreaming in onderzoek in de EU zijn: commitment ten aanzien van het concept, het juridisch kader dat de toewijding van 'bovenaf' voor gender mainstreaming faciliteert, de continuïteit van het beleidsproces en de efficiëntie van de Europese bureaucratie. Dit Europese succes dient uitgestraald te worden naar de Nederlandse universiteiten. Het doel van het project Bridging the Gender Gap at Universities is dan ook het integreren van een genderdimensie in al het beleid op alle niveaus, door middel van actoren die normalerwijze betrokken zijn in beleidsprocessen en activiteiten.

De derde expert die aan het woord kwam was Mieke Verloo, verbonden aan de KUN en een van de personen die de invulling van het concept gender mainstreaming mede vormgaf voor de Europese Raad. Zij legde in haar lezing de nadruk op de instrumenten en besprak in het bijzonder de Emancipatie Effect Rapportage (EER). Verloo stelde dat gender mainstreaming weliswaar een groot succes genoemd kan worden wanneer men louter kijkt

naar het aantal conferenties en fora over dit thema, maar zij zet haar vraagtekens bij de praktische uitwerking ervan. Men moet het 'product' op aantrekkelijke wijze weten te verkopen, waarbij het doel en de strategie om dit doel te bereiken, helder voor ogen dient te staan. Een aansporing voor dit project, derhalve.

De bestuursleden van de betrokken universiteiten spraken in korte statements hun betrokkenheid bij het project uit en bevestigden de noodzaak van gender mainstreaming als het instrument om de kwaliteit van de universiteiten te kunnen blijven waarborgen, nu en in de toekomst. Daarop kregen zij een voorlopig bewijs van EQUAL-kwaliteit uitgereikt.

Ester Barbera en Pedro Albertos, de vertegenwoordiging van de transnationale partner, de Universidad de Valencia, gaven uitleg over hun project Divers@. Het project streeft ernaar gelijke kansen te creëren voor mannen en vrouwen binnen de universitaire organisatie en loopt ook van 2002 tot en met 2004. Er zijn enkele specifieke acties vastgesteld, zoals het herstructureren van de organisatie, het 'inbouwen' van opmerkzaamheid (*awareness*) ten aanzien van gendergelijkheid bij zowel werknemers als werkgevers binnen de organisatie, en tenslotte het organiseren van op gender mainstreaming gerichte acties. Divers@ streeft ernaar een instrument te ontwikkelen om *gender equality* binnen een organisatie te kunnen meten.

Tijdens de middag stond de inhoud van het EQUAL-project centraal. Annelies van der Horst gaf een overzicht van het gehele project. Daarna lichtten de EQUAL-coördinatoren van de deelnemende universiteiten, Brigitte Hertz van de VU, Rina van den Brandt van de UM* en Winnie van Pelt van de KUN, hun focusprojecten in wording toe. Aan het eind van de middag vond, onder leiding van Marie-José Broeckx van de VU, een discussie plaats met een panel bestaande uit Marjolein Verspoor van het LOEKWO, Hetty van Emmerik van het NGV en. De discussie werd gevoerd aan de hand van stellingen die geent waren op de focusprojecten van de deelnemende universiteiten. Aan deze dag namen ongeveer zestig mensen deel, afkomstig van de verschillende universiteiten en uit het netwerk van het Centrum voor Gender en Diversiteit.

4.1.6 Coördinatiebijeenkomsten

In het kader van het project zijn vier coördinatiebijeenkomsten gehouden die deels een praktische invulling hadden en deels dienden voor de uitwisseling van expertise. Zo werd op 10 maart 2004 het jaarthema managementinformatie ingeluid met een lezing door Mieke van Haegendoren, hoogleraar sociale wetenschappen aan het LUC. Uitgenodigd bij deze bijeenkomst waren universitaire medewerkers die betrokken zijn bij het verzamelen van de universitaire 'feiten en cijfers'.

4.1.7 Overige activiteiten

De jaren 2003 en 2004 zullen voor een belangrijk deel in het teken staan van het daadwerkelijk realiseren van de plannen binnen de deelnemende universiteiten. Vanuit het Centrum voor Gender en Diversiteit houdt de

---

* Rina van den Brandt heeft haar functie als EQUAL coördinator binnen de UM per 1 januari 2003 neergelegd en is in die functie opgevolgd door Winny van Pelt, tot 1 januari 2002 EQUAL coördinator binnen de KUN. Niet lang daarna werd José van Alst benoemd tot EQUAL-coördinator van het project aan de KUN.

projectleiding de vinger aan de pols voor wat betreft het verloop en de voortgang van de focusprojecten. De projectleiding is vaak op locatie om de verschillende projecten te adviseren.

In het kader van de jaarthema's worden verschillende activiteiten ontplooid. De deelnemende universiteiten houden zich in 2003 bezig met het ontwikkelen van indicatoren die verband houden met de totstandkoming van genderspecifieke managementinformatie rondom hun focusprojecten. De projectleiding ontwerpt tegelijkertijd een meer omvattend concept dat 'het veld' wordt aangeboden met de op dit moment beschikbare of relatief eenvoudig te ontwikkelen informatie. Ter gelegenheid van 8 maart is meegewerkt aan een initiatief van het LOEKWO, ontwikkelingspartner in dit project. De schrikbarende ondervertegenwoordiging van vrouwen in de top van de Nederlandse universiteiten, is op een -aansprekende- poster in beeld gebracht en binnen de instellingen verspreid.

De resultaten van de activiteiten rondom het jaarthema managementinformatie worden tijdens het jaarcongres eind november 2003 aan de koepelorganisaties van universiteiten en wetenschap gepresenteerd. Tijdens datzelfde congres wordt ook een initiatief gepresenteerd: het Netwerk van netwerken: *Vrouwen in de wetenschap*. Dit Netwerk van netwerken wordt in 2003 voorbereid met de andere ontwikkelingspartner, het NGV. Uiteraard wordt tijdens het jaarcongres ook ingegaan op de voortgang van het project en de diverse focusprojecten. In 2004 is, ter afsluiting van het project, in een internationale conferentie over de *state of the art* van gender mainstreaming in de wetenschap voorzien.

Voor het Centrum betekent het project een uitbreiding van onze activiteiten op het gebied van gender, diversiteit en wetenschap. Het brengt veel werk met zich mee, maar ook nieuwe gezichten en dus weer meer wrijving van geesten en meer nieuwe ervaringen. Het project hoopt natuurlijk opnieuw een klein steentje bij te dragen aan een belangrijk ideaal: meer diversiteit en gelijkheid van mannen en vrouwen, zwart en wit, oud en jong, autochtoon en allochtoon in de universiteit voor een optimale spreiding van kennis en differentiatie van wetenschappelijke belangstelling en inbreng.

4.2 Voorzitterschap LOEKWO, 2001-2002

Van februari 2001 tot februari 2002 was het LOEKWO-voorzitterschap gevestigd in Maastricht. Het LOEKWO is een platform van beleidsmedewerkers, leden van universitaire emancipatiecommissies en onderzoekers die betrokken zijn bij het universitair emancipatiebeleid. Het LOEKWO heeft primair een ondersteunende functie door de uitwisseling van informatie, verspreiding van kennis en inzicht en het signaleren van instellingsoverstijgende ontwikkelingen die van belang zijn voor het universitaire emancipatiebeleid. Volgens een aloude *gentleman's agreement* wisselt de financiering van het voorzitterschap (0,2 fte voorzitter, 0,2 fte secretaris) jaarlijks. Het voorzitterschap werd vervuld door Mineke Bosch, bijgestaan door Rina van den Brandt als secretaris. Naast de gebruikelijke maandelijkse vergaderingen, waarbij steeds ook sprekers werden uitgenodigd, werd veel tijd besteed aan besprekingen van een ad hoc gevormd platform. Dit platform omvatte diverse organisaties op het gebied van vrouwen, gender en wetenschap en was gevormd in het kader van een op te richten Expertisecentrum waartoe de Minister aan de VSNU een opdracht tot onderzoek had verstrekt. Deze opdracht is mislukt, mede door het gebrek aan draagvlak in de universitaire instellingen. Het voorzitterschap van het LOEKWO is een tijdlang 'om niet' waargenomen toen niet tijdig een nieuwe opvolger kon worden gevonden. In september 2002 nam Groningen deze

taak over. Vanaf die tijd is door Mineke Bosch vanuit het LOEKWO, samen met de directeur van het NGV, gewerkt aan een voorstel om te komen tot het eerder genoemde Netwerk van netwerken: *Vrouwen in de wetenschap*. De conceptnotitie daarvan is in juni 2003 naar verschillende organisaties gegaan.

4.3 OnderzoeksAtelier V/m UM

Voor een wetenschappelijke carrière is het verrichten van onderzoek van doorslaggevende betekenis. Het doen van aanvragen en het verwerven van tweede en derde geldstroomonderzoek zijn dan ook belangrijke aspecten geworden van een wetenschappelijk curriculum. Uit onderzoek blijkt echter dat vrouwen relatief veel minder dan mannen aanvragen doen bij onderzoeksfinancieringsorganisaties als NWO, hetgeen indirect hun kansen op promotie vermindert. Het OnderzoeksAtelier V/m UM van de Universiteit Maastricht is een antwoord op beide constatering. Door een combinatie van persoonlijke coaching en technische ondersteuning bij het ontwikkelen van subsidieaanvragen krijgen vrouwen (en mannen) een op maat gesneden infrastructuur aangeboden waarin zij hun onderzoeksambities kunnen onderzoeken, verwoorden en uitwerken. Het OnderzoeksAtelier UM ging in 2000 van start voor een periode van 2 jaar. In november 2002 werd het Atelier vanwege zijn verdiensten voor het onderzoeksklimaat van de UM nog eens voor drie jaar gecontinueerd door het College van Bestuur. Wel moet na drie jaar de expertise van het OnderzoeksAtelier zijn geïntegreerd in de dagelijkse praktijk van onderzoeksbegeleiding in de UM. Om goed werk te maken van deze integratie is het UM-focusproject van EQUAL belast met de uitvoering daarvan.

I consider it as extremely important for Maastricht University to have such a Department, one that pushes forward the research in Maastricht (in an otherwise teaching biased environment). And I am convinced that we will see the benefits of the Atelier's support in terms of continuously growing "granted" research grants in the near future. I also would like to thank the Atelier team for their excellent work.

In de loop van zijn bestaan heeft het Atelier zo'n vijftig leden gehad. Dit zijn doorgaans ervaren onderzoekers, die hun promotieonderzoek al enige jaren geleden hebben afgerond. Wat zij gemeen hebben, is de ambitie om nieuw onderzoek te ontwikkelen en daarvoor voldoende externe financiering aan te trekken. Ze ontwikkelen aanvragen voor NWO, ZoN (Zorgonderzoek Nederland), STW, CTSV, De Nederlandse Hartstichting, Europese Kader Programma's en interne subsidiebronnen. Het Atelier werd van juni 2000 tot juni 2002 geleid door prof. dr. Maaïke Meijer en dr. Margo Brouns, expert op het gebied van wetenschappelijke beoordelingsprocedures. Ondersteuning werd verleend door drs. Ilse van Lamoen. Na de 'doorstart' nam dr. Mineke Bosch de fakkel over van dr. Margo Brouns, en werd drs. Loes Mallee aangetrokken als projectmanager van het OnderzoeksAtelier.

No suggestions on improvements: I have seen that the Organizers are absolutely competent in giving constructive feedback about contents. Together with the feedback of experts an applicant gets good information on how to improve the proposal.

Uitgangspunt is dat de aanvragen door de leden zelf worden geschreven, in nauw overleg met hun eigen hoogleraar, collega's of andere betrokkenen. Het Atelier biedt op bovengeschetste punten ondersteuning en inspiratie. De expertise van het Bureau Subsidieacquisitie van de UM wordt waar nodig ingezet.

De werkwijze van het OnderzoeksAtelier is divers. De belangrijkste elementen, die op de persoon van de onderzoeker zijn gericht, zijn:

Intakegesprekken waarin met de onderzoek(st)er plannen en de haalbaarheid ervan worden besproken, het soort aanvraag, de vorming van een netwerk, carrièreplan, context en tijdpad. Ook het ontwerpen van een aanvraagtraject (niet versagen bij afwijzing, aanvragen herschrijven, herhalen en ombouwen voor andere geldschieters) komt aan de orde. Tevens bespreken we hoe de onderzoek(st)er de eigen omgeving optimaal kan informeren over en inzetten bij haar/zijn plannen. Vaak vinden meerdere gesprekken plaats alvorens tot een expertmeeting of een coachingstraject wordt besloten.

Expertmeetings, waarin de voorlaatste versie van een aanvraag grondig wordt becommentarieerd door een groep van deskundige senioraanvragers – steeds erbij gevraagd op maat van het onderwerp en de discipline van de betreffende aanvraag. Deskundigen worden van overal (andere universiteiten en instituten uit Nederland en België) uitgenodigd: de beste en meest adequate. Commentaar richt zich niet alleen op de inhoud, maar ook op de tekstuele en technische kanten van de aanvraag, op de bij de subsidiegever heersende regels en kwaliteitsnormen, de evaluatiecriteria en hoe daarop in te spelen, de strategie van antwoorden op beoordelingen. Tot nu zijn zestien Expertmeetings gehouden, waaraan 22 experts van de UM en 23 deskundigen van buiten de UM deelnamen.

Interactie-Performance Trainingen, waarin deelnemers (VENI- VIDI- en VICI-kandidaten) onder leiding van een dramadocent leren hun onderzoek op adequate en aanstekelijke wijze mondeling te presenteren ter voorbereiding op een beoordelingsgesprek bij subsidiegevers als NWO. De interactie-performance training (drie dagdelen) mondt uit in een proefgesprek met de Begeleidingscommissie Vernieuwingsimpuls van de UM. Tot nu toe hebben vier trainingen plaatsgevonden waaraan in totaal 23 kandidaten deelnamen.

Coachingtrajecten, die nodig kunnen zijn om de kandidaat te helpen zich beter te oriënteren in het wetenschappelijke veld. Deze trajecten verschaffen de coachees meer inzicht wanneer zij hun ambities wille toetsen of verhelderen, of wanneer zij deze om wat voor reden dan ook niet kunnen verwezenlijken. Blokkades in henzelf of op de werkplek, problemen met leidinggeven of omgaan met werkdruk kunnen in zo'n traject worden aangepakt. Langere coachingstrajecten zijn ook mogelijk en worden gegeven in samenwerking met het universitaire Loopbaancentrum en het strategische HRM-programma van de UM. Tot nu toe zijn 15 coachingstrajecten begonnen, waarvan 6 zijn afgerond.

Verspreiding van knowhow

Behalve op de persoon gerichte activiteiten, organiseert het OnderzoeksAtelier publieksevenementen waarin de verspreiding van kennis over geldbronnen, specifieke aanvraagtrajecten of vaardigheden centraal staan. Een terugkerend evenement is de jaarlijkse Grote Gelddag, waarin alle belangrijke onderzoeksfonds *acte de présence* geven. In 2002 vond dit plaats op 25 mei en in 2003 op 5 juli. Zij trokken respectievelijk 65 en 59 bezoekers uit Maastricht en daarbuiten. Op 13 november 2002 vond bovendien een Aspasia-dag plaats ter voorbereiding van de kandidaten op een aanvraag in de tweede ronde van Aspasia. Ook werd in samenwerking met INTERREG een workshop georganiseerd over dit regionale grensoverschrijdende fonds.

In november 2001 heb ik geparticipeerd in de door jullie georganiseerde Aspasia-onderzoeksdag. Ondanks jullie zeer goede, opbouwende en inspirerende begeleiding, heb ik uiteindelijk de aanvraag niet ingediend. Wel zal het onderzoeksplan dat ik had geschreven dienen als basis voor nader onderzoek en, naar verwachting, voor nieuwe financieringsaanvragen

In samenwerking met het Loopbaancentrum van de UM is een training voor aio-begeleiders in ontwikkeling. Prof. dr M. Meijer was lid van de HRM-commissie voor talentscouting en -ontwikkeling. Sinds 2003 neemt het Atelier deel in het ALMA Mentoring Network, een Euregionaal netwerk waarin wordt samengewerkt en ervaringen worden uitgewisseld op het gebied van mentoring en coaching van vrouwelijke onderzoekers. De leden zijn afkomstig van de Universiteiten van Aachen, Maastricht, Luik en Diepenbeek.

Resultaten

In het evaluatieverslag van het OnderzoeksAtelier V/m UM dat in juni 2002 verscheen kon worden geconstateerd dat 35 aanvragers 46 aanvragen hadden geschreven waarvan er inmiddels 14 waren gehonoreerd. Met een succespercentage van 30 procent betekent dit een bovengemiddeld resultaat. Voor het verslag werd in maart 2002 een enquête gehouden onder de leden. De activiteiten van het atelier werden overwegend als waardevol tot zeer waardevol door de respondenten gewaardeerd. (De citaten op deze pagina's zijn afkomstig uit deze enquête.) Op grond van de ervaringen van de afgelopen jaren met het Atelier kunnen we concluderen dat het nog steeds voorziet in een behoefte en een belangrijk functie vervult binnen de UM, namelijk als infrastructuur voor onderzoeksstimulering en –coaching voor relatieve nieuwkomers in de wetenschappen.

De activiteiten van het Centrum zijn een aanwinst voor de academische omgeving van vrouwen binnen de UM. Het verdient aanbeveling deze voort te zetten.

Overzicht van de activiteiten in de periode september 2001 tot september 2003

2001

Aspasia-dag	13 november
Expertmeetings	13,14 en 27 november

2002

Evaluatie enquête	maart
VICI Expertmeetings	14 en 15 maart
Expertmeetings	28 maart, 2 en 30 mei, 25 augustus
Grote Gelddag	25 april
Interactie performance training voor VENI/VIDI-kandidaten	groep I: 26 april, 3 & 17 mei, groep II: 21 & 30 mei, 4 juni
Publicatie Evaluatierapport	september

2003

Interactie performance training groep I: 12, 19 & 26 mei, groep II: 13, 20 & 27 mei
voor VIDI/VICI-kandidaten
Grote Gelddag 5 juni

Gepland voor september 2003: interactie performance training voor VICI-kandidaten.

4.4 Voorzitterschap Adviescommissie Emancipatie en diversiteit van de UM

In maart 2002 nam Maaïke Meijer het voorzitterschap van de Universitaire Emancipatiecommissie over van rector Arie Nieuwenhuijzen Kruseman. Sindsdien tracht deze commissie een “horzelfunctie” te vervullen voor het universiteitsbrede emancipatiebeleid.

4.5 Divers@Gender

De maatschappelijke behoefte aan expertise op het terrein van gender en diversiteit is groot. Organisaties en instellingen dienen vanuit maatschappelijk belang, maar ook vanwege expliciete – onder meer Europese – regelgeving gericht beleid te ontwikkelen en uit te voeren. Het opnemen van genderdoelstellingen in onderzoek en in strategische en inhoudelijke doelstellingen wordt steeds vaker een verplichting. In het bijzonder de Europese Unie heeft in veel van haar onderzoeks- en stimuleringsprogramma's een dergelijke eis opgenomen. Bovendien zijn er (onderzoeks-)organisaties die de bevordering van diversiteit als strategische doelstelling hebben geformuleerd. Op dit moment wordt het Centrum voor Gender en Diversiteit door zeer veel verschillende organisaties, zowel profit als non-profit, alsmede door onderzoeksorganisaties en -consortia veelvuldig benaderd voor consultancy of onderzoeksactiviteiten. Deze vraag is groter dan het Centrum voor Gender en Diversiteit, naast de primaire onderzoek- en onderwijsdoelstellingen aan kan.

Mede daarom is in de loop van 2002 de oriëntatie vanuit het Centrum voor Gender en Diversiteit op de eventuele ontwikkeling van een commerciële ‘poot’ van het Centrum, Divers@gender genaamd, gestart. Het initiatief is genomen door vier betrokkenen, Maaïke Meijer, Mineke Bosch, Ineke Klinge (vakgroep Zorgwetenschappen, behorend tot het netwerk) en Annelies van der Horst. Deze laatste heeft de oriëntatie in praktische zin vormgegeven door met dit businessidee deel te nemen aan de Masterclass Academische Hoogstarters van de UM. De UM stimuleert het maatschappelijk inzetten van academische kennis en daarmee kennisintensief ondernemen. Divers@gender dient gezien te worden als spin-off activiteit. Medio 2003 is een concept-businessplan geschreven. In het businessplan wordt uitgegaan van de ontwikkeling van een besloten vennootschap met een sterke relatie met de UM en meer specifiek met het Centrum voor Gender en Diversiteit. Divers@gender wordt een advies- en onderzoeksorganisatie die organisaties gender- en diversiteitsexpertise aanbiedt bij het realiseren van beleid, onderzoek en strategieën. Doel is meer balans in posities waar belangrijke beslissingen worden genomen te verkrijgen, alsmede een evenwichtiger inrichting en uitvoering van belangrijke onderzoeksprojecten. Ook levert Divers@gender jobcoaching aan professionals m/v. In het najaar van 2003 breekt voor Divers@gender de implementatiefase aan. Op dat moment wordt een besluit genomen over daadwerkelijke

oprichting van deze organisatie, alsmede over de rechtsvorm, relaties met het Centrum en de UM en eventuele bemensing.

4.6 Opzij-lezingen 2003

Hoe kunnen vrouwen en gender in de onderhandelingen en besluitvorming over bij biotechnologie politieke factoren van belang zijn? Het antwoord op deze vraag werd in de vier Opzij-lezingen gezocht vanuit verschillende invalshoeken:

28 mei 2003

Inleider: Annemiek Nelis (post-doc onderzoeker UvA)

Titel: Het lot te kunnen kiezen ...

Thema: Hoe kunnen vrouwen met een verhoogd risico op erfelijke borstkanker een politieke en technologische inbreng hebben in de preventieve en therapeutische praktijken rond borstkanker die gebruik maken van biotechnologie?

4 juni 2003

Inleider: Nancy Fraser (hoogleraar politiek en filosofie New School for Social Research New York)

Titel: Sociale rechtvaardigheid en erkenning voor verschil in een globale wereld van biotechnologie.

Thema: Welke publieke onderhandelingsruimtes zijn er op wereldniveau nodig willen feministen inbreng hebben in biotechnologie?

11 juni 2003

Inleider: Ineke Klinge

Titel: Mars en Venus in de gezondheidszorg. De relevantie van sekse en gender in de onderzoekspraktijk.

Thema: Welke stem hebben vrouwen in de onderzoekspraktijken op het gebied van de levenswetenschappen? Welke initiatieven bestaan binnen Europa?

18 juni 2003

Inleider: Margo Trappenburg

Titel: Liberalisme of republikaanse?

Thema: Welke politiek-filosofische stroming levert vrouwen de beste instrumenten om over voortplantingstechnieken te praten? Moeten vrouwen op hun recht staan, of vooral trachten de politieke gemeenschap vorm te geven en van daaruit over biotechnologie spreken?

De avonden werden ingeleid en voorgezeten door Marli Huijser.

4.7 Website

In juni 2002 heeft het Centrum voor Gender en Diversiteit zijn eigen website gelanceerd. Met behulp van webdesigner Misja van Laatum is een website ontworpen die meerdere soorten informatie voorziet. Zo kan men de website raadplegen voor actuele activiteiten van het Centrum, maar ook om het archief in te zien. Een aantal andere onderwerpen die men op de website kan vinden, zijn achtergrondinformatie over het Centrum en haar medewerkers, informatie over het actuele onderwijsaanbod, over het OnderzoeksAtelier, over aangeboden diensten. Het is ook mogelijk om publicaties van medewerkers online te bestellen. Verder zijn er links aanwezig naar andere relevante websites. Het adres van deze website is: www.genderdiversiteit.unimaas.nl.

4.8 Steuncomité Afghaanse vrouwen

Via Ruth de Kanter, fellow van het Centrum voor Gender en Diversiteit, is het centrum betrokken bij het Steuncomité Afghaanse Vrouwen. In het kader daarvan werden de volgende publieksactiviteiten georganiseerd.

4.8.1 Onder de wapenrok

Ruim zes weken nadat de Amerikanen zware bombardementen op Afghanistan uitvoerden, heeft op 22 november 2001 het Centrum voor Gender en Diversiteit van de UM in samenwerking met het Steuncomité Afghaanse Vrouwen te Maastricht het debat *Onder de wapenrok* georganiseerd. In dit debat is gesproken over beeldvorming en werkelijkheid rondom gender en diversiteit in deze nieuwe, zogenoemde ‘oorlog tegen het internationaal terrorisme’.

In de berichtgeving over de oorlog tegen het terrorisme komen issues als veiligheid, armoede en honger, godsdienst en vluchteling-zijn aan de orde, zonder dat expliciet aandacht wordt besteed aan de jarenlange gender-afpartheid en de stelselmatige schending van vrouwenrechten in Afghanistan. De onzichtbaarheid en naamloosheid van zovele vrouwen staat in schril contrast met de ceremoniële bekendmaking van de namen en gezichten van de terroristen, en andere hoofdrolspelers van deze oorlog, zoals Bush, Blair en Bin Laden. Waar zijn de vrouwen in dit werelddrama? Waarom was en is de gender-afpartheid in Afghanistan geen aanleiding om de wereld opinie te mobiliseren tegen het terrorisme van de fundamentalisten en met name tegen de Taliban? Hoe kunnen hoog opgeleide Afghaanse vrouwen die gevlucht zijn voor de communisten, de mujahedeem of de Taliban en nu verspreid in diverse westerse landen leven, betrokken worden bij het overleg over de toekomst van hun land?

Tijdens het debat discussieerden sprekers van Nederlandse en Afghaanse afkomst over deze vragen. Anisa Dezhad, afgestudeerd filosofe aan de universiteit van Kabul en in Nederland werkzaam als maatschappelijk werkster, vroeg zich af of de dood van miljoenen mensen in Afghanistan ook als terrorisme kan worden beschouwd. Door de burgeroorlog in Afghanistan zijn in totaal 4 miljoen kinderen gedood, 6 miljoen mensen op de vlucht geslagen en duizenden mensen zijn verdwenen, aldus een rapport van Amnesty International uit 1998. Dit humanitaire drama was jarenlang geen nieuws en is in eerste instantie verergerd door de Amerikaanse bombardementen op Afghanistan.

Juriste Jacqueline Schoonheim betoogde tijdens het debat dat in het internationaal recht en de wereldpolitiek een spanningsveld bestaat tussen het beschermen van mensenrechten en het respecteren van de soevereiniteit van nationale staten die lid zijn van de internationale gemeenschap. De schending van mensenrechten betreft zowel de vrijheidsrechten als de sociaal-economische rechten, zoals recht op onderwijs, gezondheidszorg, mobiliteit en huisvesting. Enerzijds geeft grove schending van vrouwenrechten de internationale gemeenschap

onvoldoende grond om in Ruanda of in Afghanistan te interveniëren. Hoewel de schending van deze rechten in hoge mate de levens van vrouwen beïnvloedt, wordt deze schending tegelijkertijd als minder ‘belangrijk’ gezien dan de schending van de vrijheidsrechten. Anderzijds is beeldmateriaal over de schending van mensen- en vrouwenrechten gebruikt als krachtig propagandamiddel in deze oorlog, zo liet de politicologe Marianne Marchand het publiek zien. De met veel risico’s voor eigen leven door Afghaanse vrouwen gemaakte video *Beneath the Veil* van enige jaren geleden waarin de gruweldaden van de Taliban worden getoond, zijn in oktober door CNN uitgezonden als rechtvaardiging voor de Amerikaanse bombardementen. De vertoning van deze beelden hadden geen ander doel dan de wereldopinie ervan te overtuigen dat er een ‘gerechtvaardigde oorlog’ wordt gevoerd in Afghanistan.

De onbedoelde gevolgen van de Amerikaanse wraak- en vergeldingsacties zijn niet alleen de verjaging van het vrouwvijandige Taliban-regime maar ook de 3.767 Afghaanse burgerslachtoffers, een eindeloze stroom vluchtelingen, de angst voor de bombardementen en herbeleving van de oorlogstrauma’s bij honderdduizenden vrouwen, mannen en kinderen, zowel in als buiten Afghanistan. Daarnaast is er gevaar voor aantasting van het milieu en de gezondheid van de burgerbevolking doordat explosieven met kankerverwekkende stoffen in de raketbrandstof schildklierschade kunnen veroorzaken. Dezhad vertelt: “Gisteren heb ik na maanden een brief gekregen van mijn beste vriendin in Afghanistan. Zij heeft me geschreven dat haar kinderen doodsbang zijn voor de Amerikaanse bombardementen. Afghaanse vrouwen hebben pijn, verdriet van de oorlog, niet alleen als persoon en lid van de Afghaanse maatschappij maar ook als moeder, echtgenote, zuster of dochter. Die pijn, dat verdriet, die angst is zonder reactie gebleven en in de wind vervaagd”.

Geen van de Afghaanse vrouwen stemde tijdens het debat in met de visie van de feministische journaliste en politicologe Anet Bleich dat de Afghaanse vrouwen de Amerikanen dankbaar mogen zijn voor hun bevrijdende interventie. Velen van hen waren immers gevlucht voor het geweld van de elkaar bestrijdende krijgsheren van Mujahedeën, die zich later in de Noordelijke Alliantie zouden verenigen. Van die Alliantie was voor vrouwen niets goeds te verwachten. De Afghanen zijn bevreesd voor de onderlinge strijd die opnieuw zou kunnen oplaaien wanneer de Noordelijke Alliantie de politieke macht grijpt. Dezhad: “Ik werd bedreigd toen de fundamentalisten aan de macht kwamen. De mensen veranderden van idee en ideologie om hun positie te handhaven. De situatie dwong mensen hun opvattingen aan te passen toen het regime veranderde. Doel was de macht, het geloof was het middel om het politieke doel te bereiken.”

De inzet van de oorlog om Bin Laden dood of levend te vinden is mislukt. Toch is er, naast alle twijfel, weer hoop voor Afghaanse vrouwen. De hoop is gevestigd op de democraten van linkse en rechtse signatuur en vooral op de politieke mogelijkheden van twee vrouwelijke ministers: Suhaila Seddiqi voor Gezondheid en activiste Sima Samar voor Vrouwenzaken. Het beste wapen tegen het terrorisme is niet wapengekletter maar ontwikkeling van de burgerbevolking en bestrijding van de armoede, zo betoogde Dezhad. Krijgen de vrouwelijke ministers voldoende politieke macht en financiële middelen om de kloof tussen vrouwen tussen de 15 procent geletterden en de 85 procent ongeletterden, tussen rijk en arm, tussen leven in de stad en op het platteland, tussen traditionele en moderne waarden en normen van de verschillende Afghaanse groeperingen te dichten? Veel hoogopgeleide Afghaanse vrouwen in de diaspora verlangen ernaar hun land weer op te kunnen bouwen en ongeletterde vrouwen te scholen. Maar zij staan voor het dilemma dat zij en hun kinderen gewend zijn geraakt aan westerse vrijheden, aan een eigen huis, aan werk en scholingsmogelijkheden. In Afghanistan hebben zij niets meer. Is het daar veilig

genoeg om opnieuw te beginnen, zullen zij en hun kinderen daar geaccepteerd worden of zullen zij vreemden in eigen land blijken?

Geef het terug

Mijn land

Mijn volk

Mijn trots

Mijn triestheid

Mijn ellende

Mijn dromen

Mijn rust

Zelfs maar voor een dag

Wil ik alles terug!

Nasrin Hamidi, 15 oktober 1999

4.8.2 Debat over wel of niet terugkeren naar Afghanistan

Op 31 oktober 2002 heeft het Steuncomité Afghaanse Vrouwen een tweede debat georganiseerd rond twee vragen, waarvan de eerste luidde: 'Hoe is de situatie in Afghanistan, een jaar na het uitbreken van de oorlog'. Daarbij kwamen een aantal aspecten aan de orde zoals: wat zijn de gevolgen van de oorlog voor de burgerbevolking? Welke invloed en financiële middelen hebben de twee vrouwelijke ministers om de positie van vrouwen en meisjes te verbeteren? Zijn vrouwen betrokken bij de politieke processen? Is er aandacht voor de alfabetisering en scholing van de 85 procent ongeletterde vrouwen? Kunnen en mogen vrouwen buitenshuis, en in posities die bij hun opleiding passen, werken? Kunnen meisjes ook buiten de grote steden naar school? Hoe is de gezondheidszorg voor vrouwen?

Het tweede deel van de avond stond de vraag 'Wel of niet terugkeren naar het land van herkomst?' centraal. Wensen, twijfels en onzekerheden over een mogelijke terugkeer naar Afghanistan kwamen, mede vanwege het veranderde Nederlandse beleid ten aanzien van een mogelijke uitzetting van Afghanen, ruimschoots aan bod.

5. Onderzoek en onderwijs Facultaire Groepen

5.1 Faculteit der Cultuurwetenschappen

Er wordt aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen interdisciplinair onderwijs gegeven en onderzoek gedaan, waarin vanuit filosofisch, letterkundig, historisch en maatschappijwetenschappelijk perspectief steeds vraagstukken van de westerse cultuur centraal staan. Op de westerse cultuur wordt door de ontwikkelingen in wetenschap en techniek een sterke invloed uitgeoefend die grote veranderingen tot gevolg hebben. Deze veranderingen roepen vraagstukken op die van ethische, politieke en sociale aard zijn. Vraagstukken van gender- en vrouwenstudies zijn daar een onderdeel van en verschillende wetenschappers van de faculteit houden zich dan ook met dergelijke vraagstukken bezig en betrekken deze in hun onderzoek: Karin Bijsterveld, Wiebe Bijker, René Gabriels, Stine Jensen, Sjaak Koenis, Chris Leonards, Bernike Pasveer, Heleen Pott, Ginette Verstraete en Lies Wesseling houden zich allemaal bezig met gendervraagstukken.

Op het gebied van onderwijs kunnen verschillende vakken worden gevolgd die betrekking hebben op gender en diversiteit. Op het gebied van genderstudies is een speciaal studiep pad mogelijk, samen te stellen uit het aangeboden eindoctoraal onderwijs. Dit zijn de hierna volgende blokken, voor een uitvoerige beschrijving daarvan wordt verwezen naar de studiegids.

In het derde jaar kunnen deze blokken worden gevolgd:

- 3.1.III Actuele Cultuurtheorie: cultuur als begrenzing, dr. Lies Wesseling
- 3.2.V De visualisering van het lichaam, dr. Bernike Pasveer
- 3.3.I For ever young: The Course of Human Life, dr. Chris Leonards
- 3.3.II Alledaagse onvolkomenheden, dr. Bernike Pasveer
- 3.3.III M/V Butterfly; Oriëntalisme en hybriditeit in een transnationale cultuur, prof.dr. Ginette Verstraete
- 3.4.I/II Leeronderzoek, dr. Karin Bijsterveld
- 3.6.a Selling Science. Geloofwaardigheid en grenzen in de (natuur)wetenschappen, dr. Geert Somsen

In het vierde jaar is dat het volgende blok:

- 4.3.e Identiteit: tussen zichtbaar en onzichtbaar, dr. Jan Baetens

Verder kunnen er diverse literatuurpakketten worden samengesteld op het terrein van gender en diversiteit.

5.2 Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde

Vrouwen- en genderstudies nemen binnen de Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde een bescheiden plaats in. De belangrijkste onderwijsactiviteit op dit gebied is het onderwijsblok Gender in Economics and Management dat jaarlijks wordt aangeboden. Voorts is en wordt er in de vakgroep Algemene Economie onderzoek gedaan over de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen (Maarten Vendrik), discriminatie van vrouwen (Christiane Schwieren) en feminisering van de armoede (Franziska Gassmann). In samenwerking met de Wetenschapswinkel werden door studenten onderzoeken gedaan over kinderopvang. In de Sectie Organisatie en

Strategie is onderzoek gedaan over de invloed van schoonheid van vrouwen en mannen en sociaal kapitaal (Ciska Bosman, Gerard Pfann) en bereidt Gerard Pfann, samen met prof. dr. Ken Troske (University of Missouri) een congres voor met de werktitel Women and Families and the European Labor Market. Dit congres zal in 2004 plaatsvinden als één van de lustrumactiviteiten van het Centrum. Ook in ander onderzoek in de Sectie Organisatie en Strategie en bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) worden genderaspecten geïntegreerd in onderzoek.

Onderzoek

De effecten van de economische transitie in Letland op de welvaart van huishoudens

Dit promotie-onderzoek heeft de effecten van de economische transitie op de levensstandaard in het algemeen en armoede in het bijzonder in Letland onderzocht. Een kwantitatieve analyse van data uit enquêtes onder huishoudens (budgetdata) vormde de basis van het onderzoek. Deze analyse werd uitgediept en aangevuld met resultaten van meer kwalitatieve enquêtes die informatie moesten geven over hoe huishoudens de veranderingen van de afgelopen tien jaar in termen van welvaartsontwikkeling zien, hoe huishoudens met armoede omgaan (*survival strategies*) en wat de overheid kan doen om ze te ondersteunen, dat wil zeggen in hoeverre het sociale zekerheidsstelsel in staat is om als vangnet te fungeren. Een belangrijk deel van het onderzoek was gewijd aan het identificeren van de bevolkingsgroepen die het grootste risico lopen om in armoede te leven (kwetsbare groepen) en die het meest achteruit zijn gegaan tijdens het transitieproces. Genderaspecten zijn daar per definitie bij inbegrepen. De resultaten laten zien dat huishoudens waar de vrouw de kostwinner is (in meer dan 50 procent van alle huishoudens), niet per se een groter risico lopen om in armoede te leven, behalve als de vrouw alleenstaand en oud is (boven de 70 jaar). Andere karakteristieken, zoals het hebben van werk, de grootte van het huishouden en het aantal kinderen, de geografische locatie, en opleiding zijn van grotere invloed op de bepaling van de risicorijke huishoudens.

Onderzoeker: dr. Franziska Gassmann (Department Algemene Economie)

Publicaties

Gassmann, F. (2000), *Who and Where are the Poor in Latvia?*, Social Policy Research Series, Ministry of Welfare of the Republic of Latvia, UNDP, Riga, Latvia.

Gassmann, F., and C. de Neubourg (2000), *Coping with little means in Latvia*, Social Policy Research Series, Ministry of Welfare of the Republic of Latvia, UNDP, Riga, Latvia.

Gassmann, F., and C. de Neubourg (2000), *The Dynamics of Gaining and Losing*, Paper prepared for the AABS conference on Baltic Studies, 15-17 June, 2000, Washington DC.

Gassmann, F., and C. de Neubourg (2000), *Simple, Effective and Affordable: Reforming Social Assistance in Latvia*, Paper prepared for the ISSA conference on Social Security, 25-27 September, 2000, Helsinki.

Gassmann, F. (2000), *On the Verge of Poverty. Welfare and Economic Transition in Latvia*, Dissertation, Universitaire Pers Maastricht, Maastricht.

Gassmann, F. (2000), 'Winners and losers, Latvia during the transition', in *Baltic Economies. The Quarter in Review*, 4/2000, p. 4.

Gassmann, F. (2001), 'Winners and Losers in Latvia During the Transition', in *Transition Newsletter*, 6(11), p. 40.

Arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in Nederland en de Verenigde Staten

Sinds de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in veel OESO-landen sterk toegenomen. Traditioneel hebben economen deze ontwikkeling proberen te verklaren als het resultaat van veranderingen in financiële, demografische en sociaal-economische variabelen. Wijzigingen in gewoonten en sociale normen en sociale beïnvloedingsprocessen lijken echter ook een belangrijke rol gespeeld te hebben (en te spelen). Deze invloed wordt in het onderzoek geanalyseerd met behulp van micro-economische modellen. De sterk niet-lineaire dynamiek van collectieve gewoontevorming en sociale normen, blijkt interessante implicaties te hebben. Terwijl zij in Nederland in de jaren vijftig en daarvoor het traditionele rollenpatroon van man en vrouw bevestigde, versterkte zij juist in de jaren zeventig en tachtig de in de jaren zestig ingezette verandering van het rollenpatroon. Op een meer overtuigende wijze dan de gebruikelijke statische modellen, lijkt dit een verklaring te bieden van de opmerkelijk lage en stabiele participatiegraad van Nederlandse getrouwde vrouwen vóór het begin van de jaren zestig en de sterke toename van deze participatiegraad daarna.

In de Verenigde Staten trad er al een sterke stijging van de participatiegraad van met name oudere vrouwen op in de jaren veertig en vijftig, terwijl jongere vrouwen vooral toetraden tot de arbeidsmarkt in de jaren zeventig en tachtig. Ook dit patroon kan verklaard worden door bovengenoemde niet-lineaire dynamiek. Beide verklaringen zijn verder onderbouwd met verzamelde data, waarbij econometrische schattingen zijn uitgevoerd op Amerikaanse macro-data vanaf eind jaren zestig. Deze schattingen hebben nog niet tot bevredigende resultaten geleid.

Onderzoekers: dr. Maarten Vendrik, Gregor Beckmann, Alexander Sebald (studentassistenten), (Departement Algemene Economie), dr. F. Coervers (ROA)

Publicaties:

- Vendrik, M.C.M. (1998), Unstable bandwagon and habit effects on labour supply, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 36: 235-255.
- Vendrik, M.C.M. (2003), Bandwagon effects on female labour force participation: An application to the Netherlands, in: Robin Cowan and Nicholas Jonard (eds.), *Heterogeneous Agents, Interactions and Economic Performance*, Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, 521, pp. 205-223.
- Vendrik, M.C.M. (2003), Dynamics of a household norm in female labour supply, *Journal of Economic Dynamics & Control*, 27: 823-841.
- Coervers, F. and M. Vendrik (2003), Conjunctuur en sociale normen: Determinanten van arbeidsparticipatie, mimeo (Faculty of Economics, Maastricht University).

Discrimination in the labor market - an integration of social-psychological and microeconomic approaches

Standard economic theory of discrimination in the labour market (e.g., Becker, 1957; Arrow, 1971) cannot explain why discrimination by employers persists under competitive conditions, even when there are no real productivity differences between the groups in question. However, there are many real-world examples where discrimination persists under such conditions. E.g., there are still very few women in top management positions, even if there are many highly educated, working women.

This PhD project, which started in September 1999, integrates social-identity theory/self-categorization theory (Turner et al., 1986; Haslam et al., 1996) and results from behavioural economics into a microeconomic

model of labour-market discrimination, which is better able to explain the current situation in the labour market. More precisely, we describe how uncertainty can become a self-relevant threat for a person (in a firm), especially in a competitive environment, and thereby influence (the need for) self-categorization and identification with a group. Strong self-categorization in terms of an ingroup can lead to negative perceptions of and discriminatory behaviour towards outgroup members, e.g. low trust, resulting in discrimination. This is analyzed for internal firm structures characterized by teamwork and for situations of low contractibility of effort - both situations where trust plays an important role. A special focus is on the effect of competition in such a situation - under what circumstances it helps to reduce discriminatory behaviour and under what circumstances it reinforces discriminatory behaviour.

To test the formal model, we use first an experimental approach, relying on social dilemma games and participation games. Up to now, we conducted two pilot experiments to test the psychological predictions from social-identity theory in an economic setting and to develop an experimental design. This experimental design will now be used to test the predictions of our theoretical model. As final part of the project we want to do a case study, to heighten external validity.

Researchers: drs. Christiane Schwieren (aio), dr. Maarten Vendrik, prof. dr. Peter de Gijzel

Publications:

Betsch, T., Plessner, H., Schwieren, C. and Gütig, R. (2001): I like It but I Don't Know Why: A value-Account Approach to Implicit Attitude Formation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27 (2), 242 – 253.

Schwieren, C., Vendrik, M. & de Gijzel, P. (2002): "The power of competition: Reducing or Reinforcing discrimination?" preliminary version published in "Stability and Dynamics of Power". Conference proceedings of IAREP/SABE conference 2002, Turku, 346 – 352.

Schwieren, C. and Vendrik, M. (2002): Psychological versus economic effects of competition on discrimination, working paper (Faculty of Economics and Business Administration, Maastricht University).

Schwieren, C. & Glunk, U. (2002) "National identity as a basis for discrimination – do work teams prefer hiring ingroup members?". Paper presented at the EAWOP, Lissabon, 2003.

Schwieren, C. (2003) "The gender wage gap – due to differences in efficiency wage effects or discrimination, *Research Memorandum RM/03/028* (Faculty of Economics and Business Administration, Maastricht University).

Onderwijs

Het Engelstalige blok Gender in Economics and Management (7020K) biedt inzicht in de rolverdeling tussen mannen en vrouwen in de economie. Onderwerpen zijn: arbeidsverdeling in het gezin en arbeidsmarktparticipatie, 'mannenwerk' en 'vrouwenwerk', loonverschillen, discriminatie en positieve actie, organisatieculturen en de positie van vrouwen en mannen in management, gendersocialisatie en werk-leefstijlkeuzes, gender in reclame, en gender in ontwikkelingslanden. Dit blok werd in het algemeen positief door de studenten beoordeeld en gevolgd door 50 à 80 studenten per jaar. In de zomer van 2001 werd een samenwerkingsverband aangegaan met prof. dr. Mieke van Haegendoren van het Universitair Centrum te Diepenbeek, België. Zij gaf daar een cursus Women in Management, die nu samengevoegd is met het bovengenoemde blok in Maastricht. Het geïntegreerde blok werd met ingang van het academisch jaar 2001-2002 zowel in Maastricht als in Diepenbeek gegeven.

5.3 Faculteit der Gezondheidswetenschappen

De studie der Gezondheidswetenschappen beoogt inzicht te verschaffen in factoren die de gezondheid van mensen bevorderen dan wel belemmeren en instrumenten te ontwikkelen ter bevordering van gezondheid en welzijn. Ze richt zich daartoe met name op de samenhang tussen maatschappelijke ontwikkelingen enerzijds en verschuivingen in patronen van ziekte en gezondheid anderzijds. Het interdisciplinaire karakter van de studie biedt goede aanknopingspunten voor de ontwikkeling van genderstudies, waarin het thema 'sekse en gezondheid' van meet af aan geanalyseerd wordt vanuit het idee dat maatschappelijke ontwikkelingen samenhangen met gezondheid en ziekte. Het onderzoek richt zich op de analyse en ontwikkeling van interventies op het gebied van gezondheid en ziekte vanuit het perspectief van genderstudies.

Onderwijs

Het tracé Genderstudies bestaat uit drie blokken :

35z: Gender en gezondheid

36z: Gender en beroeps carrière

37z: Gender en beeldvorming in gezondheidspraktijken

In 35z *Gender en Gezondheid* maken studenten kennis met de concepten sekse en gender in relatie tot gezondheid en gezondheidszorg. Een en ander wordt in het kader geplaatst van vrouwenbeweging en eerste en tweede feministische golf. Voor verschillende visies op het lichaam wordt geput uit theoretische debatten binnen genderstudies en wetenschap- en techniekstudies. Veel aandacht wordt besteed aan de kritiek vanuit genderstudies op de reguliere gezondheidszorg, met name op processen als medicalisering, psychologisering en trivialisering. Vervolgens komen zorginnovaties aan bod waaronder vrouwenhulpverlening, mannenhulpverlening en seksespecifieke gezondheidszorg. Tenslotte wordt studenten geleerd hoe men op een genderbewuste manier onderzoek kan verrichten teneinde een bijdrage te leveren aan genderbewuste gezondheidszorg en gezondheidszorgbeleid. Bij dit blok hoort een training in de vorm van een praktijkcontact met het Vrouwen Gezondheids Centrum (VGC) te Maastricht. De coördinator verzorgt een gastcollege en de studenten brengen een praktijkbezoek aan het VGC teneinde kennis te maken met vrouwenhulpverlening in de praktijk. De blokttoets bestaat uit een take home toets met zes tot zeven essayvragen.

In 36z *Gender en Beroeps carrière* staat de arbeidsdeling naar sekse centraal. In dit blok, waarin gewerkt wordt met zelfsturende studieteams, staan twee grote thema's centraal. Thema I : *Het glazen plafond: mythe of werkelijkheid?* Thema II: *Arbeid en zorg: goed geregeld?* Over de twee thema 's wordt per studieteam een verslag gemaakt, waarmee tevens een aantal vaardigheden in samenwerken ontwikkeld wordt. Het laatste deel van dit blok bestaat uit de training loopbaanontwikkeling. In drie trainingsbijeenkomsten leren studenten hun eigen loopbaan te expliciteren aan de hand van oefeningen en opdrachten. Er wordt o.a. gebruik gemaakt van een digitaal loopbaanplan. Dit deel wordt afgerond met een individueel loopbaanplan: *Je eigen loopbaan, een strategisch plan!*

In 37z *Gender en beeldvorming in gezondheidspraktijken* staan beelden centraal van sekse, etniciteit, leeftijd enzovoorts, zoals die voorkomen in gezondheidsonderzoek, gezondheidszorg en informatie over gezondheid. Studenten maken kennis met theorieën omtrent beeldvorming en met de effecten ervan:

machtseffecten, in- en uitsluiting en stereotypering. Wetenschap, gezondheidszorg en lichaamspraktijken als fitness en sport leveren de voorbeelden. Geanalyseerd wordt hoe beeldvorming verbonden is met praktijken en identiteit. Aan internet als nieuwe bron van gezondheidsinformatie wordt eveneens aandacht besteed. Studenten worden geleerd hoe stereotiepe beeldvorming doorbroken kan worden en wat aldus de meerwaarde is van *effectieve* beeldvorming. Ook dit blok wordt afgesloten met een take-home toets bestaande uit essayvragen. Bij dit blok behoort een training in *Effectief Beeldvormen*. Aan de hand van voorbeeldmateriaal wordt de theorie van beeldvormen verhelderd. Materiaal is afkomstig uit voorlichtingsvideo's over bijvoorbeeld osteoporose, hart en vaatziekten of veroudering. Ook mediaproducties maken deel uit van het onderwijsmateriaal zoals bijvoorbeeld *Plastic Fantastic*, een serie over cosmetische chirurgie voor mannen en vrouwen. De training wordt afgerond met een opdracht. Studenten dienen een analyse van beeldvorming te verrichten op zelf gekozen materiaal (schriftelijk, video, of afkomstig van internet) uit preventieve gezondheidszorg of uit lichaamscultuur.

Ook in 2002 en 2003 was er veel belangstelling voor de tracéblokken. In 2002 en 2003 noteerden wij 49 respectievelijk 48 inschrijvingen op de blokken. Voorts zijn er 10 jaarwerkstukken, 1 *master thesis* en 3 afstudeeronderzoeken begeleid. Het BaMa-systeem brengt verandering: in 2004 worden de blokken voor het laatst gegeven in de oorspronkelijke vorm. Nieuwe initiatieven zijn: een blok genderstudies in minortracé Mensbeelden en Gezondheid, waarin delen van 35z (Gender en Gezondheid) en 37z (Van voorlichtingsfolder tot internet, beelden van mannelijkheid, vrouwelijkheid en gezondheid) een plek zullen krijgen. Voorts wordt er geparticipeerd in het reguliere onderwijs, meer in het bijzonder in de afstudeerrichting (bachelor and master) Zorgwetenschappen. Inspanningen hebben ertoe geleid dat er een diversiteitsperspectief gemainstreamed is: in de eindtermen van het blok Langdurig Ziek alsook in een speciale taak diversiteit.

Het interfacultaire blok Denken over Gender en Diversiteit is eveneens door studenten van GW gevolgd. Voorts werden gastcolleges vervuld in de cursus Theories of Sex/Gender van de Nederlandse Onderzoeksschool Vrouwenstudies (NOV).

Onderzoek

In de herfst van 2001 werd de Gender Impact Assessment studie van het EU-programma voor de Levenswetenschappen afgerond. Er resulteerden drie rapporten: een Final Report over de levenswetenschappen: *Gender in Research. Gender Impact Assessment of the specific programmes of the Fifth Framework Programme. Quality of Life and Management of Living Resources*, een Executive Summary daarvan *Gender in Research. Executive summary and recommendations. Gender Impact Assessment of the specific programmes of the Fifth Framework Programme. Quality of Life and Management of Living Resources* en een Synthesis Report, *Gender in research. Gender Impact Assessment of the specific programmes of the Fifth Framework Programme. An overview* waarin de zeven simultane studies zijn samengevat, uitgegeven door de Europese Commissie.

In januari 2002 is geparticipeerd in een EU (FP5) project, gecoördineerd door Nina Lykke, Universiteit van Linköping, getiteld *Gender, Genes & European Biopolitics*. Het aantal partners bedroeg 11. Gevraagde formatie (samen met UTwente, Marta Kirejczyk): 3 jaar aio en 6 maanden postdoc. Dit project is niet gehonoreerd.

Expression of Interest (EoI) *Gender Equity Network Dynamic European Research (GENDER)*

Ingediend: juni 2002, EU (FP6), in samenwerking met het European Institute for Women's Health, gecoördineerd door Peggy Maguire, Ierland. Aantal partners: 16.

Expression of Interest (EoI). *Genomics, reproduction and equality: towards respect for women's reproductive freedom (GEREE)*, gecoördineerd door Elisabeth Ettore, University of Plymouth University, UK . Aantal partners: 13.

Gender, Diversiteit en Kwaliteitsbeleid van zorginstellingen.

Dit project is afgerond in 2002 met een eindverslag getiteld: *Kwaliteitsbeleid maakt verschil. Een diversiteitsperspectief op verantwoorde zorg.* Martine Twisk verrichtte het deelonderzoek in ziekenhuizen (*Aandacht voor verschillen. Een onderzoek naar de aandacht voor maatschappelijke diversiteit in het kwaliteitsbeleid van ziekenhuizen*).

Gender, Diversiteit en Kwaliteitsbeleid van zorginstellingen, vervolgstudie

Daarna is een vervolgproject geformuleerd dat in december 2002 is gehonoreerd (200.000 euro). In dit vervolgproject (ingangdatum 1 juni 2003) wordt onder andere een training in genderbewustzijn ontwikkeld voor kwaliteitsfunctionarissen.

SAADS (Assessing serotonergic vulnerability in persons at risk of developing affective disorders)

Participatie in FP6 Integrated Project SAADS gecoördineerd door de UM voor de verplichte genderparagraaf. Deze participatie betrof advies met betrekking tot integratie van de genderdimensie in dit project. Voorts is een aio-project geformuleerd over gender en depressie (in samenwerking met Cecile Gijsbers van Wijk) en is een Action Plan ontwikkeld omvattende een aantal activiteiten (postdoc plaats). Beide posities gelden voor de looptijd van het project (5 jaar).

GENDERAGE

Coördinatie (overgenomen van EIWH) van het Consortium Gender, Health and Ageing, dat beoogt een Specific Support Action (SSA) in te dienen onder FP6 (Herfst 2003, tweede call, priority 1, Life Sciences, Genomics and Biotechnology for Health) (follow-up van EoI).

GEREE (Genomics, reproduction and equality: towards respect for women's reproductive freedom)

Maart 2003. Partner (samen met Rein Vos en Klasien Horstman) in Specific Support Action (SSA) (follow-up van EoI).

Expertmeetings

Man-vrouw verschillen in richtlijnontwikkeling, AMC. Amsterdam, 13 mei 2003.

Behoeftte Onderzoek Gender expertise in opdracht van Ministerie SZW/DCE.

Amsterdam, 21 februari 2003.

Expert Committee on the inclusion of gender specificities in health actions

Raad van Europa. Brussel, 31 januari 2003. PP: *Gender mainstreaming of public health research*.

De koppeling van sekse en etniciteit in onderzoek. Expertcommissie Sekse en Etniciteit / VWS. Utrecht, 29 oktober 2002.

Briefing Session on Research on Ageing in the European Parliament: *The need for multidisciplinary and multinational research on ageing*, hosted by Eryl Mcnally.

Europese Parlement. Brussel, 6 november 2002 PP: *9 soundbytes for multidisciplinary and multinational research on ageing*.

Briefing EC Programma Commissie Quality of Life and Management of Living Resources over aanbevelingen GIA studie. Brussel, 5 februari, 2002.

Exploratory Workshop on Gender as a Determinant of Health, hosted by Maria Cruz Razquin (EC/DG research/KA6 The ageing population and disabilities) in samenwerking met EAG (Expert Advisory Group) KA6 en Gender, Health and Ageing-consortium i.o. Brussel, 23 oktober 2001.

Organisatie

Organisatiecomité namens DFWHR (Dutch Foundation of Women and Health Research) van congres *M/V in de zorg. Sekseverschillen in de praktijk*, in samenwerking met ZoN-MW.

Studiemiddag *Gender, Arbeid en Gezondheid - The Maastricht State of the Art*. i.s.m. Angelique de Rijk (FdGW) en Yvonne Winants (FdG) en het Centrum voor Gender en Diversiteit, 14 maart 2003, dagvoorzitter. Ongeveer 90 personen bezochten deze middag waarbij Maastricht goed op de kaart is gezet. Dit initiatief wordt gecontinueerd waartoe een werkgroep is gevormd.

Varia

Divers@Gender.

Lancering van adviespraktijk (in oprichting) op congres European Research 2002. Brussel, 11-13 november 2002, waar het zesde EU kaderprogramma werd gepresenteerd.

5.4 Faculteit der Geneeskunde

De sectie Genderstudies Geneeskunde verricht onderzoek en verzorgt onderwijs op het gebied van seksespecifieke aspecten in de geneeskunde. Zij bestudeert de ogenschijnlijke seksneutraliteit van de geproduceerde (medische) kennis.

Genderstudies Geneeskunde omvat de volgende drie gebieden:

1. Het belang van gender in de gezondheidszorg en de sekse- en genderspecifieke klachten. Ook biomedische verschillen tussen de seksen komen hierbij aan bod.

2. De vrouw als arts en als hulpverleenster in de gezondheidszorg. Verandering in positie en rol van vrouwelijke artsen, medische beroeps cultuur en socialisatie tot arts worden gethematiseerd, evenals gender in de arts-patiënt communicatie.
3. Seksespecifieke hulpverlening, waarbij rekening wordt gehouden met de sociale context waarin de klachten zijn ontstaan en waarin 'empowerment'-benadering van de cliënt vooropstaat.

Het onderzoek naar sekseverschillen is ontstaan als een reactie op bestaand onderzoek in de geneeskunde. Te vaak werden en worden vrouwen in medisch onderzoek en in de geneeskundige praktijk benaderd vanuit seksestereotiepe vooroordelen. Voorbeelden hiervan vinden we in onderzoek naar de overgang, waarbij lichamelijke en psychische klachten van vrouwen tussen de 40 en 60 jaar worden toegeschreven aan de overgang, zonder dat precies is nagegaan wat de klachten zijn. Te vaak gaat men ervan uit dat onderzoek verricht naar ziekten en behandeling van mannen, gegeneraliseerd kan worden naar vrouwen. Zo worden geneesmiddelen, waarvan de effectiviteit is onderzocht bij mannen, ook toepasbaar geacht bij vrouwen. Wanneer men zich enkel op epidemiologische gegevens baseert, bestaat bovendien het gevaar dat men een aandoening voornamelijk associeert met één sekse. Omdat bijvoorbeeld vooral mannen alcoholproblemen hebben, wordt over het hoofd gezien dat ook vrouwen zware drinkers kunnen zijn. Het omgekeerde komt voor bij stoornissen en klachten die aanvankelijk alleen bij vrouwen werden waargenomen. Voorbeelden hiervan zijn eetstoornissen als anorexia en bulimia nervosa, evenals ervaringen met seksueel misbruik.

Vervrouwelijking binnen het Medisch Beroep

Na de beginjaren, waarin de sectie een breedtestrategie toepaste en zowel onderwijsbijdragen ontwikkelde als onderzoek en innovatie pleegde, volgde een koerswijziging, namelijk concentratie op onderzoek. Yvonne Winants bouwde het onderzoek naar vrouwelijke artsen en gender in de socialisatie van co-assistenten uit. Dit resulteerde in 1999 in de dissertatie 'Co-assistenten als inwijding in de medische beroeps cultuur'. Tevens werden tweede- en derdegeldstroommiddelen gevonden opdat de thematiek van "vervrouwelijking binnen het medisch beroep" door meerdere onderzoekers (Monique Du Moulin en Regien Heymans) bestudeerd kon worden. De loopbanen van mannelijke en vrouwelijke artsen werden vergeleken en er volgden publicaties over de impact van deeltijdarbeid, werk-thuis interferentie, dubbele belasting, stress enzovoorts op het werk van artsen en de kwaliteit hiervan.

Burn-out onder Artsen

In 2000 werd een aanvang gemaakt met de uitbouw van de onderzoekslijn gender en stress onder artsen, in de vorm van zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek naar seksexspecifieke risicofactoren voor burn-out onder huisartsen en medisch specialisten. Er werden internationale contacten op het terrein van *women, work and health* opgebouwd (met name in de Scandinavische landen en Canada/VS). Tevens werd subsidie gevonden om onderbouwde interventies te kunnen opzetten om de 'epidemie' van stressgerelateerde klachten onder artsen seksespecifiek te kunnen aanpakken.

Wegrakingen bij vrouwen

In 1995 kwam Tiny van Merode bij de sectie werken. Momenteel heeft zij een onderzoek naar wegrakingen bij vrouwen in samenwerking met de vakgroep Neurologie afgerond. Doel van dit onderzoek was meer inzicht te

verkrijgen in voorkomen en presentatie van epileptische en niet-epileptische wegrakingen bij mannen en vrouwen. Vooral niet-epileptische wegrakingen komen veel vaker voor bij vrouwelijke patiënten (59 – 83 procent). Recent onderzoek meldt dat 10 tot 40 procent van deze patiënten een ervaring van seksueel misbruik in het verleden kent. Omgekeerd vertoont 28 procent van de incestslachtoffers 'hysterische' wegrakingen. Of vrouwen hun klachten ook anders presenteren dan mannen en of artsen de symptomen bij de seksen verschillend interpreteren, is niet bekend. Dit geldt eveneens voor diagnostiek en behandeling. Dit onderzoek maakte deel uit van een grotere epidemiologische studie naar de incidentie van wegrakingen in de algemene bevolking van de vakgroep neurologie. Naast neurologisch onderzoek werd een uitgebreide anamneselijst afgenomen. Hierin werd zeer gedetailleerd naar de fenomenologie van de aanval zelf gevraagd, zo mogelijk ook hetero-anamnestic. Daarnaast werden persoonlijkheidskenmerken, eventuele cognitieve en dissociatieve stoornissen en het autobiografisch geheugen door middel van vragenlijsten getoetst. Op 1 maart 2002 is Irene Kotsopoulos, neuroloog in opleiding, op deze epidemiologische studie gepromoveerd. Naast afwerking van de uit dit onderzoek voortvloeiende publicaties, zal Tiny van Merode haar expertise als gendermethodoloog gaan inzetten binnen klinisch medisch researchprojecten, bijvoorbeeld binnen de onderzoeksschool CAPHRI.

5.5 Faculteit der Rechtsgeleerdheid

Genderstudies Rechten omvat het wetenschapsterrein dat zich bezighoudt met de bestudering van en de meningsvorming over de achtergronden en de werking van het recht ten aanzien van de machtsongelijkheid van mannen en vrouwen, met het doel een bijdrage te leveren aan de opheffing van die machtsongelijkheid. Vertaald naar algemeen genderstudies-onderzoek staat de vraag centraal in hoeverre een gender/sekseneutraal rechtssysteem recht doet aan een gender/seksespecifieke werkelijkheid.

Onderzoek

Het genderstudie-onderzoek aan de juridische faculteit van de UM is ondergebracht in het deelproject Vrouw en Recht. Dit valt onder de onderzoeksschool Rechten van de Mens. Uitgaande van de algemene centrale vraagstelling van Genderstudies Rechten is er sprake van een eigen vertaling in onderzoeksvragen. Daarin komt de invloed van het internationale recht en het rechtsvergelijkende onderzoek steeds meer centraal te staan. Met name het Europese gemeenschapsrecht en de mensenrechtenverdragen zijn belangrijke bronnen voor onderzoek.

Binnen het dissertatie-onderzoek heeft Ria Wolleswinkel het recht op *family life* binnen het straf- en penitentiaire recht bestudeerd, waarbinnen de positie van gedetineerde moeders centraal stond. Lopend dissertatieonderzoek richt zich op de positie van vrouwen in de sociale zekerheid (beginsel van gelijke behandeling) en op het recht op huisvesting van vrouwen (Ingrid Westendorp). In deze onderzoeken wordt gekozen voor een genderbenadering van mensenrechten en beginselen in het internationale recht, ook bij de implementatie in nationale rechtsordes. Vanzelfsprekend speelt de interpretatie en implementatie van het VN-Vrouwenverdrag daarbij een centrale rol.

In oktober 2002 werd door het Centrum van de Rechten van de Mens in Maastricht een internationale expertmeeting georganiseerd over Art. 4 lid 1 van het Vrouwenverdrag, dat gaat over positieve actie. In 2001 werd namelijk bekend dat het toezichthoudend comité bij het Vrouwenverdrag (CEDAW) een Algemene Aanbeveling bij dit artikel wil maken. In overleg met het CEDAW werd besloten een deskundigenbijeenkomst over het onderwerp

te beleggen in Nederland. Vanuit Maastricht namen Ria Wolleswinkel en Fons Coomans aan de voorbereidingen deel. De werkgroep bestond tevens uit Ineke Boerefijn (Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten UU), Jenny Goldschmidt (E.M. Meijers Instituut, RUL) en Rikki Holtmaat (onafhankelijk consultant). Dit vijftal verzorgte tevens de eindredactie van de in 2003 bij Intersentia te verschijnen bundel. Subsidie werd verkregen van NWO, DCE en Buitenlandse Zaken.

Na haar promotie is Ria Wolleswinkel doorggegaan met het onderzoek naar de invulling van het *family life* van gedetineerde moeders en heeft zij daarover regelmatig gepubliceerd. (bijvoorbeeld 'Zwanger en gedetineerd', *Nemesis* 2002, 5, pp. 149-157.) Ook leverde zij een bijdrage in de terugkerende kroniek over straf- en strafprocesrecht in *Nemesis*, tijdschrift over vrouwen en recht (samen met Renée Kool en Katinka Lünemann, beiden destijds verbonden aan de UU).

Daarnaast is zij voorzitter van EUROCHIPS, European Committee on Children of Imprisoned Parents, dat gevestigd is in Parijs. Deze organisatie heeft als doel de positie van kinderen van gedetineerden zichtbaar te maken en praktische initiatieven in diverse Europese landen te ondersteunen. Er vindt uitwisseling van kennis en ervaring plaats via de website en een nieuwsbrief en er komt een *practical guide*. Er zijn twee betaalde parttime coördinatoren die vooral het praktische werk voor de organisatie in Parijs verzorgen. Daarbij moet gezocht worden naar subsidiekanalen om ook onderzoek, workshops en congressen te bekostigen.

Ria Wolleswinkel heeft, evenals Caroline Forder (participatie van kinderen in de echtscheidingsprocedure), Susan Rutten (kinderhuwelijk en Islam) en Jacqueline Schoonheim (recht op onderwijs van gehandicapte kinderen), bijgedragen aan een congres en een bundel over de Rechten van het Kind, waarbij ook het genderperspectief aandacht kreeg. (J.C.M. Willems (ed.), *Developmental and Autonomy Rights of Children, Empowering Children, Caregivers and Communities*, Intersentia, Antwerpen, 2002)

Er is door Ingrid Westendorp een artikel geschreven en op internationaal congres gepresenteerd inzake 'The Feasibility of a Violations Approach of Women's Economic, Social and Cultural Rights'. Gepubliceerd in: Th.C. van Boven, C. Flinterman, I. Westendorp (eds.) (1998). *The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights, SIM Special No. 20*. Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights. De gebruikelijke manier om de inhoud en reikwijdte van mensenrechten te definiëren is de verdragsbepalingen nader uit te leggen en te proberen een bepaald aantal kernrechten te formuleren. Het onderzoek dat in het kader van het congres is gedaan, heeft betrekking op een andere methode, namelijk te kijken of een bepaalde gedraging moet worden beschouwd als een schending van een bepaald recht en op die manier het specifieke 'recht' nader inhoud geven. Met name is er gekeken of deze methode geschikt zou zijn om toegepast te worden door het Vrouwencomité ter nadere invulling van de rechten vervat in het Vrouwenverdrag.

En ander onderzoek is dat naar het fenomeen 'dubbele discriminatie', dat wil zeggen discriminatie op grond van ras en geslacht. Het daarbij verschenen artikel is getiteld 'Double Discrimination; Racism and Sexism Combined', gepubliceerd in: F. Coomans, F. Grünfeld, I. Westendorp, J. Willems (eds.) (2000). *Rendering Justice to the Vulnerable*. The Hague/London/Boston: Liber Amicorum in Honour of Theo van Boven, Kluwer Law International.

In het kader van het proefschrift van Westendorp is een onderzoek ingesteld naar de (tijdelijke) huisvesting van vluchtelingenvrouwen (dat wil zeggen zij die een landsgrens overschreden hebben) en vrouwelijke ontheemden (*internally displaced persons*: vrouwen die vaak om dezelfde redenen als vluchtelingen hun woning hebben moeten

verlaten, maar die binnen de landsgrenzen zijn gebleven). Het ging haar erom te achterhalen of er verschil is tussen de gewenste opvang en huisvesting van mannen en vrouwen en zo ja, in hoeverre er rekening wordt gehouden met bepaalde wensen of behoeften. Dit stuk is begin dit jaar bij de redactie van een tijdschrift ingediend en wordt dit jaar gepubliceerd in *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Utrecht: 'Housing Rights and Related Facilities for Female Refugees and Internally Displaced Women'.

Een verder onderzoek van Westendorp is een onderzoek naar weduwschap als oorzaak van dakloosheid of slechte huisvesting in een aantal Afrikaanse en Aziatische landen en met de vraag of gedwongen uitzettingen (*forced evictions*) als oorzaak van dakloosheid een gendercomponent heeft. Beide stukken worden niet apart gepubliceerd, maar zullen onderdeel van haar proefschrift vormen.

Naast dit specifieke Vrouw en Recht blok, heeft Ingrid Westendorp de afgelopen jaren verschillende studenten begeleid die een (mini-)scriptie hebben geschreven over een Vrouw en Recht onderwerp. Onder andere zijn er werkstukken geschreven over vrouwenbesnijdenis, verkrachting in het internationale recht, gedwongen huwelijken van meisjes en weduwegebruiken.

Onderwijs

Naast de inzet van medewerkers in het algemene onderwijs in de rechtenfaculteit en soms op andere plekken binnen de UM is er een aantal specifieke keuzeblokken in het einddoctoraal aangeboden op het terrein van genderstudies, waarvan hier de korte inhoud wordt weergegeven.

blok: The Principle of Equality; the implementation of international women's rights on the domestic level.

In het academisch jaar 2000-2001 is het bestaande vrouw en recht blok inzake Het Gelijkheidsbeginsel, geheel herzien. Het is een Engelstalig blok geworden, getiteld: The Principle of Equality; the implementation of international women's rights on the domestic level. Het blok bestaat uit vier onderdelen. In het eerste deel worden concepten als gelijkheid (formeel en materieel) en discriminatie (direct en indirect) behandeld. Verder wordt geïnventariseerd welke internationale instrumenten de gelijkheid van vrouwen garanderen en in hoeverre deze van belang zijn in de Nederlandse rechtsorde. Het tweede deel gaat in op het Vrouwenverdrag. Het verdrag komt in al zijn facetten aan de orde, met name het toezichtsmechanisme, het Vrouwencomité. Als afsluiting van dit gedeelte kiezen de studenten ieder individueel een bepaald recht dat door het Vrouwenverdrag wordt gegarandeerd en schrijven daar een kort paper over waarin zij in ieder geval naast de internationaalrechtelijke aspecten ook de implementatie van dat recht in Nederland en in nog een ander land (naar keuze) vergelijken. Vervolgens presenteren zij hun paper in de groep die er commentaar op levert c.q. vragen over stelt. Het derde deel gaat uitsluitend over het recht op arbeid van vrouwen binnen de EU. De belangrijkste jurisprudentie komt aan bod en alle facetten van gelijkheid binnen de arbeid, zoals pensioenen, het vraagstuk van werk van gelijke waarde en positieve actie, komen aan bod. Het laatste gedeelte gaat over geweld tegen vrouwen in al zijn vormen. Er wordt onder meer ingegaan op huiselijk geweld, schadelijke traditionele praktijken, seksuele intimidatie en vrouwenhandel. Ook dit gedeelte wordt afgesloten met een individueel geschreven paper dat in de groep gepresenteerd wordt.

blok: Slachtoffers en het (straf)recht

Uitgangspunt van het blok is studenten inzicht te verschaffen in de positie van het slachtoffer in het strafrecht. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan de positie van slachtoffers van seksueel geweld in brede zin. Zo komen naast verkrachting, aanranding en seksueel misbruik ook onderwerpen als geweld in de privésfeer, kinderporno, sekstoerisme, mensenhandel en prostitutie aan de orde. In de keuze van de delicten wordt rekening gehouden met de mogelijke genderspecificiteit van bepaalde vormen van geweld. De vraag is of deze slachtoffers zich onderscheiden van slachtoffers van ander delicten en als dat zo zou zijn, of het recht daarmee rekening kan houden. Verder wordt bediscussieerd waar de begrenzing van het straf(proces)recht ligt en wordt onderzocht welke mogelijkheden het civiele recht biedt en hoe integratie tussen straf- en civielrecht plaatsvindt, bijvoorbeeld via schadevergoedingsmogelijkheden, straat- en contactverboden of een al dan niet verplichte aids-test. Op internationaal niveau is er meer oog gekomen voor de bescherming van kinderen en vrouwen tegen (seksueel) geweld, bijvoorbeeld in de oorlogstribunalen, maar ook in het vluchtelingenrecht en via een speciale aanbeveling bij het Vrouwenverdrag. Hoe werkt dit door in de nationale rechtsorde? Op metaniveau komt steeds de vraag aan de orde in hoeverre in het recht dominante normen weerspiegeld worden en welk effect de (soms dubbele) victimalisering van slachtoffers daarop heeft. Via deze integrale benadering van het thema 'slachtoffers', worden kennis van en inzichten in de grondslagen en partijposities in verschillende rechtsgebieden verder uitgediept.

blok: Recht in een multiculturele samenleving

Het inzicht dat we in een multiculturele samenleving wonen, waarin we er niet op voorhand van kunnen uitgaan dat normen en waarden algemeen worden aanvaard, stelt ons voor tal van praktische en principiële vragen: hoe ver reikt de tolerantie over en weer, en hoe kunnen we juridisch vorm geven aan die (begrensde) tolerantie? Het Nederlandse recht kent bijvoorbeeld geen 'verstoting'; volgt daaruit dat een buitenlandse 'verstoting' in Nederland dus ook niet kan worden erkend (waardoor iemand die in Marokko rechtsgeldig is gescheiden, zich bij een nieuw huwelijk in Nederland schuldig maakt aan polygamie)? En moet iemand met een beroep op godsdienstvrijheid worden vrijgesteld van het werken op zondag, terwijl collega's op die dag wel moeten werken? En mag het dragen van een hoofddoekje voor een werkgever reden zijn voor ontslag? Hoe moet een rechter dit beoordelen? Dergelijke en andere kwesties komen in dit blok aan de orde aan de hand van (rechtsvergelijkende) literatuur, rechtspraak en wetgeving op verschillende rechtsgebieden: mensenrechten, strafrecht, internationaal privaatrecht, staats- en bestuursrecht, arbeidsrecht, familierecht, Europees recht en metajuridica.

Naast het groepsgebonden onderwijs dat in bovenstaande blokken is gegeven, zijn er veel individuele studenten begeleid bij het schrijven van miniscripties en eindscripities en vonden er geregeld stagebegeleidingen plaats.

5.6 Faculteit der Algemene Wetenschappen en de Faculteit der Psychologie

Binnen de Faculteiten Algemene Wetenschappen en Psychologie bestaat nog geen onderwijs en onderzoek waarin gender en diversiteit expliciet dienen tot onderwerp van vraagstelling en analyse. Er is binnen Psychologie wel al een facultaire vertegenwoordiger die aan de weg timmert.

6. Publicaties, Papers, Lezingen en Netwerken

6.1 prof. dr. Maaike Meijer

Wetenschappelijke publicaties

(2003) Redactie *Cultuur en migratie in Nederland. Kunsten in beweging (I) 1900-1980*. Den Haag: SDU. (met R. Buikema)

(2001) Redactie themanummer *Essay. Nederlandse letterkunde*, 6/4 (november) 279-288. (themanummer *Essay*)

(2003) Het populaire lied als literatuur voor alle leeftijden. In: H. van Lierop DeBrauwier & P. Mooren (red.), *Mondige jeugdliteratuur* (bundel symposium). Tilburg: Biblion.

(2003) 23 oktober 1915. Bela Ruha, “tsigaan en komponist” wordt voorgesteld aan het Amsterdamse publiek. De intocht van zigeuners en hun muziek. In: R. Buikema & M. Meijer (red.), *Cultuur en migratie in Nederland. Kunsten in beweging (I) 1900-1980*. Den Haag: SDU.

(2003) Gepland en geordend, maar niet doorleefd: Nederland rond 1950. *Tijdschrift voor Sociale geschiedenis*, 29/1, 69-80. (themanummer *De ijkpunten geijkt*)

(2003) Poëzie en de cultuur van het innerlijk. In: P. Mooren e.a. (red.), *Bijna Klassiek. Spraakmakende teksten uit de Tilburgse symposia* (pp. 292-309). Leidschendam: Biblion Uitgeverij.

(2002) Migrerende motieven, pratende poppen. In: J. Baetens & G. Verstraete (red.), *Cultural Studies. Een inleiding*. Nijmegen: Vantilt, 55-71.

(2001) Gender effects of male literary discourse: the case of Hélène Swarth. In: S. van Dijk, L. van Gemert & S. Ottway (eds.), *Writing the history of women's writing. Toward an international approach*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 109-120.

(2001) Entries on 26 Dutch and Flemish Writers. In: J. Eldridge Miller, *Who's Who in Contemporary Women's Writing*. London/New York: Routledge. (with Agnes Andeweg)

(2001) Denken over het essay. Inleiding tot het thema. *Nederlandse letterkunde*, 6/4, 279-288. (themanummer *Essay*)

Overige publicaties en marginalia

(2002) Het huilende zigeunerjongetje. Zigeunerisme in Europa. *LOVER*, 29/2, 6-10.

(2002-2003) Periodieke Column in *Observant* (p. 2). (Maastrichts Universiteitsblad)

(2002) Recensie van L. Herman & B. Vervaeck, *Vertelduivels: Handboek verhaalanalyse*. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, 118, 134-136.

(2002) Virginia Woolf. *LOVER*, 29/1, 18. (themanummer *Heldin*)

(2001-2002) Wekelijkse briefwisseling met Louis Boon in *Observant* (Maastrichts Universiteitsblad)

(2001) Gastredacteur van *Nederlandse letterkunde* 6, no 4. (themanummer *Essay*)

Lezingen, papers en andere presentaties

(2003) Deelname aan radio-discussieprogramma *Faros* (Teleac) over gender en etniciteit, 15 mei.

(2003) *Uit volle borst wraak. De terugkeer van melodrama in de hoge cultuur*. Lezing tijdens symposium Mondige jeugdliteratuur. Over de raakvlakken tussen jeugdliteratuur en volkscultuur. KUB Tilburg, 15 januari.

(2002) *The Upward Mobility of Melodrama*. Paper voor Conference Cultural Crises in Art and Literature, session 'Literary (sub)cultures.' Groningen, November 22.

(2002) *Loffelijke traditie. Over oude en nieuwe lofdichten van en voor vrouwen*. Lezing tijdens symposium De kunst van de verstaanbaarheid. (Bij het afscheid van prof. dr. Riet Schenkeveld van de Universiteit Utrecht.) Academiegebouw, 31 oktober.

(2002) Deelname aan debat De taal van de moraal. Amsterdam, De Rode Hoed, 9 juni.

(2002) *Het kkkk...ka...ka...kan wel*. Gesproken column tijdens symposium Het kan wel. Over studeren en werken met een functiebeperking. Universiteit Maastricht, Akenzaal, 24 april.

(2002) Reactie op Ineke Bulte, *Poëzie en poëtica van na-oorlogse dichters* in themanummer genderstudies *Tijdschrift Nederlandse Taal en Letterkunde*. Presentatie op studiedag van het Werkverband Genderstudies Neerlandistiek. Utrecht, 19 april.

(2002) *Behoud van werkplezier in topfuncties*. Lezing bij de lancering van het OnderzoeksAtelier V/m aan de RUG. Groningen, Academiegebouw, 11 april.

(2002) *Narratologie in genderperspectief*. Lezing over feministische narratologie en bespreking van het nieuwe handboek van Herman & Vervaeck *Vertelduivels*. Onderzoekscolloquium genderstudies, 10 april.

(2002) *Gepland en geordend, maar niet doorleefd: ijkpunt 1950*. Paper in reactie op Cees Schuyt en Ed Taverne *Welvaart in zwart-wit (Ijkpunt 1950)* in de reeks *Nederlandse cultuur in een Europese context*. Studiedag Maastricht, Groote Societeit, 22 maart.

(2002) *Een nieuw werk-ethos. Werken in 2025*. Lezing voor de Rotaryclub Maastricht. Restaurant Manjefiek, 4 februari.

(2002) *Sustainable Development voor toppers*. Voordracht voor ambtenaren van de Gemeente Maastricht. (Ter gelegenheid van afscheid wethouder Veronica Dirksen.) Centre Céramique, 31 januari.

(2001) *De toekomst van werken: stijlen van mannelijk en vrouwelijk leiderschap*. Lezing voor Seniorenclub Maastricht. Restaurant Manjefiek, 19 december.

(2001) Reactie op Lies Wesseling, *Geleerde moeders*, op symposium Zo kan het ook! Een symposium over geleerde moeders. Maastricht, Aula Minderbroedersberg, 15 november.

(2001) *Representaties van zigeuners in het Nederlandse/Europese lied in de 20^e eeuw*. Lezing voor het Werkverband genderstudies, Neerlandistiek en literatuurgeschiedschrijving. Studiedag, 19 oktober.

(2001) *Orientalistische zigeunerbeelden in literatuur, populaire liederen en schilderijen*. Paper voor de conferentie Multiculturalisme en feminisme, SISWO. Amsterdam, 5 oktober.

Trainingen en dergelijke

(2002) Dagdeel training Interculturele Communicatie in de cursus Communicating with the Public (voor communicatie- en beleidsambtenaren uit Oost- en Midden Europa) in opdracht van de Rijksvoorlichtingsdienst, 21 oktober.

(2002) Eéndaagse gendertraining voor de Emancipatieraad Meerssen. Maastricht, 1 maart.

(2001) Brainstorm met genderdeskundigen, in opdracht van Odyssee. Berg en Dal, 18 december.

Redacties, commissies, besturen, netwerken

Lid Commissie Publikatiesubsidies NWO

Lid Commissie Talentontwikkeling in het kader van HRM-beleid UM

Voorzitter Commissie Emancipatie en Diversiteit UM

Lid Adviesraad MUNDO-UM

Jury prijsvraag Nieuw Feministisch Manifest *LOVER*

Bestuur van de Nederlandse Onderzoekschool Vrouwenstudies NOV

Lid van Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Lid van de Adviesgroep Emancipatie en Diversiteit, Universiteit Maastricht

Lid van de SANPAD-adviesraad (South African Research Programme on Alternatives in Development)

Jurylid Annie Romeinprijs

Panellid bij DCE-onderzoekproject Taal en beeldvorming m/v in bedrijf (uitgevoerd door bureau Brouns & Sibbes, Groningen)

Editorial Board van het *European Journal of Cultural Studies*

Lid onderwijscommissie Nederlandse Onderzoekschool Vrouwenstudies

Lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Redactieraad Biografieën, ingesteld door de Commissie Wetenschap van het Prins Bernhard Fonds

Projecten

(2001 -) Hoofdredacteur van het project 'Diversiteit en culturele dynamiek. Nederlandse cultuur in de twintigste eeuw' - boekenreeks in vijf delen, in opdracht van de Commissie Wetenschap van het Prins Bernhard Cultuurfonds. (In samenwerking met R. Buikema, L. Lucassen, G. Wekker en W. Willems)

(2001 -) Perioderedactie 20e eeuw van de Nederlandse Literatuurgeschiedenis van de Taalunie. (Hoofdauteurs van de 2 delen 20e eeuw zijn Jaap Goedegebuure en Hugo Brems. Tijdsbeslag van dit redacteurschap: 0.1)

6.2 prof. dr. Marli Huijer

Wetenschappelijke publicaties

(2003) Vrijmoedig spreken. Publieke gesprekken over gender en biotechnologie. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 2, 29-42. (Oorspronkelijke versie als oratie)

Overige publicaties

(2003) Vrijmoedig spreken - over prenataal onderzoek op borstkanker. *LOVER*, december (te verschijnen)

(2003) Heldinnen in de race om de kloon. *Opzij*, 2, 36.

Lezingen, papers en andere publicaties

(2002) *Plugging Gender Issues into Bionanotechnology*. Paper voor Society for Social Studies of Science (4S). Milwaukee Wisconsin (USA), november 7-10

(2003) *Democratic Transactions and the life sciences*. Paper presentatie naar aanleiding van het Genderdemocratisch Labyrint en oratie tijdens internationale conferentie *Vital politics: health, medicine and bioeconomics into the twenty-first century*. Onder auspiciën van het London *History of the Present* network, afdeling sociologie London School of Economics en Goldsmiths College, University of London. Londen, September 4-7.

(2003) *Consensus met behoud van diversiteit: een kwestie van vertrouwen?* Lezing tijdens symposium Naar een ethische toetsing van biotechnologie. Wie durft?, Commissie Genetische Modificatie (COGEM). Utrecht, 11 juni.

(2003) Deelname debat De terugkeer van het engagement. Met Marli Huijer, Karen Vintges, Hub Zwart en Joep Dohmen. Utrecht, Filosofisch Café, 2 juni.

(2003) *Geslachtsbepaling*. Lezing tijdens alumni-diner Rijksuniversiteit Groningen. Den Bosch, 24 april.

(2003) *Genomics, scientists and public arenas*. Gastcollege International Mastercourse Biomedicine, Science Education and Communication. Universiteit Utrecht, 17 april.

Naar aanleiding van haar oratie hield Marli Huijer inleidingen bij onderzoekscolloquia van:

(2003) BOTS, Cultuurwetenschappen (co-referenten: Ruth Benschop en René Gabriëls). Universiteit Maastricht, 2 april.

(2003) Faculteit Wijsbegeerte en Maatschappij Wetenschappen. Universiteit Twente, 27 maart.

(2003) Theorie, Onderzoek & Normativiteit, Gezondheidswetenschappen (co-referenten: Ruth Benschop en Guy Widdershoven). Universiteit Maastricht, 19 maart .

Interviews

(2003) Vier vragen aan .... Marli Huijer. *Psychologie Magazine*, april, 8.

2003) Vrouwen moeten hun stem laten horen. *Algemeen Dagblad*, 21 februari. (Interview door Lisette Thoof)

(2003) Vrijmoedige vrouwen gezocht. Opzij-hoogleraar Huijer houdt oratie over biopolitiek. *Observant*, 13 februari. (Interview door Maurice Timmermans)

(2003) Opzijhoogleraar Marli Huijer over genendebat. Vrouwen, spreek! *Jonas Magazine*, februari, 52-55. (Interview door Lisette Thoof)

(2003) Interview met Marli Huijer over medisch-ethische wetten onder Paars. *Filosofie Magazine*, november, 26-27.

(2002) Gesprek over kunst, psychiatrie en filosofie tussen Erik Hagoort en Marli Huijer. *ThRu* (Theoretische ruimte, periodiek cahier van Lokaal 01, Breda) 01 – 09, 1-8. (Door Erik Hagoort)

(2002) Moet elk kind geboren worden? / Moet een Down-kind geaborteerd? Marli Huijter: de nieuwe Opzij-hoogleraar. *Opzij*, september, 22-24. (Interview door Anke Manschot)

(2003) Radio-interview over gender en biotechnologie, *Business News Radio*, 13 februari.

(2003) Radio-interview over het kweken van embryo's voor medisch-wetenschappelijk onderzoek, lokale zender *LI*, 12 februari.

(2003) Televisie-interview over prenataal testen op borstkanker, *Knevel op zaterdag*, 25 januari.

6.3 prof. dr. Liesbet van Zoonen

Wetenschappelijke publicaties

(2002) Gendering the internet: claims, controversies and cultures. *European Journal of Communication*, 17/1, 5-23.

(2002) Gender en technologie: om de betekenis van internet. In: G. Verstraeten (red.), *Cultural Studies in Nederland*. Nijmegen: Vantilt.

(2001) Big Brother: Desire and resistance in everyday life. *Media, Culture and Society*, vol. 23 (5), 669-677.

(2001) Feminist internet studies. *Feminist Media Studies*, 1/1, 67-72.

(2001) Een computer kan niet knuffelen. De betekenis van internet voor communicatie en identiteit. In: H. Bouwman (red.), *Communicatie in de informatiesamenleving*. Utrecht: Lemma, 71-90

Lezingen, papers en andere presentaties

(2001) *De/re/gendering the internet: current feminist perspectives*. Keynote address for the Media, Communication and Cultural Studies Association Britain. Loughborough, February 14.

Redacties, commissies, besturen, netwerken

Lid van Adviesgroep jaarlijkse Universiteitsdag

Onderzoeksdomeinleider Media, cultuur en burgerschap - ASCOR

Lid van Senaat Universiteit van Amsterdam

Redactielid *Cultuur*, Vlaams/Nederlands Tijdschrift voor Etnologie

Lid NWO Programmacommissie Maatschappij en Electronische Snelweg

Lid NWO Beoordelingscommissie Aspasia

Contributing editor *New Media and Society*

Lid van Editorial board *European Journal of Communication*: Sage

Lid van Editorial board *Journalism Studies*: Routledge

Lid van Advisory board *Critical Media Studies*, boekserie van Rowman & Littlefield Publishers

Lid van Editorial board *Feminist Media Studies*: Sage

6.4 dr. Mineke Bosch

Wetenschappelijke publicaties

(2003) Redactie *De ijkpunten geijkt*. Themanummer *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 29/1 (met Marieke Hellevoort)

(2002) Themaredactie *Geschlechterdebatten. L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichte*, 13/2.

(2003) De ijkpunten geijkt... Evaluatie van het NWO-onderzoeksprogramma Nederlandse cultuur in Europese context, uit het perspectief van vrouwengeschiedenis en genderstudies. *De ijkpunten geijkt*. Themanummer van *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 29/1, 1-20.

(2003) Het schriftje van Martina Kramers in het licht van de geopolitieke verhoudingen in het internationale feminisme in het begin van de twintigste eeuw. *Historica*, 26/2, 6-9.

(2003) History and Historiography of Dutch Feminism, 1880 – 1990. In: B. Pietrow-Enker & S. Paletschek, (eds.), *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century*. Stanford University Press (te verschijnen)

(2003) Indrukken van een dame op reis: Aletta Jacobs in Nederlands-Indië. In: D. de Weever, (red.), *Reisbrieven van vrouwen uit Nederland-Indië*. Hilversum: Terra Incognita (te verschijnen)

(2002) Women in Science: A Dutch Case? *Science in Context*, 5/4, 484-527.

(2002) Naar een deltaplan voor *total E/quality* en diversiteit in de universiteit? In: F. Droës & Y. Benschop (red.), *Op de voet gevolgd. Gender en emancipatiebeleid*. Kampen, Kok Agora. (eerder verschenen in *Tijdschrift voor Genderstudies*)

(2002) Women, gender and the life sciences. In: *Gender in Research. Brussels 8/9 November 2001. Conference Proceedings* (pp. 65-73). European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

(2002) Tussen geleerdheid, kritische wetenschap en ondernemend onderzoek. Kennis en identiteit in het Centrum voor Gender en Diversiteit. *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek: De maatschappelijke taak van wetenschapsstudies*, 25/1, 46-59.

(2001) Vrouwelijke vruchtbaarheid en mannelijke melkproductie: Aletta Jacobs en Catharine van Tussenbroek over lichaam en leven. In: K. Wils (red.), *Het lichaam m/v* (pp. 141-164). Leuven: Universitaire Pers Leuven.

Overige publicaties en marginalia

(2003) Over het jatten van schatten uit het archief. *LOVER*, 30/1.

(2002) Vrouwen om nooit te vergeten. *LOVER*, 29/1.

(2001) Willemien H. Posthumus/van der Goot. In: *Biografisch Woordenboek van Nederland, vol V*. Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis. [idem]

(2001) Question to be mapped, not answered! In: *Women and Science: Making Change Happen. Proceedings of the Conference*. European Commission. [idem]

(2001) Universiteiten moeten vrouwen alle kans geven. *NRC Handelsblad*, 8 maart.

Rapporten

(2002) *Duidelijke taal! Evaluatie van de implementatie van het diversiteitbeleid in ZoN-MW, 1998 / 2002*. In opdracht van ZoN-MW. Maastricht, november. (met Ilse van Lamoen)

(2001) *Gender in research. Gender Impact Assessment of the specific programmes of the Fifth Framework Programme: Quality of Life and Living Resources*. Directorate general for research/QoL. (with Ineke Klinge)

(2001) *Executive summary and recommendations. Gender in research. Gender Impact Assessment of the specific programmes of the Fifth Framework Programme: Quality of Life and Living Resources*. Quality of Life and Management of Living Resources / Centre for Gender and Diversity. Maastricht, November. (with Ineke Klinge)

(2001) *Vrouwen moeten door dat plafond heen*. Evaluatie van het Aspasia-programma, eerste ronde: ervaringen, resultaten, effecten. In opdracht van het LOEKWO. Maastricht. (met M. Potting)

Lezingen, papers en andere presentaties

(2003) Voordracht over gender mainstreaming van het Europese onderzoeksbeleid in de vergadering van de Senat van de RWTH. Aken, 31 juli.

(2003) Reactie op de IIAV/NOV/lezing van Ellen Carol Dubois, *Woman Suffrage after 1920: the continuing story*. Amsterdam, 3 juni.

(2003) Lezing tijdens de Tagung *Gender/Konsequent*. TU Braunschweig, 30 mei.

(2003) Deelname aan Ronde Tafel ter gelegenheid van de teruggave van de geroofde archieven van het vooroorlogse IAV. IIAV, Amsterdam, 26 mei.

(2003) Lezing over gender mainstreaming tijdens de aio-netwerkdag van de Onderzoeksschool Mensenrechten. Maastricht, 16 mei.

(2003) Presentatie over EQUAL-project Doorbreking Genderkloof Universiteiten, bij de Werkgroep gelijke kansen van de VLIR (Vlaamse VSNU). Brussel, 8 mei.

(2003) Deelname aan Round Table over Women in European Science. Valencia, 4 april.

(2003) Training over Vrouwen, gender en wetenschap, in het kader van EQUAL. Valencia, 3 april.

(2003) Lezing tijdens het symposium Ruimte voor vrouwen. Wageningen Universiteit, 18 maart.

(2003) Presentatie van het rapport Duidelijke taal in Themacommissie Sekse en Gezondheid van ZoN-MW. Utrecht, 14 januari.

(2002 en 2003) Lezing over Historische visies op het lichaam in GW blok 3.5Z: In het hoofd, in het lijf.

(2002 en 2003) Lezing over het 'glazen plafond' in het GW blok 3.6Z: Gender en beroeps carrière.

(2002 en 2003) Lezing over Gender mainstreaming in GW blok 3.6Z: Gender en beroeps carrière.

(2002) Inleiding tijdens de *Kick-off meeting* Gender in de mainstream. Maastricht, 28 november.

(2002) Bijdrage aan de Fachtagung mit Expertinnen und Experten aus Wissenschaft und Wissenschaftsverwaltung zum Thema Frauen in der Medizin. Op uitnodiging van de Bund Länder Kommission für Bildungsplanung und Forschungsförderung. Bonn, November 7.

(2002) Lezing in het Forschungskolloquium Wissenschaftsforschung als Geschlechterforschung, ZIFG. TU-Berlin, 6 november.

(2002) Presentatie in de Arbeitsgruppe Frauenarbeit in den biologischen Wissenschaften des frühen 20. Jahrhunderts, ZIFG. TU-Berlin, 5 november.

(2002) Lezing over de Reisbrieven van Aletta Jacobs voor de vakgroep Indische letteren. Leiden, 26 april.

- (2002) Inleidend paper tijdens het symposium De ijkpunten geijkt. Maastricht, 22 maart.
- (2002) Paper voor Colloque Européen, Femmes et Sciences. Ville de Grenoble, 8-9 maart.
- (2002) Paper voor symposium over historische tijdschriften, IISG. Amsterdam, 10 januari.
- (2002) Presentatie van resultaten van Gender Impact Assessment in de Programmacommissie van het specifieke programma Quality of Life and Management of Living resources van FP5. Brussel, 2 november.
- (2001) Paper voor de internationale conferentie Knowledge, learning and Cultural Change, RUG. Groningen, 17 november.
- (2001) Lezing over het Aspasia Rapport in het kader van het OnderzoeksAtelier. Maastricht, 13 november.
- (2001) Presentatie van de Gender Impact Assesment tijdens de Europese Gender in Research. Brussel, 8-9 november.
- (2001) Lezing tijdens het Internationale colloquium Gender Mainstreaming at Universities. Leuven, 19 oktober.
- (2001) Lezing tijdens de opening van het academisch jaar van de Faculteit Cultuurwetenschappen. Maastricht, 6 september.
- (2001) Forum bijdrage aan het congres Frauenförderung in Wissenschaft und Forschung – überholter Ansatz oder zukunftsweisende Politik? Bonn, 28 mei.
- (2001) Presentatie tijdens de conferentie Gender, Genes and European Biopolitics. Linköping (Zweden), 4-6 mei.
- (2001) Lezing tijdens het symposium The Dutch Case, NOV. Utrecht, 17 april.
- (2001) Presentatie van het Aspasia-rapport aan Minister Hermans. Den Haag, 12 april.
- (2001) Paper tijdens Internationale Workshop Gender Ethnicity and Globalisation, Faculteit Cultuurwetenschappen. Maastricht, 30-31 maart.
- (2001) Presentatie tijdens EC Coordinating Conference Gender Impact Study FP5. Brussel, 5-6 maart.

Trainingen

- (2003) Training gender mainstreaming in Landelijk project HMF, De Bilt, 18 februari.

Interviews

- (2003) Televisie-interview over teruggave archieven uit Moskou, NOS (8-uur Journaal), 28 mei.
- (2003) Televisie-interview ter gelegenheid van teruggave archieven uit Moskou AT5 (stadsnieuws), 26 mei.
- (2003) Radio-interview over Rosa manus, VPRO (OVT), 27 april.
- (2002) Radio-interview Aletta Jacobs in het kader van een serie interviews met biografen.
- (2002) Interview in *Hypothese*, 9/34 (themanummer Pijnlijke wetenschap Mmmmmmmmm/v)
- (2001) Radio-documentaire over Aletta Jacobs, Wereldomroep.

Redacties, commissies, besturen, netwerken

Lid van de (werkende) redactieraad van *L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft*

Lid van de European Technology Assessment Network (ETAN) expert group on Women and Science

Lid van de (werkende) redactieraad van het *Biografisch Woordenboek van Nederland* (Nederlands Historisch Instituut in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag)

Referent *Tijdschrift voor Genderstudies*

Lid van de International Advisory Board van de *Journal of Women's History*

Adviseur van de commissie ter voorbereiding van een expertisecentrum Vrouwen in de wetenschap, tevens lid van het ad hoc platform Vrouwen in de wetenschap dat hiervoor in het leven werd geroepen

Bestuursadviseur Nederlands Genootschap voor Vrouwenstudies (Dutch Association of Women's Studies)

Voorzitter van het LOEKWO (2001-2002)

Plaatsvervangend lid van de Commissie Emancipatie en diversiteit van de UM

Lid van de commissie Biografisch Berichten – Feministen tweede feministische golf (1965-1980) van VVG en Stichting emancipatie online.

Adviserend bestuurslid van het NGV

Bestuurslid van de Stichting Vriendinnen van het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis

Lid van de commissie ter voorbereiding van een Netwerk van netwerken: Vrouwen in de wetenschap

Projecten

2002-2003	Projectleider evaluatiestudie voor ZoN-MW (2002-2003)
2002 - 2004	Aanvrager en projectleider van ESF-EQUAL Doorbreking Genderkloof Universiteiten
2000 - 2001	Aanvrager EC-Gender Impact Study of Quality of Life and Management of Living resources (WOSCI-GEIMASbis Open Procedure (2000/s 4 – 001728).
2000 - 2001	Medeaanvrager van EU-project: Manual on Gender Mainstreaming in universities (with Leuven University). Dit project resulteerde in: Stevens, I. & Van Lamoen, I. (2001), <i>Manual on Gender Mainstreaming at Universities</i> . Leuven/Apeldoorn: Garant.
2000 - 2001	Projectleider van evaluatiestudie van het Aspasia-programma van NWO

6.5 dr. Joytsna Gupta

Publicaties

(2002) Kinderopvang. *LOVER*, 2002/3, 46-47.

(2001) Reviewed (2000): Indigenous Knowledge and practices on mother and childcare: Experiences from Southeast Asia and China, IIRR, PLAN and SCF. In: *Indigenous Knowledge and Development Monitor*, Vol. 9(3), November.

(2002) Book Review of Karen J. Warren (2000): *Ecofeminist Philosophy*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York & Oxford. In: *The European Journal of Women's Studies*, Vol. 9 (3): 364-367, Sage.

Onderwijs

Coördinator, docent en tutor in opdracht van het Centrum voor Gender en Diversiteit:

(2002) cursus Cultural Diversity in a Global Perspective: The International Classroom, maart.

(2002) cursus Denken over Gender en Diversiteit, september.

Lezingen/congressen/presentaties

(2001) Member of Panel Grenzeloos kinderloos (Infertility in different cultures), Nacht van de Voortplanting, organized by Rathenau Instituut. Amsterdam, September 14.

(2002) Workshop over Reproductive Technologies and women's health, Vivekanand Women's College. New Delhi, January.

(2002) Lezing tijdens cursus Gender en Sociale Verandering Departement van Culturele Antropologie en Niet-Westerse Sociologie. Universiteit Leiden, april.

(2002) Lecture given to medical students of the course Health and Human rights, LUMC. Leiden, May 24.

(2002) Lecture given to students of the course Human Rights: rechten van het kind, Capaciteitsgroep Internationaal en Europees Recht en Centrum voor de Rechten van de Mens, Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Universiteit Maastricht, June 12.

(2002) Lecture given to students of the course Reproductive Options Population and Development Programme, at the Institute of Social Studies. The Hague, June 3.

(2002) Presentation of own research at a colloquium at the Centre for Gender and Diversity, Faculty of Arts and Culture. Maastricht University, July 3.

(2002) Participated and presented paper *Interventions to counter gender discriminatory practices which affect the health of the girl child in India* at the conference Empowering Humanity, University for Humanistics. Utrecht, July 8-9.

Deelname aan symposia zonder papers

(2002) Participated in Inaugural Day of Imagine Identity and Culture. Amsterdam, May 23.

(2002) Participated in symposium Inspiring critical and feminist research. LOVA-dag, June 14.

Onderzoek

(2002) Fieldwork visit to Delhi and Mumbai (November 2001-January 2002) for WOTRO research Body Parts, Gender, and Property.

6.6 Margo Brouns

Wetenschappelijke publicaties

(2001) The Social Construction of Scientific Quality: science between Olympus and Agora. In: R. Braidotti, I. Lazeroms & E. Vonk, *The Making of European Women's Studies, Vol III* (pp.112-122). Utrecht: Athena/University Utrecht.

(2001) Wetenschap tussen Olympus en Agora. De vele gezichten van gender in de wetenschappen. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 4/4, 24-34.

(2001) Hoe nu verder? De vele lagen van gender in de wetenschappen. In: M. De Metsenaere (red.), *Tweespraak*. Brussel (in press)

(2001) Crumbling ivory Towers. Academic organizing and its gender effects in the Netherlands. *Gender, Work & Organization*. (with Y. Benschop, Special Issue, submitted)

Overige publicaties en marginalia

(2001) Aanrader. *LOVER 2001/3*, 30.

(2001) Het ongeziene voordeel van Zonnevelds sekse. *UK 13*, 22 november, 4.

(2001) De universiteit moet moderniseren. *RUG-katernen*, 21 juni.

(2001) RUG is gesloten Olympus voor vrouwen. *UK 30*, 19 april, 4.

(2001) Mutsige vrouwen zit het glazen plafond absoluut niet in de weg. *de Volkskrant*, 8 maart (met Evelien Tonkens).

Rapporten

(2001) *Coaching: een TIK in het glazen plafond?* Den Haag: Elsevier Bedrijfsinformatie (met Jacqueline Sibbes en Ruud Tap) (in press)

(2001) *Zoeken naar pasvorm; een studie naar strategieën om het glazen plafond te doorbreken in Denemarken, Italië, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten*. Amersfoort/Den Haag: Twynstra Gudde / Directie Coördinatie Emancipatiebeleid (met Sietske Waslander en Debora Strijbos)

(2001) *Toegang tot de Top. Onderzoek naar selectie kandidaten KNAW-fellowship Rijksuniversiteit Groningen, ronde 1996 tot en met ronde 2000*. Groningen: Universiteit Groningen (met Jet Spits)

Interviews

(2001) *NRC Handelsblad*, 27 februari.

(2001) *Parool*, 3 maart.

(2001) Radio-interview, Humanistisch Verbond, 19 maart.

(2001) Televisie-interview, *KRO ontbijt-tv*, 2 april.

(2001) *Marie Claire*, 30 juni.

(2001) *Op Gelijke Voet*, 10 juli.

Invited lectures

(2001) *Waardering van kwaliteit*. Theater Instituut Nederland, 4 oktober.

6.7 drs. Annelies van der Horst

Overige publicaties

(2002) What women really want: bepalende factoren in de loopbaankeuzen van vrouwen. In: S. Bergervoet, E. Damen, & H. de Vries (red.) *Bundel ter gelegenheid van het afscheid van Hans Knip*. Utrecht: Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschap.

Lezingen, papers en andere presentaties

(2002) *What women really want: bepalende factoren in de loopbaankeuzen van vrouwen*. Ter gelegenheid van het symposium Levensfasen en werk, Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschap. Utrecht, 20 maart.

Redacties, commissies, besturen, netwerken

Strategisch adviseur van het project Vrouwen Hogerop in de Gezondheidszorg in Amsterdam en het Gooi (SIGRA/SSIG)

Partner in het project Vrouwen naar de Top van de Zorg van Health Management Forum (Leiden)

Lid van de begeleidingscommissie van de Diversiteitsgids (Nijmegen)

Lid van de Raad van Toezicht van de Mondriaan Zorggroep (Heerlen)

6.8 drs. Agnes Andeweg

Overige publicaties en marginalia

(2002) Echte seks, dood en lijden. Recensie van Margherita Pasquini, *Het rauwe rode vlees*. In: *Vrij Nederland*, 26 januari.

(2002) Voor altijd samen. Recensie van Tim Krabbé, *Kathy's dochter*. In: *Vrij Nederland*, 23 februari.

(2002) Op huwelijksreis in eigen huis. Recensie van Sue Townsend, *Public Confessions of a Middle-aged Woman Aged 55¾*. In: *Vrij Nederland*, 2 maart.

(2002) Het bijzondere van het gewone. Recensie van Kristien Hemmerechts, *Donderdagmiddag. Half vier*. In: *Vrij Nederland*, 16 maart.

(2002) Alles willen vertellen. Recensie van Annette de Vries, *Scheurbuik*. In: *Vrij Nederland*, 13 april.

(2002) Haat en nijd van vele jaren. Recensie van Robert Haasnoot, *Steenkind* en Alex Boogers, *Het waanzinnige van sneeuw*. In: *Vrij Nederland*, 11 mei.

(2002) Kruipen door het stof. Recensie van Naima El Bezaz *Minnares van de duivel* en Ibrahim Selman, *Ik dacht aan kokosnoot*. In: *Vrij Nederland*, 18 mei.

(2002) Geluk noch pech. Recensie van Ep Meijer, *Geluk voor gevorderden* en Marty Olthuis, *een slordige cirkel*. In: *Vrij Nederland*, 29 juni.

(2002) De heks en de zwaan. Recensie van Hiske Dibbets, *De honger* en Sabine van den Berg, *De lachende derde*. In: *Vrij Nederland*, 17 augustus.

(2002) Leesgids voor rundvee. Recensie van Atte Jongstra, *De tak van Salzburg*. In: *Vrij Nederland*, 24 augustus.

(2002) Fantasy voor alle leeftijden. Recensie van Diana Wynne Jones, *De onbekende reiziger*. In: *Vrij Nederland*, 28 september.

(2002) Wilt u het wat strakker, mevrouw? Recensie van Sarah Waters, *Fingersmith* en Emma Donoghue, *Slammerkin*. In: *Trouw*, 22 juni.

(2002) De wraak van een beschadigde jongen. Recensie van Edna O'Brien, *In het woud*. In: *Trouw*, 7 september.

(2002) Recensie van Leonard Nolens, *Manieren van leven*. In: *Roodkoper* 7/1, maart, 47-48.

(2002) Het afscheid van een grote liefde. Recensie van Elly de Waard, *Van cadmium lekken de bossen* en *Als ik niet aan je denk of raak*. In: *Roodkoper* 7/2, april, 47-48.

(2002) Politiek en poëzie. Recensie van Toon Tellegen *Gedichten 1977-1999*. In: *Roodkoper* 7/3, juni, 46-48.

(2002) Even de oorlog stilzetten. Recensie van Tomas Lieske, *Stripping & andere sterke verhalen*. In: *Roodkoper* 7/4, augustus, 47-48.

(2002) Gekunstelde werkelijkheid. Recensie van Sybren Polet, *Gedichten 1998-1948*. In: *Roodkoper* 7/5, september, 47-48.

(2002) Onverbiddelijke ruimte. Recensie van J.W. Oerlemans, *De tuinen van dodeman*. In: *Roodkoper* 7/6, november, 47-48.

(2002) Afscheidsgedicht. Recensie van Gerrit Kouwenaar, *Totaal witte kamer*. In: *Roodkoper*, 7/7, december, 62-64.

7. Medewerkers

Vaste medewerkers van het Centrum

prof. dr. M.J.H. (Maaïke) Meijer

Hoogleraar-directeur

m.meijer@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882725

dr. C.W. (Mineke) Bosch

Universitair hoofddocent

m.bosch@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882679

W.M.J.G. (Wilma) Lieben

Officemanager

w.lieben@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882669

Tijdelijke- en projectmedewerkers

drs. A. (Agnes) Andeweg

Junior docent - aio

a.andeweg@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882666

M. (Maruja) Bobo Remijn

junior docent

m.boboremijn@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882666

dr. M.L.M. (Margo) Brouns

OnderzoeksAtelier V/m

(werkzaam tot juli 2002)

drs. M. (Marinka) Copier

Gender en Multimedia

(werkzaam tot juli 2002)

drs. I.G.I. (Irene) Duyn

Student-assistent

Info-gender@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3883467

M.E. (Mare) van Eeden

Student-assistent

(werkzaam tot juli 2002)

dr. C. (Carina) Furnée

Onderzoeker en docent

c.furnee@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882678

dr. J.A. (Jyotsna) Gupta

Docent

(werkzaam tot september 2002)

L. (Lisanne) van den Hombergh

Student-assistent

(werkzaam tot juli 2002)

drs. A. (Annelies) van der Horst

Projectmanager EQUAL-project Doorbreking

Genderkloof Universiteiten

a.vanderhorst@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882666

S. (Saskia) van Houtem

Stagiaire

(werkzaam tot juli 2003)

prof. dr. M. (Marli) Huijer

Opzij-hoogleraar, wisselleerstoel 2002-2004

m.huijer@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3884785

dr. R. (Ruth) de Kanter

Bijzondere projecten

r.dekanter@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882678

H. (Helen) Kerkhofs

Student-assistent

(werkzaam tot juli 2002)

drs. I. (Ilse) van Lamoen

Project: Gender-mainstreaming at European

universities en OnderzoeksAtelier V/m

(werkzaam tot juli 2002)

drs. L. (Loes) Mallee

Projectmanager OnderzoeksAtelier V/m

l.mallee@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882666

T.H.D. (Tim) Manschot

Student-assistent EQUAL

info-equal@genderdiversiteit.unimaas.nl

043-3882666

prof. dr. E.A. (Liesbet) van Zoonen

Opzij-hoogleraar, wisselleerstoel 2000-2002

(werkzaam tot februari 2002)